

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

Ҳамд ангаким, зотиға ҳамд ончаким, сазовордур, айтса бўлмас ва сано ангаким, эҳсонига сано ончаким, ери бордур битса бўлмас. Зоти жамиъ камолат сифоти била мавсуф, сифотидин мажмуъи камолот кашф аҳлиға макшуф. Танзиҳи тил шарҳ килурдин мубарро, такдиси эл васф этардин муарро. Азамати боғида сипехри даввор бир нилуфардин кам ва қудрати оллида нужуми собита ва сайёра ул нилуфар юзида бир неча қатраи шабнам. Нилуфар юзига шабнам сочқучи ҳам ул ва шабнам суйидин нилуфарзор, балки гулистони Эрам очғучи ҳам ул. Бениёзлиғи жанбида чархи нигун бир гадоӣ, ниёзманд ва чорасозлиғи оллида даҳри буқаламун бир бечораи ажзпайванд. Вужуди мулоҳазасида офариниш вужуди номавжуд, зоти мутолаасида аввалин ва охирин буди нобуд. Хони эҳсони теграсида олий шон шоҳлар ризққа сойил ва илми бепоёни тааққулида олий макон огоҳлар жаҳлга қойил. Қаҳҳорлиғи сарсари учурурға собит ва сайёр, настараннинг сочилғон яфроғлари жабборлиғи қуюни совурурға даҳри ғаддор. Байт ул-ҳазаннинг тўкулғон туфроғлари йўқни бор қилмоқ ва борни йўқ қилмоқ анинг қудратиға осон, бору йўқ ва йўқу бор анинг эҳсонидин умидвор ва қаҳридин ҳаросон. Бир овуч туфроғни малакут хайлида хилофат тахтиға ўлтурмоқ анга ярашур ва йиллар малоикаи муқаррабинға пешволик қилғоннинг бўйниға лаънат тавқи ул солур.

Қитъа:

*Қодиреким, қудратидин мунча юз амри гариб,
Бўлса ҳар соатда мавжуд андин эрмастур ажаб,
Ўн секиз минг оламу одам яратиб, айламак
Бир кишини офариниш дафтаридин мунтахаб.*

*Ул қила олур анга келди мусаллам бу умур,
Гар ўзи эрди мусаббаб, лек бу бўлди сабаб.*

Ва дуруди номаъдуд ул маҳбуби оқибат Маҳмудғаким¹, ҳақ таоло анга қурб ва манзилат бердиким, олам ва одам вужудидин мақсуд анинг вужуди эрди. Хужаста тийнати руҳи покдин тоҳир ва фархунда хилқати аносир таркибидин пок эркани зоҳир. Аносирининг² ели Масиҳ³ анфоси ва туфроғи Яъқуб⁴ кўзининг тўтиёси ва суйи Ҳизр⁵ чашмасининг зулоли ва ўти калим дарахтининг нори иштиёоли. Бу аносирни руҳи пок деса ери бор ва руҳиға руҳи фидок демак сазовор. Тойири сидранишин Буроқи⁶ барқгоми ва сойири. Руҳ ул-аминнинг⁷ улви хироми. Афлок шабистони юзи баҳоридин гулшан ва малоики уюни раҳши ғуборидин равшан. Каломи шаънида «Маянтиқу инал хавй»⁸ ва нутқи баёнида «ин ҳува илло ваҳюн юҳо»⁹. Асрори илоҳиға зоти амин ва иноят номутаноҳидин оти «раҳмат ул-оламин»¹⁰.

Маснавий:

*Ики гисуси ики лайлат ул-қадр,
Бу янглиғ ики лайл ичра юзи бадр,*

*Лайлу бадр ўлуб шамъи шабистон,
Узоридин хўй анда кавкабистон.
Бу кавкаблардин айлаб тенгри мавжуд,
Нубувват маъшариға дурри мақсуд.
Нубувват спехрида қуёш эркони маълум,
Мусоҳиблар шаънида асҳоби каниужум¹¹.*

(Саловати Оллоҳи алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ало явмиддини)¹².

Аммо баъд: фуқаронинг гадойи ва ғароиб мастураларининг чехракушони ал-фақир ул-хақир Алишер ал-мулаққаб бин-Навоий (ғаффара зунубиҳи ва саттара айюбиҳи)¹³ мундоқ арз қилур ва адосин ўзига фарз билурким, бу хоксори паришон рўзгор шабоб авонининг бидоятидин кухулат замонининг ниҳоятиғача даврон воқеотидин ва сипехри гардон ходисотидин ва даҳри фитнангиз буқаламунлуғидин ва замонаи рангомиз гуногунлиғидин муддати мадид ва аҳди баид ҳар навъ шиқ ва суратда ақдом урдум ва ҳар тавр сулук ва қисватда югурдум ва ўзумни яхши-ямон хизмат ва суҳбатига еткурдим. Гоҳ мазаллат ва ано вайронида шеван кўргуздум ва гоҳ иззат ғино бўстонида анжуман туздум.

Маснавий:

*Гаҳе топдим фалакдин нотавонлиғ,
Гоҳе кўрдим замондин комронлиғ,
Басе иссиғ, совуз кўрдўм замонда,
Басе аччиғ, чучук тоттим жаҳонда.*

Ифлос ва нотавонлиғ ҳангомида, яъни фалокат ва номуродлиғ айёмида гоҳ илм мадорисида сафи ниолда ер туттум, гоҳ уламо мажлисида илм нуридин кўнгулни ёруттум. Гоҳ атқиё масожидида алар қадами етган ерга юз кўйдум ва сажда касратидин манглайим терисини сўйдум. Ва гоҳ сафо хонақоҳи аҳли ибрикиға сув қуймоқ била аржуманд бўлдум ва гоҳ фано дайри хайли сабукашлиғидин сарбаланд бўлдум. Ва гоҳ лаимлар олида хорлиғ ва гоҳ арзоллар олида безътиборлиғ кўрдум. Ва гоҳ ишқ кўйида бебоклик ва одамийкуш паричехраларға ҳалоклик даст берди. Ва гоҳ жунун маҳалласида арзол бўйнулумға силлий урдилар ва атфол бошимға тош ёғдурдилар ва гоҳ шаҳрим эли ситамидин ғурбатка туштум ва ғариб халойиққа кўшулдум ва қовуштум. Ва жибол куллеси оромгоҳим бўлди ва гоҳ сахро этоги паноҳим бўлди. Ва гоҳ ғурбатда алил ва ғариб элга залил бўлдум. Гоҳ бу шиддатлардин азми ватан қилдим. Ва гоҳ азизлар хизматидин ўзумни баҳраманд ва сўзумни дилписанд ва аржуманд топтим.

Рубоий:

*Гардун гаҳ манга жафоу дунлуқ қилди,
Бахтим киби ҳар ишта забунлуқ қилди,*

*Гаҳ ком сари раҳнамунлуқ қилди,
Алқисса: басе буқаламунлуқ қилди.*

Аммо шуғл ва комронлиқ чоғида ва кўнгул мулки халқ ҳужуми булғоғида ва гоҳ аморат маснадида ўлтурдум ва ҳукм ва ҳукумат маҳкамасида додхоҳ сўрдум ва гоҳ подшоҳ наёбатида тараққуб туздум ва наззорагар элга ўзумни комрон кўргуздум. Ва гоҳ макрумат айвонини макон қилдим ва акобир ва ашрофни таъзим юзидин меҳмон қилдим. Ва гоҳ нишот боғида базм тарҳи

солдим ва соқий ва мутриб базму симоидин баҳра олдим. Ва гоҳ салотни мухолафатларида ароға кирдим ва мунозаатларин мувофақатға қарор бердим. Гоҳ ҳарб маъракасиға ўзумни солдим, ва жаҳл ва нодонлиқ тухматин бўйнулга олдим. Ва гоҳ хайрот аҳлиға ўзумни қоттим ва ҳар навъ хайр буқъалари тузаттим, андоқки, саъйимдин работлар бўлди ва андин мусофирларға нишотлар бўлди.

Байт:

*Димогима тушубон кўп тасавуру пиндор,
Ўзумни жоҳу улуглуққа айладим изҳор.*

Бу муқаддимотдин мақсад буқим, ҳар кўй ва кўчада югурубмен ва олам аҳлидин ҳар навъ элга ўзумни еткурубмен ва яхши-ёмоннинг афъолин билибмен ва ямону яхши хислатларин тажриба қилибмен. Хайр ва шаръдин нўш ва ниш кўксумга етибдур ва лаим ва карим заҳм ва марҳамин кўнглум дарк этибдур. Ва замон аҳлидин баёзи асҳоб ва даврон хайлидин баъзи аҳбобки, бу ҳоллардин хабарсиз ва кўнгуллари бу хайр ва шаррдин асарсиздур.

Қитъа:

*Не билгай ул кишиким, шаҳду майни тотмайдур
Ки, васлу ҳажр киби ул чучук дурур, бу ачиг.
Билур залил мусофирки, пўя айларда,
Қуму тўзонг юмшоғ, тоғу хорадур қатиғ.*

Бу навъ асҳоб ва аҳбобға интибоҳ қилмоқ ва аларни бу навъ ҳолатдин огоҳ қилмоқ вожиб кўрундики, ҳар тоифа хисолидин вуқуфлари ва ҳар табақа аҳволидин шуурлари бўлганки, муносиб эл хизматиға шитоб қилғайлар ва номуносиб эл суҳбатидин ижтиноб вожиб билгайлар ва бори эл била махфий розларин сўзлашгайлар ва шаётин ва инс макру фирибдин бозий емагайлар. Ва ҳар навъ эл суҳбат ва хусусиятики, аларга ҳавас бўлғай, бу фақирнинг тажрибаси аларға бас бўлғай.

Чун бу мақолатнинг қулубға маҳбублуғи маълум бўлди, анга «Маҳбуб ул-қулуб» от кўюлди. Ва бу битилган фавоиднинг кайфияти чун билилди, ани уч қисм қилинди.

Аввалғи қисм: соир ун-носнинг афъол ва аҳволининг кайфияти¹⁴.

Иккинчи қисм: ҳамида афъол ва замима хисол хосияти¹⁵.

Учинчи қисм: мутафарриқа фавоид ва амсол сурати¹⁶.

Умид улким, ўқуғувчилар диққат ва эътибор кўзи била назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идроклариға кўра баҳра олғайлар, битгучига ҳам бир дуо била баҳра еткургайлар ва руҳини ул дуо футуҳи била севундургайлар.

ХАЛОЙИҚ АҲВОЛ ВА АҒЪОЛ ВА АҚВОЛИНИНГ КАЙФИЯТИ

Ул қирк фаслдур

Биринчи фасл

ОДИЛ САЛОТИН ЗИКРИДА

Одилу оқил подшоҳ ибодуллоҳға зиллуллоҳ. Хилофат мулки анинг фармонида «инни жоилун фил арз халифа»¹нинг шаънида. Буким одил подшоҳ таърифдин бийикроқ эрур «валадат физ-замон ас-султон ул-одил»² андин хабар берур. Улки анинг зоти била мубоҳидур хожаи кавнай³ дебдурким, «адли соат хабара мин ибодат ул-сақлин»⁴.

Одил подшоҳ ҳақдин халойикқа раҳматдур ва мамоликка мужиби амният ва рафоҳият. Қуёш била абри баҳордек қора туфроғдин гуллар очар ва мулк аҳли бошиға олтун била дурлар сочар. Фуқаро ва нотавонлар анинг рифқ ва мадоросидин осуда, залама ва авонлар анинг тиғи сиёсатидин фарсуда. Хиросатидин кўю кўзи бўри хавфидин эмин ва сиёсатидин мусофир кўнгли қароқчи ваҳмидин мутмаин. Рифъатидин ҳар мактабда атфол ғавғоси ва мухофазатидин зуафо ҳаммомида аларнинг алолоси, ҳайбатидин йўллар қароқчидин холи ва қўллар тўла улус моли ва забтидин амалдорлар қалами синуқ ва ситамкорлар алами йикуқ. Жиддидин масожид жамоат аҳлидин мамлу ва мадорис баҳс ва жадал хайлидин ғулув. Қисоси тиғидин ўғри илги эл молидин кўтоҳ, интиқоми биймидин қотиъ тарик ҳоли адам биёбонида табоҳ. Туннинг кўпи дўконтларда савдо учун шамъ ва авбош кўча гаштидин кўнгуллари жамъ. Шомдин то саҳар хонақоҳлар эшиги очуқ ва хилватлар ибодат нуридин ёруқ. Шаҳрда қўйлар посбони ул, ёзида қўйлар шубони ул. Райиятға саро ва боғ андин маъмур ва сипоҳиға ком ва фароғ андин мавфур.

Андин кечалар атрок зуафоси иши ўрғуштак ва атфол варзиши оқ сўнҗак. Ажузлар чарх уни мадди била анинг дуосиға нағмасоз ва канизаклар момуқ сабамоқ уни била анинг олқишиға нағмапардоз. Фуқаро иши анга ҳам дуо ва ҳам нозиш, анинг даъби фуқароға ҳам сахо ва ҳам навозиш.

Очлар ғизоси базл ва атоси хонидин, яланғочлар либоси хизонаи лутф ва эҳсонидин. Мулк боғин маъмур қилурға абри сероб ва мулк аҳли кўзин ёрутурға меҳри жаҳонтоб. Ўзга мулкнинг раоё ва халқи анинг орзусида ва яна кишвар мазлумлари анинг адли дуоси гуфтигўсида. Яхши қотиға уламо иши расоил тартиби ва яхши сифотиға шуаро варзиши қасойид таркиби, муғаннийлар иштиғоли саноси учун суруд тузмак ва мусаннифлар мақоли дуоси оҳангида нағма кўргузмак. Халқ ризосидин ҳақ ризосиға толиб ва додхоҳ сўрарда сўруғ куни ваҳми кўнглиға қолиб.

Маснавий:

*Улус подшоҳию дарвешваи,
Анга шоҳлиқдин келиб фақр хаи,*

*Жаҳондорларға сипеҳр интибоҳ,
Валий аҳли фақр олида хоқи роҳ,*

Жаҳон мулки олинда хошокча,

Вале бир кўнгул мулқи афлокча.

*Бори бенаволар навосоzi ул,
Ҳамул навъким, Шоҳ Абулғози⁵ ул,*

*Келиб айни инсону инсони айн,
Жаҳон вориси Шоҳ Султон Ҳусайн*

*Ки, то бўлса гардунга давворлиқ,
Анга боқий ўлсун жаҳондорлиқ.*

*Халойиққа бу шаҳдин ўлсун нишот,
Даме бўлмасун холи андин бисот.*

Иккинчи фасл

ИСЛОМПАНОҲ БЕКЛАР ЗИКРИДА

Мундоқ шоҳга мусулмон бек набий хизматида тўрт ёрдин биридек. Номуродларнинг паноҳи ва подшоҳнинг давлатхоҳи. Шоҳга дунёда чин сўз дегувчи ва анинг охирати ғамин дегувчи. Ёмонлар андин ҳаросон ва яхшилар душворлиғи осон. Эл моли тамаъи кўнглида нобуд ва аёли хаёли замирида номавжуд. Муроди раоё амнияти ва мақсуди бароё жамъияти. Ул мусулмонларга ризожўй ва мусулмонлар анга дуогўй. Ўзининг зоти тузук ва саъйи шоҳ эшигида тузуклук.

Шоҳ эшиги мундоқ бекдин холи бўлмасун ва давлатнинг андин ўзга интиқоли бўлмасун.

Учинчи фасл

НОМУНОСИБ НОИБЛАР ЗИКРИДА

Ёлғончи худнамо ноиб нисбати мусалламаи каззоб миллати, нубувват тухматин ўзига солгон ва Жаброил⁶ ваҳйдин дегони бори ёлғон. Мунга ҳам шоҳ хусусияти изҳори ғайри воқеъ ёлғон бори. Ёлғон ҳукм еткурурига боис тамаъи шум ва ўтрук парвона еткурурига сабаб ҳирси мазлум. Нима олурда ёлғон анга чин ўрниға ва мусулмонларга нуқсон анга дин ўрниға, ёлғон борида анга чин демаки маҳол ва ришват олурда ўзга сўз деб, аммо кўнглида ўзга хаёл. Мундоқ ноибки, бир бўлмаған феълию кавли, шоҳ эшигининг гум бўлғони авли.

Тўртинчи фасл

ЗОЛИМ ВА ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОҲЛАР ЗИКРИДА

Одил подшоҳ кўзгу ва бу анинг учасидур. Ул ёрук, субҳ, бу анинг қоронғу кечасидур. Зулм анинг кўнглиға марғуб ва фиққ анинг хотириға маҳбуб. Мулк бузуғлигининг замириға жамъият ва улус паришонлигининг хотириға амният. Ободлар анинг зулмининг вайрона, кабутар тоқчалари бойқушға ошиёна. Бода сели чун базмида тўғён қилиб, ул сел мулк маъмураларин

вайрон қилиб. Сувчи хонасиға фарш масжид равоқи тўкулгонидин ва кўплари бошиға хишт меҳроб токи емрулгонидин. Агар қон тўкмак анга пеша, кимки жони бор анга андеша. Агар шурбға машъуф - кўй ва кўча мусулмонларға махуф. Агар фосик бўлса ва бад, афъол - эл ирзи ва аёлиға андин бийму накол. Ва ситезарўй бўлса ва худрой мушфиқ Навоий жониға вой!

Ўз ношойисти ўз олида хўб ва эл маъқули анга мардуд ва маъюб. Кўп хизмат оз сахв била олида нобуд ва кўп ҳақ ва рост оз хато била илайида номавжуд. Хато ройи ўнг келмаса, дахлсизларга ширкат, балки нақиз тутқонларға зиёда тухмат. Носавоб хаёли туз чиқмаса, ширкати йўқларға итоб ва балки хабари йўқларға арода азоб. Ҳаёт суйин оғу деса, мусаллам тутмоғон гунаҳқор ва куёш нурун қоронғу деса, таҳсин қилмоғон тийра рўзгор.

Ўз жонибидин қатранинг дарёча ҳурмати ва зарранинг байзача қиймати. Эл тарафидин моли олам бир қора пулдин кам ва фидо қилғон жони азиз, онча йўққим, бир пашиз. Қора қузғунни оқ туйғун деса, қозни яхши олур демаган муқассир. Ёруқ кунни тийра тун деса, суҳо кўрунадур демаган мудбир.

Чин дер элга - жон хатари, хайрға далолат қилғувчиға ўлум зарари. Ҳақ анинг қошида ботил, хирадманд анинг ақидасида жоҳил.

Элдин кўнглида кийнаси - махфий хазинасининг дафинаси. Қатл учун жон бермак шиори, эл молу жониға қасд - шикори.

Бу ёмон подшоҳки, бўлғай вазири ҳам ёмон, андоқки, Фиръавн наёбатида Ҳомон⁷.

Байт:

*Уйлаким шоҳ морға бўлғай мумид ҳам жаъфарий,
Ё вабойи халққа тоун ҳам ўлғай бир сари.*

Тенгри мундоқ балоларни адам чоҳидин вужуд тахтгоҳиға келтурмасун ва йўқлук виндонидин борлиғ шахристонига еткурмасун.

Бешинчи фасл

ВУЗАРО ЗИКРИДА

Вазир визрдин муштакдур ва бу феъл анинг зотиға аҳақ ва аляқдур. Бу ишни писандида қилғон Осаф⁸ эрмишким, нигини нақши «қад раҳималлоҳу ман ин-сафа»⁹ эрмиш. Ҳамоники, Осаф борди, инсофин олиб борди ва инсоф гавҳарин бу ноинсофлар орасидин чиқорди. Киши агарчи ўзин елдек ҳар ён солғай, Осафни бу хокдонда қайда топа олғай. Даҳр элида бировки Осаф ниҳоддур, билгайким, Сулаймон тахти барбоддур.

Бу золимлар - мулкни барбод бергувчилардур ва мулк аҳли йиғиштурғонларин битиргувчилардур. Авло улким, булар зикрида киши хома сурмаган ва бу хомадек қора юзлуклар отин қалам тилига келтурмагай. Заҳр бериб бемор ўлтургувчи табиб, буларнинг холиға мушобехдур ва қариб.

Бу икки хайлдин ҳар бири бир афъи, шоҳға вожибдур буларнииг дафъи. Булар, жумласи чиёнлар, халойикқа еткурур зиёнлар. Килклари нўғи акраб ниши, раият жониға ул ниш ташвиши. Неча бу ниш мазлумларға санчилғай, умид улки, бошлари ажал тоши била янчилғай.

Маснавий:

Булардин гар аъло гар адно дурур

*Ким, андин халойиққа изо дурур.
Шаҳ ўлтурмас авлодур ул элни бот
Ки, дебдур набий «иқтилсо алмуъзият»¹⁰*

Олтинчи фасл

НОҚОБИЛ САДРЛАР ЗИКРИДА

Бедиёнат судур бидъати саййиадур било-зарур. Бу нокас агар омийдур фиску фужур анинг комидур. Мажлисида нағманавозлик илм ва тақво азосиға - навҳасозлик. Уламо келтурган гулоб шишаларики холи қолиб, бода солурға ани мулозимлари олиб. Бу келтурган набот газак учун ушалиб, вазифа важҳлари ўзга асбоб учун сайғолиб Бадкирдор анда ғалаба ва пойкор анда талаба. Навкарларига ош хонакоҳ ротибасидин ва чухралариға маош шайх ва мударрис вазифасидин. Базмиға май келтургали мухтасиб рози ва майға бодаполо риши қози, кишварки, анда маноҳий мундоқ беҳисоб бўлғай, ислом ва шариятға не иззат ва не ҳисоб бўлғай.

Садр керак уламоға дастёр бўлса ва машойихқа коргузор ва хизматкор ва содотға мумид ва фукаро хизматида мужид. Зулм риштасин узгучи ва авқоф бузуғин тузгучи ва зироат касратида саъй кўргузгучи.

Маснавий:

*Йўқ улким фосиқу хаммору зукка
Ки, бузғай гарчи бўлғай хожа дукка.
Рикоби нақши кимсонлиғ саросар
Тўнида ортиқ ондин зебу зевар.*

Қитъа:

*Кераки бошига қўйса алоқалик дастор,
Яна ридо ҳам анинг эғнида маволийдек.*

*Йўқ улки, маркаби бўйнига боғлаб осса қўтос,
Осилғай ўзининг ўз бўғзидин сақолидек.*

Еттинчи фасл

ФОСИҚ ВА БАДМАОШ, БАҲОДИРЛИҚ ЛОФИН УРҒОНЛАР ЗИКРИДА

Шоҳ эшигида ёрмоқни зоеъ қилғувчи жамоатким, алардин не тенгриға тоатдур ва не шаҳға итоат.

Тариклари - худнамолик ва расмлари - худоролик. Ишлари - мастлиғ, варзишлари - худпарастлиғ. Чин демаклари лоф, маънили сўзлари газоф. Журъакашлик - динлари ва кофирвашлик - ойинлари. Кўнгуллари тўбичоқ секретурдин ором топмоқ ва сўзлари бош яланг юзга чопмоқ Базмда даъволари Хотамлик¹¹, размда талошлари Рустамлик¹². Ўтағаларидин насри тойирға рам, найзаларидин симоки ромих юзи дарҳам. Таврларидин ошуфтароқ аларға дастор ва дастор алоқасидин учаларида озор.

Мулк душмани дафъи шухратлари, шоҳга мулк асрар миннатлари. Бу даъво бошига етгунча нечасини май ўлтуруб, нечасини ўзга фикс дўзахга еткуруб. Юздин бирики маъракага етиб, йўртоқ чопиш билан ўзин зоёе этиб. Мубориз афганликлари ўз холига, сафшиканликлари ўз ясолига. Бу навъ баҳодир ҳеч маъракада бўлмасун ва ҳеч саф бузарда анинг қони тўкулмасин. Шоҳга сипоҳ-дарвишлар дуосидур - фуқаро ҳиммати ва тенгри ризосидур. Шоҳким, анга ҳақ инояти сипоҳ бўлғай, ливосининг зийнати наср мин Оллоҳ бўлғай. Шоҳга то давлат бор - душман эрур хор ва хоксор. Давлатга еткурғувчи тенгри, ҳам олғувчи, ҳам берғувчи тенгри. Ул берса, киши ола олмас, ул еткурса, киши йироқ сола олмас. Шоҳки, ҳақ амрин бажо келтурғай, бу давлат кўп хавфларга ражо еткурғай.

Қитъа:

*Шаҳеки, сидқи анинг тенгри бирла туз бўлғай,
Не гам адувси анинг бир йўқ эрса юз бўлғай.
Кишига тенгри берур фатҳ йўқки, хайлу сипоҳ,
Пас эътимод анга айламас не сўз бўлғай.*

Байт:

*Черик бўлса ва бўлмаса бахтиёр,
Сипаҳга адув хайлининг ҳукми бор.*

Секкизинчи фасл

ЯСОВУЛ ГУРУҲИ ЗИКРИДА

Ясовул, бир мазлум иши кейинча борғай ва ул мазлумни золимдин кутқорғай. Агар музд тиламаги мақдурдин ортуқроқдур, ул золимга улуғроқ ўртоқдур. Агар саъйиға яраша олур хаёли бўлғай, ота мероси ва она сутидек ҳалоли бўлғай. Ва агар тамаъи ҳаққ ус-саъйидин камдур, эрлик ва мурувват анга мусалламдур. Ва агар саъй қилғай ва олмағай, муздким анга ҳақдур, ани деса бўлғайким, валийи мутлақдур.

Кўп эранлар бу ишни шиор этибдурлар ва бу сулук била мақосидға етибдурлар.

Маснавий:

*Авлиёуллоҳки, ҳар суратда бор,
Баъзи этмиш бу равишни ихтиёр,
Чун эрурлар қуббалар ичра ниҳон,
Ҳақдин ўзга кимсага эрмас аён.*

Тўкқузинчи фасл

ЯСОҒЛИҚ ВА ҚОРА ЧЕРИК ЗИКРИДА

Ясоғлиқ деган қора черик, яъжуж ва маъжуж хайлиға шерик. Эмгақдин аларға ором йўқ, ясоқ тортардин бир нафас ком йўқ. Ишлари талай олғонни таламоқ, ёт юртда чугурткадек сабза

ва яфроғни яламок.

Инсонлиқ била алар орасида мубоянат, мусулмонлиқ била алар ўртасида мунозаат. Фаҳму гидроқдин алар зоти орий, ақлу инсофсиз биззот бори. Қаёнғаким юзландилар, аларға ёнмоқ йўқ, кеча ва кундуз тағофул уйқусидин уйғонмоқ йўқ. Исиф ва совуқ танларига тафовут қилмай, очлиғ ва яланғочлиқ зарарини жисмлари билмай. Одамийсизлиқда махлуқотдин мумтоз, ҳайвонлиқлари кўпу мардумлиқлари оз.

Рубоий:

*Ул қавмдин аъжуба халойиқ бўлмас
Ким, меъдалари ҳаром ердин тўлмас.
Ўлгунча бало чекиб эрурлар мавжуд,
Чин бўлди бу даъвоки, ясоғлиқ ўлмас.*

Турфа буқим, чун ҳақнинг ҳар навъ элга инояти пинҳони бор, булар орасида ҳам яшурун ёранларнинг имкони бор. Ўрду бозори ўзин ясоғлиққа қотғувчи, ўнғай ҳам улуш олмай оғир сотғувчи. Черик улушидин ҳар бор алар шаталхор, андоққим мулк аҳлидин амалдор.

Байт:

*Сипоҳий молин ул хайли табоҳи,
Туну кун муфт олиб хоҳи нахоҳи.*

Мумкин йўққим, одамизод аларға сазо бергай, магар тенгри аларға бало бирла жазо бергай.

Ўнунчи фасл

ШОҲ УЛУСИ ЎЗИГА МУШОБИҲ БЎЛУР ЗИКРИДА

Шоҳға ҳар кимки, мулозим ва тобиъ бўлғай, иши ва таври шоҳ ишиға мушобих воқеъ бўлғай. Агар шоҳға адолат шиор, улуси шиорида ҳам адолатдин осор. Агар зулмпеша - элида ҳам зулмидин андиша. Агар ул исломойин, халқ шиори ҳам ислом била дин. Агар ул куфрхисол - элга доғи куфр тарийқи афъол. Ҳукамо шоҳни дебдурлар: дарёйи заххор ва қавму хайлин дарё теграсидағи анҳор. Дарё суйиға не кайфият ва не хосият, анҳорға ҳам ул кайфият ва хосият. Ул аччиғ - бу аччиғ; ул чучук - бу чучук; ул тийра - бу тийра; ул сузук - бу сузук.

Маснавий:

*Ариғларки, ул баҳрдин айрилуру,
Билиқлик аларнинг суйин ҳам билуру,
Чу бирдур сув дарё била наҳр аро,
Эмас таъмида ҳожати можаро.*

Ўн биринчи фасл

ШАЙХ УЛ-ИСЛОМ ЗИКРИДА

Шайх ул-ислом мусулмонлар пешвосидин иборатдур ва ислом муқтадосида ишоратдур. Мундоқ киши олиме керак исломпаноҳ ва орифе керак муқарраби даргоҳ, хирадманди шариатшиор ва фақрға хурсанд ва тариқатосор. Яхши-ямон шафқати файзи ом ва улуғ-кичикка иршоди нафъи молакалом. Коми бўлғай шаръ қонуниға росих ва барча мубтадеълар бидъатиға носих. Ангаким, бу навъ бўлғай ойини ислом шайх ул-ислом деса бўлур вассалом.

Байт:

*Мундин ўлди муқарраби борий,
Шайх ул-ислом тири Ансорий.*

Ўн иккинчи фасл

ҚУЗОТ ЗИКРИДА

Қози ислом биносиға аркондур ва мусулмонлар хайр ва шарриға нофизи фармондур.

Улуми диниядин кўнгли мулки маъмур керак ва яқиний фаросатдин хотири жамъияти бефутур. Майли шахсий замири кишваридин мутаборий ва мутоҳана таррори мулояматидин соф кўнгли орий. Маҳкамаси махзани улуму шаръия ва ҳукм қилурида ошною бегона анга аласавия¹³. Илму тақвосидин кўнгулларда шуқух ва диққат, фаросатидин бедиёнатлар кўнглида андуҳ. Кўнгли Каломуллоҳ аҳкомидин қавий ва ҳукмида муқтадо аходиси мустафавий.

Шаръий ҳийлалар гириҳидин кўнгли очуқ, фуқаҳо тазвирлари тийралигидин замири ёруқ. Ришвахўр муфтилар - қошида манкуб ва ҳийлакор вакиллар - олида маъюб.

Омий қозики май ичкай - ўлтургулукдур ва дўзах ўтига етмасдин бурун куйдургулукдур.

Қозийи ришвахўр-ислом ҳисориға раҳнагар. Улки ришват бериб қазо ола олғай, ришват олиб ҳам шаръни буза олғай. Қозий керакким, жодаи шаръдин қадам чиқармағай ва сироти мустақимдин ташқари бормағай. Мустақим хат ҳар қаёнким, майл қилди эгри бўлди. Соз торидекким, эътидолдин тажовуз қилди, тузуки бузулди. Улки ҳукми эл моли ва жониға жорий бўлғай, керакким, даъби муқмир шиори бўлғай. Аёғиким, сироти мустақимдин тойилди ва ял чоҳи тубин мақом қилди. Бу ишни ўзи қилурмен деган бебоку қозиб, қозиб бибекка пайғамбар шаръи ҳокимлиғиға не муносиб.

Қитъа:

*Мухбири содиқ шаҳеким қилди дину шаръни,
Бори адён носехи андоққи, мумкин эрди туз.
Қозиб ул йўлни нечук тузгайки, бир қаззоб ҳам,
Қилди кўп даъво, вали қўйди жаҳаннам сори юз.*

Ўн учунчи фасл

МУФТИЙИ ФАҚИҲЛАР ЗИКРИДА

Муфтийи фақиҳе керак мутадаийин ва олиме керак мўъмин, ислом илмида моҳир ва диёнат нури жабинида зоҳир. Майлдин кўнгли бекусур ва ҳийладин замири бефутур. Қалами ривоётда

содик, рақами мужтахид сўзи била мувофик; йўқки фосике бўлғай майхор ва жоҳиле бўлғай бадкирдор ва ғаддор. Бир дирам учун юз ҳақни ноҳақ этгувчи ва оз карам учун кўп «ло»ни «наам»¹⁴ битгувчи. Бир сабат узум учун бир боғни куйдурмакдин ғами йўқ ва бир ботмон бўғдой учун хирмонни совурмоқдин алами йўқ. Муфтиеки, хийла била фатво тузар қалами нўғи била шариат юзин бузар. Музд учун сийм олибки, молиға қотар динини дунёға сотар. Мундоқ муфти одамийкуш табибдур, бирига ислом қатли, бирига мусулмонлар қатли насибдур.

Рубоий:

*Муфтиким, ишига музд олиб қилса рақам,
Музд ортуқ эса, майл керак қилғай кам,
Фатвода чу бўлди музд учун «ло» ву «наам».
Қилмоқ керак ул қаламзаи илгини қалам.*

Ўн тўртинчи фасл

МУДАРРИСЛАР ЗИКРИДА

Мударриснинг керакки, ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илмни айтурға муртакиб бўлмаса ва худномолиғ учун дарс ҳавзасин тузмаса ва худситонлиғ учун такаллум ва ғавфо кўргузмаса. Жаҳлдин дастори улув ва алоқаси узун бўлмаса ва мубоҳат учун мадраса айвони боши анга ўрун бўлмаса. Диний улум билса ва яқиний масоил таълим қилса. Бебокликлардин ҳаросон ва нопокликлардин гурезон бўлса, йўқки ўзин олим билғай неча мажхулға анвои фисқни мубоҳ, балки ҳалол қилғай, қилмас ишларни қилмоқ андин маълум бўлғай ва қилур ишлар тарки андин қоида ва русум бўлғай. Бу мударрис эмасдурким, мубтадеъдур ва мундоқ киши суҳбати ислом мумтанеъдур.

Олим керакким, мутаққий бўлса ва огоҳ ва айтурға қола Аллоҳ, қола Расуллоҳ.

Қитъа:

*Ҳар не айтур бўлса Ҳудову Расулдин
Андин сўнг ўлса мужтахиду авлиё сўзи.
Андин киши не ким эшитур ва ёки ўрганур бўлса,
Худо сўзи йўқ эса, Мустафо сўзи.*

Ўн бешинчи фасл

АТИББО ЗИКРИДА

Табибға ўз фанида ҳазоқат керак ва беморлар ҳолиға шафқат ва марҳамат керак. Ва нафси тибға таъби мулойим ва ҳукамо қавлиға пайрав ва мулозим. Сўзида рифку дилжўйлук ва ўзида озарму хушхўйлук.

Ҳозиқ табибки шафқати бўлғай - Инсои Рухуллоҳға¹⁵ нисбати бўлғай. Исо иши чикқон жонни танға кивурмак дуо била, мунунг тандин чиқадурғон жонға монеъ бўлмоқ даво била.

Мундоқ табибнинг юзи мариз кўнглига махбубдур ва сўзи бемор жониға марғубдур. Дами алилларға даво ва қадами хасталарға шифо. Хизри нажот анинг талъати ва оби ҳаёт анинг

шарбати.

Агар фанида моҳир бўлса, аммо бадхўй ва бепарво ва дуруштгўй, маризга, агарчи, бир жонибдин илож еткурур, аммо неча жонибдин тағйири мижоз еткурур ва лекин омий табибким, эрур шогирди жаллод, ул тифги била, бу захр била қилғувчи бедод. Ул мундин яхшироқдур. Беиштибоҳким, анинг қатили гунаҳкордур ва мунунг - бегунаҳки, ҳеч гунаҳкор, анга залил бўлмасун ва ҳеч бегунаҳ мунга алил бўлмасун.

Байт:

*Ҳозиқ табиби хушгўй тан ранжигга шифодур,
Омийю тунду бадхўй эл жонига балодур.*

Ўн олтинчи фасл

НАЗМ ГУЛИСТОНИНИНГ ХУШНАҒМА ҚУШЛАРИ ЗИКРИДА

Ул неча табақадур: аввалғи жамоат-нуқуди кунузи маърифати илоҳийдин ғанийлар ва халқ таърифидин мустағнийлардур. Ишлари маоний хазоинидин маърифат жавҳарин термак ва эл файзи учун вазн силкида назм термак. Назм адоси бағоят аржуманд ва бениҳоят шариф ва дилписанд ўлдуғи учун оёти каломда нозил бор ва ҳадиси муъжиз низомда тилаган топар, чун маал - қасд¹⁶ эмас, эл ҳурмати жиҳатидин ани шеър демас.

Аммо бу азиз қавмнинг пешво ва муктадоси ва бу шариф хайлнинг сардафтар ва сархайли валоят баҳрининг гавҳари ва каромат авжи мунир ахтари Амир ул-мўмин Али¹⁷ (рази аллоҳу анҳу ва каримуллоҳу ва важҳу)¹⁸ дурким, назм девонлари мавжуддур ва анда асрор ва нуқат номаъдуд.

Бу мазҳари ажойибқа гуруҳеки тобеъдур, баъзини арз қилолики, кимлар воқеъдур; форсий иборатда ул жумладин, нозими жавоҳири асрор Шайх Фаридуддин Аттордур¹⁹. Яна қойили «Маснавийи маънавий», ғаввоси баҳри яқин Мавлоно Жалолуддин, яъни Мавлавий Румийдурки²⁰, мақсадлари назмдин асрори илоҳий адоси ва маърифати номутаноҳий имлосидин ўзга йўқтур.

Яна ҳам авлиёи огоҳ ва машойих ва аҳлуллоҳ борким, буларға татаббуъ қилибдурлар ва булар каломи адосин ва ҳақойиқи маъносин мустаҳсан билибдурлар. Бу хайлдур ҳақиқат тариқининг суҳанвари, балки кимиёғари ва кибрити аҳмари.

Яна бир жамоатдурларким, ҳақиқат асрориға мажоз тариқин аҳсул қилибдурлар ва каломлари бу услубда марбут этибдурлар. Андоқки, маоний аҳлининг нуқтапардози Шайх Муслиҳуддин Саъдий Шерозий²¹ ва ишқ аҳли гуруҳининг покбози ва покрави Амир Хусрав Деҳлавий²², ва тасаввуф ва диққат мушқилотнинг гириҳкушойи Шайх Заҳируддин Санойи²³ ва фариди аҳли яқин. Шайх Авҳадуддин²⁴ ва маоний адосиға Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад ул-Ҳофиз²⁵.

Яна жамъе бордурларки, мажоз тариқи адоси алар назмиға ғолиб ва алар бу шевага кўпрак роғибдурлар. Андоқким, Камол Исфаҳоний²⁶ ва Хоқоний Шервоний²⁷ ва Хожуйи Кирмоний²⁸ ва Мавлоно Жалолуддин²⁹ ва Хожа Камол³⁰ ва Анварий³¹ ва Заҳир³², ва Абдулвосиъ³³ ва Асир³⁴ ва Салмон Соважий³⁵ ва Носир Бухорий³⁶ ва Котибий Нишопурий³⁷ ва Шоҳий Сабзаворий³⁸.

Яна ҳақиқат ва мажоз тариқидида комил ва илми икаласи тариқидида вофий ва шомил, назм аҳлининг муктадо ва имоми ҳазрати шайхулислом Мавлоно нур ул миллати ва-а-дин Абдурахмон ал-Жомий (наввараллоҳу марқадаҳу ва қуддиси сирраҳу)³⁹ дурким, аввалғи табақа равиши ва каломида ҳам шарифмақол ва сўнгғи табақанинг ҳам адоси латойифида

сохибкамолдурким, оламда завқу ҳол аҳли булар латойифи била масрурдурлар ва булар маорифи била ҳузур қилурлар.

Яна адно табақаси жамоатедурларким, назм фақат била кўнгуллар хушнуд ва хурсанд ва розию баҳраманддурлар. Ва юз машаққат била бир байтким боғлаштурғайлар, даъво овозасин етти фалакдин ошурғайлар. Сўзларида не ҳақойиқ ва маориф нўшидин ҳаловат ва назмларида не шавқ ва ишқ ўтидин ҳарорат. Не шоирона таркиблари аҳсан ва не ошиқона сўзу дардлари шуълаафган. Баъзидин агар гоҳи бирар яхши байт воқеъ бўлур, аммо ўн онча ямон даъво зоҳир бўлурки, у ҳам зоеъ бўлур.

Агар бири бир нозук маънида писандида печ қилур, аммо ўн онча нописанд даъво била ани ҳам ҳеч қилур. Гўё ўзларига ақидада мувофиқдурлар ва сўзларига эътиқодда муттафиқ. Турфарок буким, ҳар бирининг сўзида маъно озроқ ва ўзида даъво кўпроқ (наузу биллоҳи мин шурури анфусино ва мин сайёти аъмолино)⁴⁰.

Рубоий:

*Аълоларидур нединки дерсен аъло,
Аднолари ҳам барча данидин адно.
Авсатлариким, ҳеч нимага ярамас,
Билким, нафас урмамоқ алардин авло.*

Ўн еттинчи фасл

КОТИБЛАР ЗИКРИДА

Котиб шуаро сўзининг варақнигоридур ва сўз махзанининг ҳазонадори. Хозин ҳунари амонат бўлур ва тасарруфи хиёнат бўлур.

Аминки, хиёнатға мансуб бўлғай ва ўз ҳунарида маъюб бўлғай, андоқнинг илги қатъи хўб бўлғай. Яхши хат ва нуқтадин сафҳаға жамол, андоқки, яхши юз сафҳасиға хатту хол. Хушнавис котиб сўзга оройиш берур ва сўзлагувчига осойиш еткарур. Роқимки, рақами ростдур, ростлар кўнглига қабулияти беҳост. Муҳаррирки, таҳрири туз писандидадур, агар бир байт битир, агар юз. Агар хат сурати нохушдур маъни хайли андин мушаввашдур.

Хушнавис ҳамким, саҳви кўп бўлғай илги фалаж иллотиға жўб бўлғай. Улки, бежо нуқта била «ҳабиб»ни «ҳабис» қилғай ва «муҳаббат»ни «меҳнат» - анингдек ҳабиси меҳнатзадаға юз лаънат. Ямон хатға ғалати беҳисоб, қаррийи масҳара соқолиға хизоб. Ул хатни қирқиб мабразға ташлағоли яхши ва иясини молики дўзах жаҳаннамға бошлағоли.

Маҳбубдин мактубким, ҳам хати хўб бўлғай ва ҳам мазмуни хўбжонға улдур марғуб ва кўнгулга улдур матлуб. Хати ямон ҳам бўлса ямон эмас, муҳиб маҳбуб хатини ямон демас.

Ямон котиб манзили қаламдонидек чоҳ аро бўлсун, қаламидек боши яро ва юзи қаро бўлсун.

Байт:

*Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сургай хилоф,
Ул қаро юзлук боши бўлсун қалам янглиг шикоф.*

Ўн саккизинчи фасл

ДАБИРИСТОН АҲЛИ ЗИКРИДА

Мактабдор бегуноҳ маъсумларга жафокор. Атфол азобиға роғиб ва алар таъдибиға муртакиб. Зоти бемадуро, димоғи пўлод ва кўнгли хоро. Ғазабдин қошида чин, гунаҳсизлар била ойини хашу кин. Кўпрагида таъб ғилзати ва тамаъ иллоти падидор ва ақл қиллатиға гирифторм. Аммо тавсани атфол таъбини жафо била ром қилғувчи, ноҳамвор сиғор тавриға сиёсат била андом берғувчи. Агарчи хўйлари дурушлукда намоёндуру, аммо атфол ноҳамворлиғи ислоҳиға ирик суҳондуру.

Анинг иши одамдин келмас, қайси одамки, дев қила олмас, ҳар қаттиғ кишини бир тифл муҳофазати ожиз этар, ул бир сурукка илм ва адаб ўргатгай, анга не етар. Онча борким, ул қавмининг идроку фаҳми оз тушар, андоқ кишига юз мунча машаққат не бушар. Ҳар тақдир била атфолға ҳаққи кўпдуру, агар подшоҳликқа етса ва анга қуллуқ қилса хўбдуру. Шогирд агар шайх улислом, агар козидуру, агар устод андин розидуру - тенгри розидуру.

Байт:

*Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқутмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.*

Ўн тўққузунчи фасл

ИМОМЛАР ЗИКРИДА

Имомат қилғувчи ўз қироатининг шефтасидуру ва ўз намозининг фирефтасидуру. Кишилиқдин хаёлида тасаввурлар ва яхшилиқдин замирида такаббурлар. Ўз намозин мақбул тахайюл қилғон жамоат намози қабулиятини ҳам такаффул қилғон. Бийик қироати маҳзи раънолиқ ва аноният жамоатдин илгари чиқмағай айни расволиқ ва нафсоният хаёли халққа пешволиқ ва тасаввури элга муқтадолиқ. Намозға имомат комил имом ишидуру ва ўзни мундоқ тасаввуф қилғон жоҳил ва нотамом кишидуру. Имомат муносибдуру пирдин мурид хайлиға тафҳим учун ё муаллимдин суруки тифли норасидаға таълим учун ё олимдин жухҳолға шафқат учун, ё комилдин танобей ва иёлға тарбият учун. Одоби ибодат. талқиниға камоҳи ва таълими шариат ойиниға нокоҳи нокомдин муносибдуру, заруратдин тажвиз қилса бўлуру. Аммо вазифа ва улуфа емак ва ўзин муқтадо ва имом демак одамий иши эмас. Ва андоқ кишини одамийлар киши демас.

Қитъа:

*Валоят аҳлига⁴¹ жамъи маломатиға боқ
Ки, халқ кўзидин айлар намозини яширун.*

*Бу турфароқким, намозида муъжиби нодон,
Тутар имомат учун хайл қибласида ўрун.*

Йигирманчи фасл

МУҚРИЙЛАР ЗИКРИДА

Муаззинеки, ҳақ ибодатиға нидо қилғай, жон анга фидо, агар яхши савт била адо қилғай. Агар поклик ва ниёз бу ишга мулҳақдур, ому хос кўнглига мақбули мутлакдур. Бу нидо ёмонларни фиск кунжидин масжид сори бошқарур андоқки, фусунгар йилонни тарона била тешукдин чиқарур. Агар муқрий лаванддур, бад овозу кулғундидур, лаҳни носоз, бадани вузуъ қайдидин нопок ва хуш вақт риоятидин бебок. Руҳи тоат завқидин беҳабар ва уни савт ул-ҳамирдин анкар. Манъ ва наҳй туфроғин оғзиға урмоқ авло, балки тоқ ё минордин учурмоқ авло.

Рубоий:

*Муқрийки, эрур покрў ва зоҳидваш,
Алхони хуш ва ҳусни адоси дилкаш.
Жон анга фидоки, руҳ этар андин гаиш,
Агар бўлса мунунг акси нафас урмаса хаиш.*

Йигирма биринчи фасл

ҲУФФОЗ ЗИКРИДА

Ҳофизғаки, яхши маҳзаж ва адо била тиловат бўлғай, мустамеъларнинг руҳига андин осойиш ва жониға ҳаловат бўлғай. Агар ҳусни савт буларға ёрдур эшиткувчи соҳибҳол бўлса, иши душвордур. Агар бад лаҳжа бўлса ва бад адо сурма анинг ғизоси қилсин худо. Агар фосиқдур, бад маош сурма ҳам ҳайфдур, бўғзиға муносибдур тош. Агар бовужуди бу ҳоллар била кўп ўқуғай умид улким, оғзи садаф оғзидек ва тили савсан тилидек қуруғай.

Байт:

*Ёрабки, ҳеч базмда ул нағма қилмағай,
Оғзи гизодин ўзга нимага очилмағай.*

Йигирма иккинчи фасл

МУТРИБ ВА МУҒАННИЙЛАР ЗИКРИДА

Мутриби тарабафзо, муғаннийи ғамзудо - икаласига дарду ҳол аҳли жон қилурлар фидо. Улки кўргузгай мулойим таронау нағам, агар эшитгувчининг ҳаёти нақди анга фидо бўлса не ғам. Кўнгул қуввати-хушнавоздин, руҳ қути - хушовоздин. Хушхон муғаннийдин дард аҳлининг ўти тездур, агар малоҳати бўлса, ҳол аҳлиға рустохездур. Ҳар муғаннийки, дардмандонароқ нағма чекар, анинг нағмаси захлиқ юракка ковгарроқ тегар. Оташин юзлук муғаннийки, хилқидин мулойим суруд чиқорғай, ҳол аҳлининг куйган бағридин дуд чиқорғай. Мулойим мутрибки, табъ ва фаҳм анга ёр бўлғай, хусусанки, ҳам айтғай ва чолғай, кўнгул мулкига не кўзғолонларки солғай.

Сўлук аҳлиға бир махуф ер бу манзилдурким, анда ҳам камол, ҳам нуқсон ҳосилдур. Солик бу ерда бир мухлик оҳ била ҳам мақсудға етубдур ва бир наъраъи жонкоҳ била йиллар

қозғонғони ҳам илгидин кетибдур.

Шиблий⁴² ва Нурий⁴³ (қуддисса сиррихумо)⁴⁴ самоъда кеттилар, бу йўл сулуки била мақсуд сарманзилига еттилар. Басо аҳлуллоҳки, арғанун унидин дайрға кирди ва дин ва ислом нақдин муғбачаларға бой берди.

Майхонада кимки майдин ибo қилғай, най уни бир дилкаш наво била ани расво қилғай. Агар киши май хавосин бошидин чикорур, гижжак мадди ноласи била анга ёлборур. Ва танбур пардадағи фитнадин ҳалок этар ва офият пардасин чок этар ва чанг зорлиғ била бўғзин тортар ва уд лисони нағмасининг тарғиби чангидин ҳам ортар. Андаким рубоб бошин ерга кўюб ниёз кўргузгай ва кўбуз кулоқ тутуб айшға тарғиб оҳангни тузгай. Чун қонун ва чағона ноласи кулоққа тушгай ва махваши соқий юкунуб, май аёққа тушгай, ул вақт зуҳду тақвоға не эътибор ва хушу хирадға не ихтиёр. Агарчи ишқ фақр аҳлини расво қилурда булардин фароғдур ва лекин ул ўтни ёрутурға най дамидин елу майдин ёғдур. Араб теvasи «худий»⁴⁵ лаҳни била бодия қатъида тез бўлур, булут бухтиси раъд садосидин сойқаангиз. Инсонға маҳзи ғалат хаёлдур ва одамийға бу офатдин қутулмоқлик маҳолдур.

Аммо бу тоифанинг сойири ҳам агарчи тарабойин ва меҳнатзададурлар ва лекин филҳақиқат, лаимсийрат ва гадодурлар. Айтқувчи ва чолғувчи зорлиғ ва ийнамак била олғувчи. То буюрғувчида сила ва инъом бор, алар мулозимдурлар ва хизматгор. То суҳбатда неъмат кўп, аларга барча амру наҳйинг жўб. Чун базмда танаъум оз бўлди, алар иши истиғноу ноз бўлди. Неъмат деган нимаки тамом йўқ бўлди, аларнинг кўнгли сендин тамом тўқ бўлди. Агар йиллар баҳра олибдурлар эҳсонингдин, ошнолиғ бермай ўтарлар ёнингдин. Оз олсалар носипос, кўп олсалар ҳақшунос. Аксари фосиқ ва бадхўй ва қолғони кажтабъу дуруштғуй. Ҳаракотлари тузуксиз сўзларидек ва калимотлари ҳашв ва маҳалсиз нозларидек. Вафо алар табъидин маслуб, вафо аҳли олида мардуд ва манқуб. Муғанний вафосиз, кунгир ҳаёсиз. Агар йиллар риоят қилибсен ва ҳамхонадур, бир қатлаки бермадинг - бегонадур.

Эр суратида шохидедур танноз ва мулойим кисватида муфсидедур хона барандоз. Хавосқа дилфиребедур савт⁴⁶ ва нағам⁴⁷ била, авомға роҳзанедур таблу алам била.

Назм:

*Кишига бўлмасун бу фитна дучор
Ки, унидин нажоти тайри учор.
Ёнса қўнмоққа табл урар ҳар дам,
Ким ўшул қушқа кўпрак ўлгай рам.*

Йигирма учунчи фасл

ҚИССАСОЗ ВА ҚИССАХОНЛАР ЗИКРИДА

Қиссасоз - бекор ва қиссахон - ҳарзағуфтор; ҳар ким маъжуннок ё банги, кўнглида анинг маъракаси оҳанги. Бийик ун била овуч қоқмоғи ҳар дам, хирад ва озарм кушлари топмоқ учун рам. Ҳаракотидин зоҳир телбалар атвори ва калимотидин боҳир усруклар шиори. Тева қумалоғин сотарда қанд дегувчи, маъракасидағи муътақидлари ани сотқун олиб егувчи.

Байт:

*Кишиким бўлмагай маъжуну қандининг Харидори,
Онинг ҳангомаси бирла тузалмас ҳеч бозори.*

Йигирма тўртунчи фасл

НАСИХАТ АҲЛИ ВА ВОИЗЛАР ЗИКРИДА

Воиз керакки, «қолаллоҳ»⁴⁸ сўз айтса ва «қола расулуллоҳ»⁴⁹ мухолафатидин қайтса, худо ва расул йўлига қадам урса. Ўзи киргондин сўнгра насихат била элни ҳам кивурса. Юрумагон йўлга элни бошқармоқ, мусофирни йўлдин чиқормоқдур ва биёбонга кетурмак ва бодияда итурмакдур. Усрукки, элга буюрғай хушёрлиқ - уйқувчидекдурки, элга буюрғай бедорлик Уйқусида сўз деган жевлигон бўлур ва дегондек қилмоқ не дегон бўлур.

Ваъз бир муршид ва огоҳ ишидур ва анинг насихатин қабул этган мақбул кишидур. Аввал бир йўлни бормоқ керак, андин сўнгра элни бошқармоқ керак. Йўлни юрмай кирган итар ва ғайри мақсуд ерга етар.

Воиз улдурки, мажлисиға холи кирган тўлғай ва тўла кирган холи бўлғай. Воизким, бўлғай олим ва мутаққий - анинг насихатидин чиққан шақий. Улки, буюруб ўзи қилмағай, ҳеч кимга фойда ва асар анинг сўзи қилмағай. Назоирхон била сургувчи мақол - дастийёр била йирлағувчи қаввол.

Қитъа:

*Воизки, дастёрсиз ўлмас сухангузор,
Анга ёроду⁵⁰ мунга аёлғувчи⁵¹ ҳукми бор.
Тенгри сўзин аёлғувчи бўлмай дей олмағай,
Бир соз бўлса ҳам керак ул қилғай ихтиёр.*

Йигирма бешинчи фасл

АҲЛИ НУЖУМ ЗИКРИДА

Мунажжимки, савобит ва сайёр назоратидин ҳукм сураб, раммолдекдурки, нуқталари ҳисоби била лоф урар. Зижи⁵² - ҳеч ва тафҳим ва тавқими-ғалат тақсим; ва устурлоби вожиб-ул-иштиноб⁵³ ва рифъат ул-қамари⁵⁴ бефойда ва бесамар. Ғофиледур бу асбоб била ҳангома тутғон ва ҳақ таоло қазо ва тақдири сўзин унутқон. Ўз илгида бир анор бўлса билмаски, неча парда ва неча хонаси бор ва ҳар парда ва ҳар хонасида неча донаси бор ва ул дона аччиғмудур ё зумухтваш ё чучукмудур ва ё майхуш; борлар ани кесиб ебдур ва хосият ва кайфиятини билиб, элга ҳам шарҳ била дебдур.

Фалаки мудаввар ва нужум ва буржидин афсона дер ва аларнинг саъд ва наҳси ҳукмин суруб тарона дер. Бовужуде улки, ўн сўзидин иттифоке бири ҳам рост келмас, мунунг қабоҳатин ё билмас ва ё билиб кўзига илмас. «Кизб ал-мунажжимун»⁵⁵ мазмуни била анинг сўзи ёлғондур ва ўз ростлиғ кишваридин йироқ қолғондур ва басират кўзига ғафлат пардасин солғондур.

Байт:

*Эмас афлоку анжум ҳоли бенафъу зарар, лекин
Ани тенгри билур, эрмас мунажжим билмаги мумкин.*

Йигирма олтинчи фасл

ТИЖОРАТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Тужжори саёхатшиор ақолим ва булдон ҳолидин хабардор, ажойибдин афсонагузор ва фаройибдин нодирагуфтор.

Жибол тоши ва дашт қумиға ноқа сурган, бихор амвожи талотумдин нафъ ва зарар кўрган. Ҳалол рўзи касбига масофатлар қатъ этган, жамияти зоҳир тилабу ботин паришонлиғлари анга етган.

Бирин юз бўлурдин бошида минг савдо, бўзи катон бўлурдин кўнглида неча таманно. Мундоқ кишининг мақсуди тамом асиғ бўлмаса ва бу асиғ ҳусули учун ранжи қаттиғ бўлмаса, савдо учун тенгизга кема сурмаса, дур учун наҳанг комиға қадам урмаса, мол ва дирамни азаматиға сабаб қилмаса, хадам ва ҳашамни ҳашматиға жиҳат билмаса, нафис ажносни⁵⁶ аяб чопон киймаса, лазиз ағзияни исиркаб қуруғ нон емаса, ранжи маош сухулати бўлмаса ва суди кўнгул фароғати учун бўлса, сафардин азизлар суҳбатиға етмак муроди бўлса ва риоятидин номуродлари иши кушоди бўлса шаръий закот бўйнида қолмаса, фуқаро ҳақин ўз бўйниға олмаса, йўқки, молин азиз асраб, ўзини хор этган ва ўз молин тамғодин ўғурлаб ўзига мазаллат етгай, ё вориссипор учун йиғингай, ё ҳодиса кўзғар учун қовғонгай. Мундоқ киши хожа эмас, муздурур ва ўз разиллиғидин ҳамиша ранжурдур.

Байт:

*Мундоқ кишида йўқ хирад ва ҳушдин нишон,
Билгил гадо агарчи эрур Хожаси Жаҳон.*

Йигирма еттинчи фасл

ШАҲАРДА ОЛИБ СОТҚУВЧИЛАР ЗИКРИДА

Шаҳр савдогари ғадркиш ўзига суд ва мусулмонларға қаҳтандиш. Элга зиён анинг суди, ўнғой олиб оғир сотмоқ анинг мақсуди. Олурда катонни бўз деб, сотарда бўз васфида катондин ортуғ юз сўз деб. Шолни тўрқа ўрниға ўтқара олур бўлса, таъсир йўқ, бўрени зарбафт ерида сота олур бўлса, тақсир йўқ. Дўконида барча матоъ мавжуд, ғайри инсоф. Ноинсофлиғидин барча жинс ҳосил ғайри тақсирға эътироф. Тожири мусофир ул кадбонуға ҳамзону, балки ани черикчи десда бўлур, муни кадбону. Анга суд - олғувчиға нуксони мол, икки жонибдин ёлғон онт ичгувчи даллол.

Байт:

*Бу хайл одам эмаслар, яхши боқсанг,
Эрур судинг алардин гар йироқсаи.*

Йигирма саккизинчи фасл

БОЗОР КОСИБЛАРИ ЗИКРИДА

Бозорда савдогар косиб-тенгриға хоин ва ваъдаға козиб. Бирга арзирин юзга сотмоқдин аларға минг мубохот, мингга тегарни юзга олмоқдин аларға йўқ бир зарра уёт. Ростлик била савдо аларға зиёнкорлик ва ваъдаға вафо аларға бадкирдорлик. Охират икки савдосидин эърозлари ва амал мезони адолатиға эътирозлари. Ўғул атоға бозий бермак пешалари, дағалликларин киром ул котибиндин⁵⁷ ёшурмоқ андешалари.

Байт:

*Булардин кимки дер ўзни валийдур,
Агар қилсанг яқин, бир доғулийдур.*

Йигирма тўққузинчи фасл

СОЙИР ХУНАРВАР ВА САНЪАТПАРДОЗ ЗИКРИДА

Хунарвар ва санъатпардоз ёлғонлари кўпдин-кўпу чинлари оздин-оз. Ишларида дағаллик макдур ва ҳаддидин нари, ваъдаларида хилоф хаёл ва гумондин ташқари. Чин сўзким, эрга улуғ хунардур, алар қошида айби тамом, ялғонким, халойикқа улуғ айбдур, алар олида хунари молокалом.

Маснавий:

*Тонгдин оқшомга иида санъатсоз,
Хунар атворида фусунпардоз,
Айлабон бу тарийқни варзиш
Ки, бировга югуртгайлар иш,
Гар муаддий, ганий йўқ эрса фақир,
Анга бози берурда йўқ тақсир.*

Ўттузинчи фасл

ШАҲНА ВА ЗИНДОНИЙЛАР ВА АСАСЛАР ЗИКРИДА

Доруға ва шаҳна ва асас ўғри ва хунийға мумид ва фарёдрас. Зиндон аҳли - дўзах аҳли. Асаслар малоикаи азоб, шаҳна молики дўзахдек ҳукмрон ва олижаноб. Гуноҳ аҳли тавку занжирға гирифтор, бу занжиру тавқлари салосил ва ағлолдин намудор. Киссабур била муқаммир асасларидин бозор ва қиморхонаға мустаъжир. Зиндон чоҳидин ўғрилар кўнгли тийралиги маълум, журм аҳлиға анда паришон кўнгулда хавотирдек ҳужум. Гунаҳкорға анда умиддин бийм кўпрак ва бадкирдорға анда иноддин таслим кўпрак. Ҳар қатлаким, бировни тортиб чиқорғайлар, анда колғонлар ўзларидин борғайлар.

Қайтиб келганларнинг нақллари муваҳҳиш ва хабар келтурганларнинг можаролари мушаввиш.

Бири дебки: Дорға чекарда яхши турди ва бири дебки: Бўйнин чопарда яхши ўлтурди. Бири мактулнинг йигитигидин таҳассурда, бири ятимнинг рубоий ўқуғонидин таҳайюлда. Бу навъ

саъб хол беҳаддур ва мундоқ ғариб аҳвол беададдур.

Амал ҳирси чоғи асас мужримнинг тутулмоғиға соний, амадо ўз матлубини ҳосил қилғонидин сўнгра қутулмоғиға доий. Дунёда бу манзил қиёматкирдор ва маҳшарда дўзахдин намудор. Банду занжирлиқ гунаҳкорлар шаҳар зиндонида, андоқки, ишқ муқайядлари байтул-аҳзониди. Тенгри барчани бу ерга келтурур афъолдин йироқ тутсун ва манзилға тушурур аҳволдин қироқ.

Байт:

Бир манзил эрур анда баса ранжу уқубат.

Тушган кишига анда ўқуш дарду суубат.

Вале ул ҳарам ичра бўлгонга хос,

Умид улки ҳам тенгри бергай халос.

Ўттуз биринчи фасл

ДЕҲҚОНЛИК ЗИКРИДА

Деҳқонки, дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар. Агар ростлиқ ва салоҳи бордур, ўйи Солиҳ ноқасидин намудордур. Қўши ҳам икки зўр паҳлавон, юкига бўюн сунуб олида равон; иш қилурда ҳамдам ва ҳамқадам, деҳқон аларни суради андоқки Одам⁵⁸. Олам маъмурлиғи алардин, олам аҳли масрурлиғи алардин. Ҳар қаён қилсалар ҳаракот, элга ҳам қут еткурур, ҳам баракот.

Деҳқонки, тузлук била дона сочар, ҳақ бирига етти юз эшигин очар. Сочқон дона қўқаргунча, ўруб хирмон қилиб, маҳсулин кўтаргунча курту куш андин баҳраманд ва дашт ваҳши анинг била хурсанд. Мўрлар уйи андин обод ва гўрлар хотири анинг била шод. Кабутарларға андин мастлиқ, тўрғайларға андин нишотға ҳамдастлиқ. Ўроқчиға андин рўзи, бошоқчиниғ ёруб андин кўзи.

Барзагарға андин ком ҳосил, пуштакашға андин мурод восил. Гадо андин тўк, кадхудо тўқлуғи ҳам андинўк. Мусофирға андин таом, мужовирға андин ком. Итмақчи танури андин қизик, аллоф бозори андин иссик. Фуқаро ризқи вофий, ғурабо қути андин кофий. Зоҳидға андин хузури тоат, обидға андин лофи қаноат. Сойил харитасида андин муҳайё ақтои, шоҳ хизонасида андин баҳру кон матои.

Деҳқоннинг бир дона сочарида бу ҳолдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур. Боғи жаннатдин намудор, полизида рух қути падидор. Ашжорининг ҳар бири чархи аҳзар, ул шажар ва раёҳин ва фавоқиҳи нужум ва ахтар. Фуқаро сирка ва душоби андин, ағниё нуклу майи ноби андин.

Гуногун фавоқиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғланиб таъбия ва ойин.

Мундоқ киши керакки, бухлдин муарро бўлса ва кизбу имсоқдин мубарро. Шоҳ молин берурдин ибo қилмаса ва забун шерикка жафо қилмаса, то доноси дурри саодат бар бергай ва туҳм сочиб, анжуми улувви рифъат тергай. Мундоқ деҳқон Одамнинг фарзанди халафидур, балки марзуклар анга фарзанд ва ул Одами сафийдур.

Қ и т ь а:

Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,

Дағи нон бермак ўлди анга шиор.

Буйла кимса улувви рифъатдин.

Одам ўлмаса, одамий худ бор.

Ўттуз иккинчи фасл

ЯТИМ ВА ЛАИМЛАР ЗИКРИДА

Авбош била арзол мусулмонлардек аларға не маош ва не хисол. Инсоният таъбларидин орий, хайвоният балки сабуият аларнинг шиори. Ятимки пичоқ урмоқ анинг иши бўлғай, ўзи телба ит, пичоқ анинг тиши бўлғай. Соғлиғида қутуз ит ва усруклиғида қочиб андин юз ит. Панжалари ниши ажал қуллоби, нечукким дашт сибои, ўлтурур кун учун иймон дуосидек ўрганиб рубойи. Яхши-ямон сўкунж еткуриб, акрабдек нечаки етса ниш уруб. Не ақл аларда не дин, не ҳаё аларда ва не тамкин. Ишлари ноътимодлиғ ва нопоклик, варзишлари бемурувватлиғ ва бебоклик. Шаҳрнинг соир арзоли ҳашарат ул-арз, халойиқға алардин эҳтироз вожиб, балки фарз.

Байт:

*Халойиқ ийзо аларға сифот,
Набий дедиким: «Уқтул ул-музиёт»⁵⁹.*

Ўттуз учунчи фасл

ГАРИБ ВА БЕНАЗОЛАР ЗИКРИДА

Жут ва лўлининг кўпраги музҳик ҳаракоти ва туз усули. Муаллақ урмоқларида хоксорлиғ ошкор, сарнигун турмоғларида безътиборлиғ падидор. Анониятлари юзига тезак солиб чаманвар ва инсониятлиғлари доираси манмунларига чанбар. Кишилиқдин секримоқлар била қочиб, яхшилиқдин масхаралиғлар била маломат эшигин юзларига очиб. Буқун топқонни еб, тонгла ғамин емай, тилаб нима бермагандин шикоят сўзин демай. Ватан ва масканлари хорлиғ вайронаси, манзил ва маъманлари хоксорлиғ кошонаси. Тонг отқоч эр ва хотуни касб учун тарқашиб, ўғул ва кизлари кўй ва кўчада бутрашиб. Ҳар қайси ҳар неким ҳосил қилиб, оқшом барча бир ерга йиғилиб, топқонларин тугатмагунча уйку майли қилмай; тонгла не егумиздур демак сўзин билмай. Тонгла ишлари ўтган бурунғи кун иши, бу ҳам бир ишдур агар қила олса киши. Бу разолат кишилиқ такаббуридин хўброқ ва бу залолат яхшилиқ тасавбуридин марғуброқ.

Байт:

*Киши агар киши ўлса, ўзин киши демагай,
Қилурда ҳеч ишин ҳам киши иши демагай.*

Ўттуз тўртинчи фасл

МУБРИМ ГАДОЛАР ЗИКРИДА

Тиланчи ва гадо кўпраги беғайрат ва баҳаё. Кундуз кезмаклари ибром била элдин нима солмоқ учун, кеча келиб ўғурларга эл жихотиға кўз солмоқ учун. Не неъмат олиб мунъимдин шокир, не инъом топиб мукрим узриға тиллари зокир. Емак била жуъ аҳлидек меъдалариға тўлмоқ йўқ, тиламак била мустаскийдек сувдин сероб бўлмоқ йўқ. Қаду ва качкули мамлу бангилар хотиридек мутанаввиъ хаёлотидин. Харитаси тўла риёий суфийлар замиридек муталаввин хавотир ҳолотидин. Ҳар дирамки тугуб, ғассолдин ўзга киши очмоқ маҳол, ҳар сиймким кўмуб, туфроғдин ўзга биров ани емакка йўқ эҳтимол.

Кўзлари хирсинг «сод»и⁶⁰ ва тамаънинг «айн»и⁶¹ ва бу хирс ва тамаъдин жону кўнгулларида маҳрумлуқ шайни. Булар орасида ўзига қаландар от кўйгон малъун, одамийлиғдин мағбун ва дев ва шайтон олида матъун. Инсоният ва мусулмонлиқдин йироқ, тўнгуз ва айиғ одамийлиғда алардин яхшироқ. Шакл тағйири била одамийлиғдин карона, пўстун эвура киймаклари ҳайвонлиғ ва сабуиятдин нишона. Улуғ-кичикдин ҳар турлуқда гадои муваҳҳиш, фосид хавотиридек софий кўнгулга мушаввиш.

Назм:

*Бермак бўлмас аларга инсон ҳукми,
Ё одаму мўмину мусулмон ҳукми.
Фосид ахлотигаки вожибдур дафъ.
Бўлгайму киши берай деса жон ҳукми.*

Ўтгуз бешинчи фасл

ҚЎШЧИ ВА САЙЁД ЗИКРИДА

Қўшчи сайёдларга муқтадо ва ҳукмрон ва бу жамоат анга райият ва маъмури фармонким, илгида куш кеча-кундуз ранж ва машаққатға туш. Кеча уйқуси ҳаром, эмгакдин йўқ анга ором. Нафис ҳаззи учун бир гуноҳсиз аёғига солиб банд ва узун тунлар анинг азоби била хурсанд. Амал риштасин тамаъ игнасиға чекиб, ул безабоннинг кўрар кўзни ҳам тикиб. Мақсуди ани сайёд қилмоқ ва ўзга жонлиғлар қасдиға жаллод қилмоқ. Кундуз дашту водийға чопиб, бир неча забун ғофил топиб, юз макру ҳийла била қушин аларға солиб ва ул солғони ул мазлумни олиб. Олдуғондин сўнгра ул сайд боши устида тутиб ўрун, қони тўлғон забунни бисмил қилмасдин бурун, не дейки қанотин сузуриб, қўлтиғинму ёрадур ва ўзи ул қотил шогирдин шааф била тўйғорадур. Неча мундоқнингким, қонин тўкти ва қўлтуғин ёриб, қанотин сўкти. Фитрокига боғлаб уйига ёнди, ўзи ва қуши қилғонларға қувонди. Шум нафс ҳаззиға бир-икки аёғлариға иртиқоб қилғай ва олида широлғасин кабоб қилғай. Баъзиники, тонгла бегига элтиб тортқай, анинг илтифотидин кўнглига жулду тамаъи ортғай.

Куш таърифида дегани барча лоф, ўз таҳсинида сўзлагани бори газоф. Мунча мазмун амриға боис нафс коми, хоҳ эмгаги, хоҳ томошаси, хоҳ кабоби, хоҳ бек инъоми.

Маснавий:

*Булар боиси барча нафсоният
Ки, анда дохил инсоният.
Кўнолга олиб қайда кўнса дирам,
От арнаси ҳам, қушиға тўъма ҳам.*

Ўттуз олтинчи фасл

ТАРБИЯТ ТОПИБ, ХАРОМНАМАКЛИҚ ҚИЛҒОН НАВКАРЛАР ЗИКРИДА

Навкарки, вали неъматидин риоят кўргай ва бек ва махдумидин тарбият ва иноят кўргай. Эрлик ва инсоният улдурким, муқобаласида қуллуқ ва хидматкорлик, балки якжихатлик ва жонсипорлик қилғай ва тилагайким, анга жон фидо этгай то шафқати ҳуқуқин адо этгай. Ҳамият ул эмаски, махдум яна бировга кўпрак мултафит бўлғонидин шикоят изҳор қилғай ва гиламандлиғ гуфту гузори, то иш анга етгайким, неъмат куфрони ороға тушгай ва ҳақ ношинослик туғени можароға сурушгай ва бу одамийсизлик қочмокқа мунжар бўлғай, адув эшигига борурға муқаррар бўлғай. Ўзин бировга қул деб сотқон додақтур, балки додақдин юз қатла камрақдур. Батахсиски, муфрит тарбият кўрмиш бўлғай ва муқобалада беандом лофлар кўрмиш бўлғай. Абрки, бир ердин яна бир ерга қочқай, номардлик туфроғин йигитлик бошиға сочқай. Чун мундоқ киши эрлик сонидин норидур ва йигитлик доирасидин ташқаридур. Ҳокимеки, киёсати бор, анинг қошида мундоқ кишига қачон эранлар сиёсати бор. Эранлардин мардона гуноҳ вужудқа келса, бўйниға юклангандин сўнг бўйин урарлар, қизил юзлук қилур учун бўйниға тиғ сурарлар. Аммо анинг сўрхрўлуғиға гулгуна сазовордур ва юз оқлиғиға муносиб сапида бордурким, қари муханнас мабхут ва анинг холазодаси кафтори фартут ширкат била машшоталиқ тузгайлар ва бу келин зебу зийнатида сеҳрлар кўргузгайлар ва қошин олиб, вусмага шойиста қилғайлар. Сақолин қирқиб, икки қулоқ тузиға зулфлар ошуфтаҳол қўйғайлар. Аммо икки узори тарафидин чап ва рост икки хол қўйғайлар. Орияти дасторин бошиға бурунжок қилғайларки, аруси мастурадур ва гардизи номастурдур кашидалиғ ёғлиқ фарфиға плачак солғайларки, жавони махдур ва халла нозуклиги номақдурдур. Бу навъ ораста қилғондин сўнгра чанбаршоҳ йўрға ўйга тесқари миндургайлар ва шаҳрнинг қўй ва маҳаллотиға кездургайлар ва наззорагар эл таъну ташниё билаким, «чор донг сипоҳари говмиш тохтан аст»,⁶² -деб фарёд қилғайлар. Ва агар юз қаролиғидин уёт ва қаро тиллик бўлурдин ҳижоб бўлмаса анга муносиб ҳарифлар мастур ва анга мувофиқ ошиқлар мазкур бўлғай эрди ва айшу нишот базми қурилғай эрди. Аммо андоқ сиёхрўйнинг тавзиҳи ул навъ қаро юзлукнинг тафзиҳи ҳар нечаким олам аҳлиға мултамас бўлғусидир.

Байт:

*Бу навъ масхаралиқ элга бас дурур ҳайрат
Ки, ўлгай эшитибон кимга бор эса гайрат.*

Ўттуз еттинчи фасл

КАДХУДОЛИҒ СИФАТИ ВА ХОТУНЛАР ЗИКРИДА

Мувофиқ тушса кадбону, давлат ва жамиятға бўлмоқдурур ҳамзону. Уйнинг оройиши андин ва уйлукнинг осойиши андин.

Жамоли бўлса марғуб ва салоҳи бўлса жонға матлуб. Оқила бўлса, рўзгорға андин салоҳ ва интизом ва маош асбобиға андин тартиб ва саранжом.

Бу навъ жуфт кишига қовушса, балки мундоқ комгорлик иликка тушса, ниҳоний ғаму меҳнатда ҳамроз ва ҳамдамнинг бўлғай ва махфий ва пинҳон дарду машаққатға дамсоз ва мархаминг бўлғай. Рўзгордин ҳар жафо етса, анисинг ул ва чархи даввордин ҳар ибтило келса,

жалисинг ул. Кўнглунг ғамидин ул ғамнок ва баданинг заъф малолатидин ул ҳалок.

Агар ҳусну жамоли ўрта чоғлиғдур ва мувофақати риштаси муҳолифатқа боғлукдур, хавфу ражо била тирилмақдур ва ҳикмат ва мадор била маошини билмақдур. Кадхудонинг баъзи мушкили бўлса осондур. Аммо кўпроқ ҳолида кўнгул ҳаросондур. Бу навъ не ҳам нофаржомлик ва нокомлик била таҳаммул қилғай ва ҳар нечук бўлса ўтқарилғай. Аммо, наузубиллох, носоз жуфт элга муҳлик мараздур ошкор ва нухуфт. Салита бўлса, кўнгул андин шиканжа. Ямон тиллик бўлса, абушқа кўнгли андин яролиғ.

Улки аввал мазкур бўлди ва юқорироқ мастур бўлди рўзғор аносидин юз йилда бир туғмас ва юз мингдин бир йуликмас. Йўлуққан кишига тожи торақ бўлсун ва бу саодат анга муборақ бўлсун.

Алар макри таърифида кўп улумда доно ва кўп диққатлиғ ҳукумо китоблар тасниф этибдурлар ва мужаллидлар битибдурлар ва муболағалар била бастлар қилибдурлар. Ва ҳануз ўзларини ожиз ва муқассир билибдурлар. Бу бир неча паришон каломот бирла не навъ таърифларин айтса бўлғай ва тавсифларининг юздин бирига етса бўлғай. Аммо хос ул-хослари буларға акси мутлақ ҳақгўй ва ҳақшунос ва тилларида ҳақ ва кўнгулларида дағи ҳақ. Уламои исломға алардин фойидаи умид, авлиёи аъзам алар анфосидин мустафид, анбиё мурсилинни аларга модих билғил, малоика муқаррибин аларға эгачи-сингил. Иффат торидин бошларида муқнаъ ва исмат ҳулласидин юзларида бурқаъ, бу бурқаъни ул юзидин ҳақ йироқ қилмасун ва футур елидин бу парда ул важҳдин очилмасун.

Ўттуз саккизинчи фасл

РИЁИЙ ШАЙХЛАР ЗИКРИДА

Шайхи риёий - раънолик жилванамойи. Миседур, олтун била рўкаш, таши хушнамо ва ичи нохуш. Сурати дарвешваш ва маъниси саросар ғаш. Оросталиғи барча қайд ва каромати тамом шайд. Амомаси риёсат юки, бошида бир фосид хаёл ҳар туки. Эғнидағи муракқаъ рангомезлик била мулламаъ. Ридоси уюбининг пардадори ва риё чархи игирган ҳар тори. Мисвоки тамаъ тишин элтурга суҳон; шонадонидида ришханд олати ниҳон. Муҳрабозлик тасбиҳин эвумак ва узунроқ намоздин ғарази эл кўрмак. Кулоҳи давлат ул давлатмандға дастор ва узунроқ алоқаси тулқу куйруқидин намудор. Маҳалсиз сайҳаси бағоят совук, андоқки, вақтсиз ун тортқон товук. Ғафлатдин авродида алоло, нечунким мастлар базмида «дирно талоло»⁶³. Барча калимоти ҳийлатангез ва мажмуъ ҳаракоти ғаразомез. Воқеаси бари ясалғон. Уйғоқлиғида дегани барча ёлғон. Симои усулдин ташқари, важду саъқаси таъриф оҳангидин нари. Суратида мунча печ дар печ, маъниси худ бошдин-аёқ ҳеч. Бу ҳабис зотға мунча оройиш, эранлар ҳолидин анда намоиш.

Ҳайҳот-ҳайҳот, уят, юз минг уят. Турфа буқим, бу мазҳарға муридлар ҳам бор, хизматида барча шефтау қарор. Ул бу дўконни юрутиб тадбир била ва маъракани қуруб тазвир билаким, шаётинға маҳалла ҳайратдур ва деви лаинға мужиби ибрат ва нафратдур.

Назм:

*Фақр исми бирла мунча зарқу шайду бу риё,
Салтанатдекдурки, қилғай подшоҳи бўрё.
Бу агар дарвеш ўзин қилса гумон, ул подшо,
Йўқ ажаб, чун иккисида йўқ турур ақлу ҳаё.*

Ўттуз тўққизинчи фасл

ХАРОБАТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Ринди⁶⁴ харобатийки, май ичмак била ўтар авқоти, хубобдек бода хавоси бошида, суруҳидек бош кўяр ери соғар қошида. Дайрда⁶⁵ ҳар қаёнки базме қуруб, сабукашлик василаси била ўзин етқуруб. Номус дасторин бошидин олиб, бир, журъа учун майфуруш оёғиға солиб. Майхона тараддудидин бехонумонлиғи, паймона тааллукидин бесару сомонлиғи. Ҳар муғбача илгидинки, жоме тортиб, Жамшеддин⁶⁶ истиғно ва шавкати ортиб. Муғбачалар юзи олида бутпараст, дайр пири аёғида боши туфроққа паст.

Ёқаси майхора шўхлар илгидин чок, кўнгли ҳам алар ишқи тиғидин захмнок. Дайрда май гадолиғиға ашғоли, илгида майхонанинг синук сафоли. Расволик кўйида аёғи яланг, боши ҳам ва бадмастлар дастбурдидин манглайи захмлиқ, қоши ҳам. Вужуд шахсин қилур учун помол, мажолисда ери сафи ниол. Бошиға амома меҳнатин ортмай, бўйнида ридо миннатин тортмай. Нафси гарчи туфроққа ҳамдаст, химмати олида фалак паст. Замон навойибидин кўнгли ғамсиз, фалак хавосидин хотири аламсиз. Бужуд ва адамдин бўлмаё харосон, бору йўқ химмати олида яксон. Суруҳидек талх йиғламокдин нишоти, майдек аёқға тушмакдин инбисоти.

Муғ дайридек бир дам соғолмай, даҳр хайру шарриға кўз солмай, Замон яхши-ямони била иши йўқ, деса бўлғайки, оламда мундоқ киши йўқ. Даҳр аҳли зулмидин мундоқ маош муҳик, ҳақ авф ва раҳматиға мустаҳик. Вужуд майкадаси туфроғида фоний, умиди ҳақ карамидин бақойи жовидоний. Ринд ва гадоғаким етиб бу иқбол ва давлат, шоҳларға анинг ҳолидин орзу ва ҳасрат.

Рубоий:

*Риндеки, фано жомини тортар пайваст,
Дунё била охиратқа эрмас побаст.
Ҳақ раҳмати умиди била тун-кун маст,
Кўп ортуқроқки, зоҳиди зарқпараст.*

Умид улки, бори номуродларға ҳақ бу фано давлатин қариб қилғай ва тавба саодати била бақойи жовид насиб этгай.

Қирқинчи фасл

ДАРВЕШЛАР ЗИКРИДА

Дарвеш⁶⁷ улдурким, бўлғай ризоандеш, агар ичида бўлса юз ниш тоши бўлғай марҳамойин ва маломаткеш. Дарвеш керакким, сидқу фано тариқин тузгай, ўзин нечукки, бор андоқ кўргузгай. Аноният ғилзатиға қотик риёзатлар биласафо бермиш бўлғай ва нафсоният шиддатидин азим мужоҳидалар била чиқиб, фақр тариқиға кирмиш бўлғай ва фано дор уламони жамоат хонасиға етмиш бўлғай. Химмати назариға мосиволлоҳи номавжуд, балки вужуди мутлакдин ўзга барча нобуд. Ичи тоши била мувофиқ, балки ортиғроқ, ботини зоҳири била мусовий, балки ёруғроқ. Агар зоҳирида ботин ихфоси учун кўрунса андин муроде бўлса маломаткашлиқ. Ботини софи зоҳир тийралиги кони мунофий. Дарвеш тўни йиртуқ андоқ турурким, ганжи макони бузук. Саро аҳли жаҳонда андоқдурурким, Фаридун⁶⁸ ганжи вайронда.

Маъни аҳли ҳақиқати махфий ва сурат аҳлининг ҳақиқий даъви ва даъвийи ҳақиқатда бемаъни. Эранлар ҳоллари суратин ёшурубтурлар ва маломат суратида наъли бозгуна урубтурлар ва зоҳирлари биносин бузубтурлар ва ботинлари асосан тузубтурлар. Қазодин не келса ўзларин ризоға ёсобтурлар ва олам аҳлининг қотиғ ранж ва ирик маломатиға чидабдурлар. Емак-ичмакдин кечибдурлар. Ҳақ ризосин истарда ғам еб ва қон ичибдурлар. Ризову таслим зовияси мақомлари, фано бодиясида оромлари. Адабу тавозеъ аларға киш душман ва дўстиға инкандеш. Бу сифат ва ойин била бўлғон эрур дарвеш.

Рубоий:

*Ё рабки, фано қушин ромим айла,
Ромим демайинки, сайди домим айла.
Ҳам фақр тариқида хиромим айла,
Ҳам зовияи фано мақомим айла.*

ҲАМИДА АФЪОЛ ВА ЗАМИМА ХИСОЛ ХОСИЯТИДА

Аввалги боб

ТАВБА ЗИКРИДА

Тавбаи¹ ҳақиқий мазмуми афъол қабоҳатиға мўталлеъ бўлмоқдур ва тавфиқи рафиқ бўлуб, ул афъолдин ижтиноб қилмоқдур. Тавба мужрим банданинг вақти кўзгусин исён зангидан ғоритур ва ниёз муқили била ёритур. Шаковат тариқининг ниҳоятидур, ҳидоят жодасининг бидоятидур, аноният ғафлатидин сесканмақдур ва башарият уйқусидин уйғотмақдур ва нашойист аҳволин англамоқдур ва нобойист афъолин тонгламоқ ва ярамас махфийларға қошиф бўлмоқдур ва керакмас даъвийларига воқиф бўлмоқ ва аъмол қабойихидин шармандалиғдур ва афъол фазойихидин сарафкандалиғ ва оғаҳлиғдур, башарият инодиға воқифлиғдур, нафси амора фасодиға ва кўнгулга наформонлиғидин мутағаййир бўлмоқдур ва руҳға нафаржомлиғидин мутанаффир бўлмоқдур. Ва ҳақдин нажот вақти етмақдур ва бандаи нафс мутобаатин тарк этмақдур. Бу гавҳари шабчироғ ҳар тийра рўзгор лойиқи эмас ва бу шамъ тавфиқни ҳодийи иноят ҳар кимга бермас. То қайси ориғ тийнатлиғ йўлдин озмиш бўлғай ва қаю пок хилқатлиғ жодадин чиқиб, қилур ишин ёзмиш бўлғайким, анга ғариб, ҳолат ҳодис бўлмиш бўлғай ва ул ҳолатқа шум нафс боис бўлмиш бўлғай ва ҳодийи тавфиқ етгай ва ани ул ҳолатин оғаҳ этгай. Чун оғаҳ бўлди ҳаётидин торикқай ва уёт дуди димоғидин чикқай ва эътизол била қиладурғонидин ибo қилғай ва истиғфор била қиладурғон журмидин истеъфо қилғай ва ноҳамвор афъолиға андом бергай ва бировнинг бироҳлиғидин чиқиб, ҳақиқат йўлиға киргай. Бу мартаба тариқат аҳлининг аввалғи гомидур ва мақсад водийсининг аввалғи манзилиға ҳомийдур. Бу саодат кишига ўзлугидин етмак «маъшо золика фазулуллоҳ юътиҳа ман яшаъ»². Ҳар соҳиб давлатка бу оғаҳлиғ бир васила била етибдур ва ҳар саодатманд бу иқболни бир восита била касб этибдур.

Рубоий:

Ҳақдин ангаким, етти иноят вақти,

Кўнглига ёмон феъли сироят вақти.

Исёнига фош ўлур ниҳоят вақти.

Бу бўлди ҳидоятқа бидоят вақти.

Ҳикоят: Мазҳари сунъи ҳаққи таборака Шайх Абдуллоҳ Муборак³ (қуддиса оллоҳи сирруху)нинг тавбасининг бидояти ва туз йўлға кирарнинг ҳидояти бу эрмишким, ҳол авойилида бир париваш ишқиға гирифтор эрди ва халқ аросида мажнуншиор кўнгли бир шўх ҳусниға мубтало ва хуш ва хирад. кўнгли мулкидин жало. Бир қиш кечаси маъшуқи девори тубида васли умиди била побаст ва юзи хаёлидин андоқ беҳуд ва маст эрдиким, бовужуди улким булут ҳаводин замҳарирбор ва тун мушки ул замҳарирдин кофуркирдор эрди ва дай сарсаридин қор кўнгли мулкига ишқ сипоҳи чопқуйидин нишона кўргузур эрди ва бурудат шиддатидин ашжор яфроғлари совуғ этган, лол тиллар ҳолидин афсона айтур эрди. Ул ишқ ўти ҳароратидин бу ҳолдин хабарсиз ва ёланг аъзоси қор ва замҳарир бурудати шиддатидин асарсиз тутуб эрди. Анга тегруким, тонгқуши нола тузди ва сахар муиззини наъма кўргузди. Ул эшитгач, соғиндиким, хуфтон намозининг нидосидур ва ашо саловатининг адоси ибтидоси. Чун

гонг ёвушти куёшдек ичига изтироб ва ошуб тушти. Ва субҳи содиқ нуридин кўнглига ёруғлик етти ва мулҳами ҳидоят ани огоҳ этти. Ўзига дедиким эй Муборакнинг номуборак ўғли ва эй тенгрининг қочқон ва беадаб кули! Хуфтон намози қироатида агар имом узунроқ сура ўқуса маломат тутар ва юз фосид хаёл кўнглунгга ўтар, қишнинг бир узун тунини андоқ шум нафсинг ҳавосиға машъуф ва мазмум табиатинг коми хаёлиға мағлуб ўткаурсенким, хуфтондин вуқуфунг ва саҳар етгандин шууринг бўлмас. Бу ҳолатда анинг ичига кўзғолон тушти ва уётдин руҳи бадандин муфорақат қилғали ёвушти. Инояти илоҳий кўлдади ва тавба ҳидоятиға йўлададиким, андоқ риёзат ва сулукка росих бўлдиким, оз вақтда Макка ва Мадинада шайх ул-машойих бўлди. Умид улким, ҳақ субҳонаху таола барча йўлдин озгонларни огоҳлиқ била баҳраманд қилғай.

Қитъа:

*Тавбаеким, анинг саодатидин,
Бир қул ўғли бу поя касб этгай
Ким, анга шоҳлар қул ўлғайлар
Мунга ўзлук била нечук етгай.*

Иккинчи боб

ЗУҲД ЗИКРИДА

Зухд⁴ дунё орзуларидин кечмақдур ва нафс аларнинг мавто захрин ичмақдур. Ва молу жоҳ хаёли риштасин кўнгулдин узмақдур ва нангу номус бутларин ушатурға ўзин тузмақдур ва қабул умидиға риёзат тариқин тутмақдур. Ва шариат жодасида мардона турмоқдур. Ва бошни риёйи саждаға индурмамақдур, балки андоқ тоатни хаёлға кечурмамақдур. Кўзни асрамоқдур барча номаҳрам юздин ва тилни тутмоқдур барча номашруъ сўздин. Қулоқ карлигидур моло, яъни масъмуъотдин илик тортмоғлиғдур барча номашруъотдин. Аёғ ланглигидур халойиқ тараддудин ва нутқ гунглигидур сўзда эл ташдидидин. Оғизга савм муҳридур нединки, нафс таманноси бўлғай ва нафсға яъс кофуридур ҳар шайъдинки табиат тақозоси бўлғай. Таом қил-латидур ончаким, муяссар ва анинг жибиллати риоятидур ончаким, мақдур. Хилватта улфатдур алалдавом, узлатга мудоваматдур молокалом. Ва лайл қиёмиға мувозабатдур ва зикр давомиға мудоваматдур. Ҳар соликкаким, бу мақом дориғай хилқати риёзат нури била нафсоният плавсидин ориғай. Кўнгли уйиға ошнолиғ шамъидин нур етгай ва ул нур партави анинг кўнглуни масрур этгай. Ибодат натойижи ета бошлаған ва риёзат фавойиди баҳраманд эта бошлағай. Ул соатан фисоатан ишида исифроқ бўлғай ва лаҳзатан филаҳзатан қилмишида кизикроқ бўлғай. Бу файз соғарларидин ичиб қонмағай ва бу завқ қадахларидин журъа тортардин ўсонмағай. Ёраб, анинг журъаи жомидин маҳрум ташналабларни камёб қилғил ва бу водийда оғзи қуруғонларни сероб этгил, ё карим, ё раҳим!

Байт:

*Бу талабда кимки бўлса анга рўзи этма ҳирмон,
Бу таабда кимки бўлса анга қил васл ила дармон.*

Ҳикоят: Қидваи аҳли яқин Мавлоно Шамсуддин Муидди Уча⁵ (қуддиса сирруху) Жом вилоятида мазкур бўлган кентда бўлур эрди, Ўтуз йил эрдиким, жамъи зоҳир танаъуммотидин

бебахра эрдиким, койим ул-лайл⁶, уд-дахр⁷ эрди. Бир масжидда мунзавий эрдиким, гайри таждиди вузуъ учун мазкур муддатда андин чикмайдур эрди. Ва жинси башардин нима қабул қилмайдур эрди. Ва Ҳазрати Рисолат (саллаллоху алайҳа вассаллам) мутобаъатиғақим, Уҳуд ғазвасида⁸ муборак тишлари шаҳид бўлиб эрди, ўтуз ики тишин ушотиб эрди ва бу ўтуз йилда ёни остида бир бўрё ва боши остида бир хишт била ўткариб эрди. Кичик Мирзо⁹ (алайҳа раҳма)¹⁰ ул вилоятдин ўтарда бу азизнинг, мазкур бўлган сифотин эшитиб, анинг зиёратиға етти. Мавлоно ҳамул масжидға кирганда эгнидаги хирқа ва бошидаги эски бўрк била эрди ва тааллуқи ранги итлоқи анга қилса бўлмас эрди. Мазкур Мирзонинг кўнглига рикқат келиб бир овуч дирам келтуруб илтимос қилибдурким, бу ниёзмандлигин қабул қилгай. Мавлоно дебдурким, чун мен бу тарик била одат қилибмен, ҳеч нимага эҳтиёжи йўқдур. Агар Сизнинг хотирингиз учун олсам ҳам манга таълим қилингим, не қилай ва қўяй. Сизнинг бир мулозимингизнинг бир жузвий василасиға ўлтурурмен, миннатдор бўлдум. Сиз карам қилиб, мени маъзур тутунг. Кичик Мирзо бу сўзга жавоб топай олмай, йиғлаб, кулоқ тутиб, ер ўпуб чиқибдур, Ўзи (раҳма иллоҳ) бу фақирға мундоқ тақрир қилди. Бир неча вақтдин сўнгра бу фақр ҳам Мавлоно хизматиға мушарраф бўлуб, сийратини ҳам бу тарик била мувофиқ топтим, балки ортуқроқ ҳам. Ҳақ субҳонаху ва таоло барча толиби ниёзмандларға бу тарик орзумандларға ул гулистондин тухфае ва ул раёхиндин шаммае насиб қилсун.

Байт:

*Кимки кўнглидин анинг фақр орзуси кетмагай,
Бу дурур уммедким, ҳақ они навмид этмагай.*

Учунчи боб

ТАВАККУЛ ЗИКРИДА

Таваккул¹¹ ҳақ йўлида восита асбобин рафъ қилмоқдур ва васила ҳижобин дафъ қилмоқ. Ва сабтларға миёнчиликдин узр қўлмоқдур ва сабаб ва узрсиз мусаббибқа банда бўлмоқдур. Тақдир қути бозуси олдида сабаб риштаси чурукда ва қазо машъали партави қошида восита учқуни ўчуқ. Таваккул аҳликим, мақсуд водийсиға қадам қўюбдурлар йўл зоди ҳақ хони эҳсонидин билибдурлар. Таваккул дуруст элнинг емаги ҳақ хони инъомидур ва ичмаки анинг шарбатхонаси жомидин ва киймаги анинг хизонаи эҳсон икромидин. Бас булар мавжуд кўрунгандин ул неча хушҳол бўлғай ва нобуд экандин анга малол. Дарёдин ўтарға кемани сабаб десанг тобони нам бўлғай ўтгувчиларға не сўзунг бор ва биёбон қатъ этарга маркабни восита гумон қилсанг тайи арз била борғучилар олдида маркаб не эътибор. Андоқки, сенинг насибангни яна биров емас, анинг ҳам насибин сен емак мумкин эмас. Сенинг рўзинг сангадур, анинг қисми анга. Тиламасанг ҳам еткурур, емасанг ҳам едирур. Муни англағанлар қутулубтурлар рўзий учун меҳнат чекардин ва тинибдурлар фароғат учун дона экардин. Рўзий учун касбда ихтимом таваккул қусуридин бўлғай ва маишат учун саъйи молакалом яқин футуридин бўлғай. Тенгри раззоқлигин билган рўзи учун ғам емагай ва қассомлигин билган киши ризқ озу кўпида сўз демагай. Улки ваҳшу тайр ризқиға зоминдур, санга еткурмайгайму? Улки мўру малаҳка рўзий берур, санга бермагайму? Саъй била азал қисматин ортурай деган ёғин риштасиға гирех урай дер. Важд била қалам ёзғон қазони қайтарай деган курук ерда кема сурай дер. Бу ишлар кўнгли уйи яқин нуридин тийралар ишидур ва ботиний кўзи ҳақиқат қуёшидин хиралар одат ва варзешидур. Таваккул аҳли барча асбоб воситасидин кўз юмубдурлар ва «филайту қулли ало иллоҳ»¹² дарёсиға чўмубдурлар ва рўзий еткурғучи ҳақни

билибдурлар. Ани ейдургучи ҳам ани ақида килибдурлар. Ва шак ва тараддуди қотей тарикларидин эъроз этибдурлар. Ва воситасиз таваккул бодиясиға қадам уруб мақсуд каъбасиға етубдурлар.

Байт:

*Кимки қатъ этса таваккул қадами бирла тариқ,
Ёғину сел анга музий эмас ва барқ-ҳариқ.*

Ҳикоят: Шайх Иброҳим Ситнаба¹³ бир муриди била (қуддиса сирруҳумо) таваккул қадами била Каъба азимати қилдилар. Шайх жаноби муридға айттиким, сенда ҳеч маълум борму? Мурид Шайхға дедиким, йўқ, мен таваккул қадами била бу йўлға қўюбмен, амин ва маълумни не тилар! Яна бир неча қадам борғондин сўнгра Шайх муридға яна айттиким: - сен ўзунгни яхши эҳтиёт қил, маълумунг бўлса ташлағилким, менинг аёғим оғирлик қилур. Яна мурид дедиким: бир-икки наълайн широки борки, бодия қатъида наълайним широки узулса они тортарға олибмен. Шайх муридға дедиким: Ҳоло худ наълайнинг широки бутундур, узулмайду. Деди: бале. Шайх деди: Бас, ортуқ широкни ташла. Мурид дебдурким, ташламай чорам йўқ эди, заруратдин ташладим ва гиреҳ била борур эрдим, йўлда ногоҳ наълайним широки узулди, туруб илик урдумким, ани наълайн суруб ташлағаймен ва Шайхни ул амрда таън қилғаймен. Кўрдумким, наълайн ёнида бир широк тушуб ётур. Мен таажжуб юзидин ул широкни наълайнға тортгим ва Шайхқа эриштим, ҳар қачонким, наълайн широкиға эҳтиёж воқеъ бўлса эрди, ҳамул дастур била муҳайё широк зоҳир бўлур эрди. Бу ишда менинг таваккулим дуруст бўлди.

Таваккул аҳли ҳақ йўлин бу навъ ёрутублар ва анинг ғайриға тавассул хаёлин кўнгулдин чиқорибдурлар.

Қитъа:

*Таваккул чин дуруст эрмас муҳалдур,
Анга наълайнинг ортуғ широки.
Дуруст ўлғач йигилса ганжи Қорун
Йўл ул дам роҳравнинг ҳеч боки.*

Тўртинчи боб

ҚАНОАТ ЗИКРИДА

Қаноат¹⁴ ибодат қуввати ҳосил бўлгонча қувват била ўткармақдур ва андин ортуғ барча ниманинг ҳавасин хаёлдин, кўтармақдур. Ва бенаволиғ била нафсни озурда тутмоқдур ва маҳрумлиғ била қувойи шахвонийни пажмурда қилмоқдур.

Қаноат чашмаедурким, суви олмоқ била қурумас ва маҳзанедурким, нақди сепамок била ўқсумас ва мазраедурким, тухми иззат ва шавкат бар берур ва шажаредурким, шоҳи истиғно ва ҳурмат самар келтурур.

Кўнгулга андин очуғлуқ фойдаси етар ва кўз андин ёруғлуқ натижаси касб этар.

Қоней дарвешнинг қуруқ нони, томеъ шоҳнинг хитойи хонидин хўброқдур. Ва фориғи фақрандишнинг ёвғон умочи олғувчи ғанийнинг наботий кулочидин марғуброқ. Шоҳ улдурким, олмағай ва бергай. Гадо улдурким, сочмағай ва тергай.

Улким қаноат мўътод бўлди - шоҳ ва гадо тараддудидин озод бўлди. Маош уйи гарчи бўлур тор, аммо ҳар кеча муболаға қилсанг ери бор. Ҳисоредурким, анда кирсанг, нафс шарридин қутулурсен ва кўхсоредурким, анда чиксанг, душман ва дўстдин мустағний бўлурсен афтодалиғедурки, натижа сарафрозлиқ ва ниёзмандлиғедур; фойдаси бениёзлиғдур - тухми бариғино ва шажаредур самари истиғно; маедур - аччиғ на нашъаси тарабангиз; йўледур - қаттиғ, аммо манзили фараҳомез.

Қаноатда нечаким, фароғбол, акси тамаъда разолат ва накол.

Хасис таъбға дўстедур лаимваш-гадошевалик ва разолат анинг таврига хуш. Мувофақатиға асар хорлиғ, муносабатиға баҳра сабукборлиғ. Ҳар таъбадаким, ул мавжуд бўлди, ул киши улус таъбиға мардуд бўлди. Лаимлиқ ва разолатқа камол андин, одабийлик ва инсониятқа завол андин. Ўтедур номус уйин куйдургувчи, еледур иззат хирманин совургувчи ва виқор шамъин ўчургувчи. Тамаъ инъомға андоқдурки, шаратаомға, ул бири дунлар ҳаракоти, бу бири баҳойим сифоти.

Қаноат жавҳаредурким, элни мундоқ икки балодин ўткарур ва мундоқ икки ибтилодин қуткарур. Бу икки замима феълки, ёмондур, гўё икки ноҳуш тавъамондур, ул мундин ёмон ва бу андин ёмон, иккаласи ёмондин-ёмон. Бири лаим ва бири мудбир иккаласининг ҳақиқати бир. Мухбири содик¹⁵ (саллоллоҳи алайҳа вас-саллам) мунга мундоқ дебтур: «Қонё не азизға томеъ, не залилға нисбат берибдур».

Рубоий:

*Ҳар кимки, қаноат тарафи нисбати бор,
Борча эл аро тавозеу иззати бор,
Улким тамау ҳирс била улфати бор,
Яхши-ямон ичра зиллату накбати бор.*

Ҳикоят: Кошифи асрори илоҳий Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий¹⁶ (қуддиса оллоҳ сирриҳу) ибодат фароғати учун қаноат шиор қилди ва Зиёратгоҳ қасабасида маскан ихтиёр қилди. Ва улус назр ва ҳадиясин парво қилмади, ва салотин инъом ва суюрғолин кўзга илмади. Муҳаққар Мавруси муҳавватасиға ашжор тикти ва экин экти. Ўз муборак илики била экин суворурға бел урар эрди ва ашжор тарбияти теша ва арра сурар эрди. Бу навъ қаноат била натижаси «азза ман қанаа»¹⁷ ҳукми била ул ерга еттиким, Ҳирот дор ус-салтанасидин салотини маснаднишин ва уламои дин ва машойихи аҳли яқин уч шаръи йўлни ул бузургвор хизматиға борур эрдилар ва остони туфроғин ўпмак била тафоҳўр бошин фалақдин ўткарур эрдилар ва ул зироат нонидин ва ул фавокиҳ жонидин ҳар не иликларига тутса кўзларига суртуб, қўюнларига солиб, табаррук учун шаҳрға аёл ва атфоллари учун келтурур эрдилар ва андин еганлар охират нажотиға ҳам умидвор бўлур эрдилар. Қаноат натижаси мундин комилроқ оз вухур қилиб эркин ва хурсандлиғ боғчасининг раёҳини мундин тароватлиғроқ кам очилиб эркин.

Қитъа:

*Жаҳон ичра кўп сунъ кўргузди сонёъ,
Эмасдур киши турфа андоқки, қонёъ.*

*Кишидин талабсиз гино ҳосил этмас,
Яна жудга бўлмамоқ ҳеч монёъ.*

САБР ЗИКРИДА

Сабр ўзни чиқармоқдур хузуз нафсонидин ва танаъумот жисмонидин ва нафсни ҳабс қилмоқдур ибодат меҳнатида ва қадамни собит кўймоқдур риёзот суубатида. Ҳақ йўлида қотиғ ирикка тузмақдур ва яхши-ёмондин ҳар не эшитган ва кўрганга тахаммул кўргузмақдур. Аччиғдур, аммо судманд; қаттиғдур, аммо дофеи газанд. Қайси номурод илик этагига урдиким, мурод топмади? Ва қайси гирифтор кўнгул сабр бандига кўйдиким, кушод топмади? Фараҳлар мифтоҳидур ва бандлар аттоҳидур.

Рафиқедур суҳбати мумил, аммо оқибати муродқа қарийилик ва ҳарифедур умиди узун аммо ниҳояти матлубқа ҳамнишинлик. Самандедур қоҳилхиром аммо манзилға еткурғувчи ва бухтиедур сақилгом, лекин маъманға тушурғувчи.

Носиҳи талх гуфтордек таъб андин озурда ва лекин зимнида максуд ҳосил, табиб батий-ул-илождек,¹⁸ мариз андин пажмурда, аммо сўнғида сиҳҳат восил.

Ишқ аҳли зикридин мутағаййир ва лекин ғояти васлға умидворлик, ҳажр эли ёдидин мутанаффири ва лекни ниҳояти иттисолға комгорлик.

Қафасида жон булбулиға не ҳамушлуқ суд этиб, не наво ва илҳон, мажлисида руҳ тўтисиға не сукут нафъ еткуруб, не фарёд ва фиғон. Саҳросида фароғат ҳамону изтироб ҳамон, биёбонида даранг ҳамону шитоб ҳамон. Сўхтаи фироқ ўлмақдин анга ғам йўқ, андухтаи иштиёқ кўймақдин анга алам йўқ. Ҳажр шомидек тийра узун, аммо ғояти субҳи висол, ҳаж йўлидек қаттиғ ва йироқ, аммо ниҳояти Каъбаи иқбол.

Ҳар гирифторғаким, ул нобуд ҳаёти андин барий ва ҳар умидворғаким, ул номавжуд руҳи андин сипарий.

Ошиқларға маразедур ва беморларға захредур ҳалоҳил. Саҳиҳ анинг суубатедин бемор, ҳавос анинг укубатидин нокор. Руҳ иши ани тортарда тааллул, кўнгул анинг қаттиғлиғидин бетоқату тахаммул. Йўли бодиясида зулумоти офат, Ҳизрдек ани қатъ қилғонға баҳра зулоли ҳаёт. Шиддати юкига ҳомиллардин бири Айюби¹⁹ набий ва суубати ҳамлиға комиллардин бири Муҳаммади арабий.

Байт:

*Ажаб ранжеки андин саъб йўқ ранж,
Вале чеккан кишининг баҳраси ганж.*

Ҳикоят: Бир нотавон кўнглида бир гулўзор хорхори бўлди ва ул тухмат била зиндон гирифтори бўлди. Ул иш иқрори учун анга қилмаған азоб қолмади, аммо ул махфий сиррин кўнгулдин тилга солмади. Оқибат бир кун асаслар бордилар ва ани зиндондин банд била судраб чиқордилар. Ва бош-аёғидин тортиб узоттилар ва бир қучоқ йиғоч анинг аъзосиға ушоттилар. Андоқки, бошдан - аёғи жароҳат бўлди ва бари аъзосининг териси сўюлди. Таёқ аъзосин андоқ афғор қилдиким, қон ул маъракани лозазор қилди. Мазлум мутлақо дам уради ва иқроп такаллумин тилига сурмади. Чун таъзиб шиддатидин ҳордилар, ул мажмуъдин судраб чиқордилар. Навмидлиғдин қўябердилар ва инсоф оламида муҳиқ эрдилар. Чун жафопешалар йироқ борди, жафокаш оғзидин бир ушолғон дирам чиқорди. Жаъмики ани кўрдилар. Ул иш қайфиятин сўрдилар, улча жавобидин мафҳум бўлди, бу ҳолат маъдум бўлдиким, сиёсат ҳангомасида манзури ҳозир эрмиш ва бир гўшадин анинг ҳолига нозир эрмиш. Анга етарда ул бедоду ситам тиши остида эрмиш ул дирам. Азоб эътидолдин ўтарда дирамға тишин беркитур эрмиш ва тиш захми била ул дирамни пора-пора ушотур эрмиш ва манзур нозир олида сабру

таҳаммул қилур эрмиш ва анинг наззорагар эрканин билур. Манзур чун бу ҳолни билди, меҳр ва шафқат била бошиға келди, юмшоқ сўз била яралариға марҳам еткурди ва чучук тил била мажруҳ таниға жон кивурди. Хаёлиға кечмас давлатға сазовор бўлди ва гумониға ўтмас одатға комгор бўлди. Бу барча шиддатдағи сабру шикеболиғ натижаси эрди ва ул суубат ва шиддатда таҳаммулдин анга даст берди.

Байт:

*Кимки бир шиддат аро сабру таҳаммул айлади,
Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади.*

Олтинчи боб

ТАВОЗУЪ ВА АДАБ ЗИКРИДА

Тавозуъ халқни киши муҳаббатиға шефта қилур ва улусни фоил маваддатиға фирифта қилур. Дўстлуғ гулшанида назорат гуллари очар ва ул гулшандин унс ва улфат базмида турлук гуллар сочар. Мутакаб бир душманға мулоямат сари йўл кўргузур ва муъжиб хасм хотириға инсоният завкин ўлтурғузур. Такрори ҳаёсиз муддаийни уят сарҳаддиға бошқарур ва теъдоди инсофиз адувни ямонликдин ўтқарур.

Агарчи борча элдин хўбдур ва бари халойикдин марғуб, аммо сарафрозлардин хўброқдур ва бениёзлардин марғуброқ. Абнойи жинсдин бир-бириға мустахсан, акобирдин асоғирға аҳсан. Сахо қилмай элни шод қилур ва ато кўргузмай кишини ғамдин озод қилур. Адаб кичик ёшлиғларни улуғлар дуосиға сазовор этар ва ул дуо баракати била умрдин бархурдор. Кичиклар меҳрин улуғлар кўнглиға солур ва ул муҳаббат кўнгулда муаббад қолур.

Ушоғларни кўзга улуғ қилур атворидин халқ улуғлик билур. Халқ жонибидин беҳурматлик эшигин боғлар ва кишини ҳазл ва истихфоддин сахлар. Табиатға инсоният тарийқида андом берур ва мижозға одамийлик манзилида ором етқарур. Кичикларғаким, андин мунча бўлғай, улуғларға кўрким, неча мунча бўлғай.

Муҳаббатға зебу пироя адабдин етар ва муваддатға равнақ ва баҳо таркидин кетар. Адаб ва тавозуъ кўзгусиға жило берур, икки жонибдин ёруғлуқ етқарур.

Тавозуъ ва адаб аҳтлиға таъзим ва ҳурмат етар ва ул донани эккан бу маҳсулни жамъ этар. Халқ ихтилотида ҳамида ахлоқ ибтидоси бу ҳисолдур ва бу русух топса муҳаббат ихтилоли маҳолдур. Икки жонибдин агар хулқи карим бўлғай, адаб ва тавозуъ муқобаласида иззат ва таъзим бўлғай. Хушо, бу навъ аҳбоб орасида суҳбат ва бу тавр асҳоб орасида муваддат. Мундоқ аҳли муҳаббат ва вадод ва хайли муваддат ва иттиҳод. Агар зохирда дўстлуғ сафоси учундур дунёда комгорликдур. Ва агар маънода тенгри ризоси охиратда умиди растгорликдур. Ва агар тенгрилик учун бўлса, «Ат-таъзиму ли амриллоҳ»²⁰ саодати ҳосил ва агар холик дўстлиғи учун бўлса, «Аш-шафқату ало халқиллоҳи»²¹ давлати восил.

Бу олий мартабаға шониста ва лойиқ муваффақедурки, зоти фақр давлатиға мулойим ва мувофиқ, йўкки, мутакаббири ҳудписанд ва жоҳили нохирадманд.

Байт:

*Ақлу ҳикмат ишидур буйла маошу ойин,
Қайта топқай муни ҳар нафспарасту худбин.*

Ҳикоят: Ахбор ровийлари ва осор ховийлари мундоқ ривоят қилибдурларким, бир ов ҳангомаси ғавғосида ва чопмоқ ва отмоқ орасида Хусрав Парвезнинг сарафрозлик тожидин гавҳари обдор ва дурри шахвор узулуб ерга тушти. Ва ов иштиғолидин анга ҳеч кишига хабар бўлмади. Овдин Мадойинга қайттилар. Чун ул ишни билдилар ва халойикни муноди биладикордилар ва ул гавҳари ноёбни тилай бордилар Чун ул зеби тож мулк хирожи эрди, топқонга кўл нима ва кироманд сила ваъда бўлди. Халқ ул биёбонда жусту жўйида ва сила орзуси гуфтигўйида.

Иттифоқо икки ҳамроҳ: бири ғофил ва бири огоҳ. Ғофил жаҳл юзидин худписанд, огоҳ тавозуъ ва адаб зеваридин аржуманд. Бирининг исми Мудбири жаҳонгард ва бирининг оти Муқбили жавонмард. Ул биёбондоғи йўлга озим ва шахр сари борурға жозим. Пўянамо ва даштпаймо эрдилар, чун дар талаб элга ёвуштилар. Ул халқни бошлаб чиққон кишига йўлукуштилар. Мудбир такаббур биладанга боқмай ўтти. Муқбил инсоният тарийқин илгари тутти. Ул солорға адаб ва тавозуъ биладан бош индурди, аёғи остида гавҳар худтушган эрмиш, кўруб олиб, ўпуб ул солорға тутта берди, ул худ мавъуд силанинг вакили эрди. Муқбилнинг илгирин тутуб шахарға қайтти. Хусрав хушҳол ва мунбасит бўлди. Ва анинг узрин дегандин ортуқ эҳсон биладан кўлди. Мудбир такаббур натижасидин шахар гулханида мақом тутуб, Муқбил адаб ва тавозуъ фойдасидин гавҳари мақсуд топиб, шоҳ гулшанида ором топти.

Байт:

*Мутакаббир кезибон шахарда хору мардуд,
Мутавозиъни ганий айлади дурри мақсуд.*

Еттинчи боб

ЗИКР ШАРҲИДА

Зикр кўнгул биладан ҳақ ёди иштиғолидур ва тил биладан дағи ҳамул такаллум мақоли. Ва баъзи тилга ул амрдин маъдуллуқ дебдурлар ва кўнгулга мудовамат ва машғуллуқ. Кўнгул биладан Ҳақ ёдидин холий бўлмоқдур ва анинг ғайри хайлидин холий бўлмоқдур. Ва ул машғуллуқ «маҳалақа оллоҳ»²² фаносидур ва «мо халқи оллоҳ»²³ холиқининг бақосидур. Нафй калимаси биладан, «ло илоҳа» бўлғай, мосиволлоҳни унутмоқдур ва исбот калимаси биладан, «Иллаллоҳ» бўлғай кўнгулни овутмоқдур ва машғул тутмоқдур. Ва анинг ниҳоят мартабаси зокири мазкурда нобуд ва йўқ бўлмоқдур. Ва андан тилга коғал йўқ ва тақриру баёнға мадхал йўқ. Не лисонға такаллумдин хабар ва не баёнға тараннумдин асар. Бу ҳарамға кулли маҳрам бўлмағлиқ нафйи хотирдур ва ифнойи мавжуд ва номавжуд. Ва ғойиб, ва ҳозир ўзни буду нобуд ҳаёлидин қочурмоқдур ва мақсуди аслий талабида ошно бўлса бўлмас. Ва буду нобуддин холий бўлмоғунча бу ҳаёт зулолидин тўлса бўлмас. Бу дарёға кирган гавҳари мақсуд тиласа дам асрамоқ керак ва бу ҳарамға йўл топқон маҳрамлик тиласа дам урмамоқ керак. Шоҳ розин асрамоқда тилин тиймағаннинг боши борибдур ва ғайрат ва сиёсат тиғи анинг ниҳодидин замор чиқорибдур. Бу май ичгандин кайфият изҳори кўнгли бетоблиғидиндур ва бу бода мастлиғининг шароблиғидиндур.

Рубоий:

*Майхона жамъики эрур бодапараст,
Зоҳир май ичгандин ўлурлар бадмаст.*

*Мингдин бир эмас бу ҳақиқат майидин,
Ичган ани охсум ўлса тонг йўқ пайваст.*

Ҳикоят: Муқарраби Ҳазрати борий Хожа Абдуллоҳ Ансорий²⁴ (қуддиса сирруҳу) дедиким, ул такаллумғаким Мансур²⁵ дам урди, мен ҳам урдум. Ул ошқор этти ва мен ёшурдум. Менким ёшурдум, тождорлиғ манқариб бўлди. Ул ошқор этти, дорға ток бўлмоқлик насиб бўлди. Ул ҳануз хом эрди ва бу маънидин хуруш қилури беҳангом эрди. Эшитгувчи ибo этти ва анга етти ва улча етти. Мен ул сўзни анжуманда гуҳор этармен ва изҳорида исрор ва такрор этармен ҳеч кас манга нима дей олмас ва демаским, сўзумнинг агарчи маъниси улдур, аммо суврати ул демаским, суврат аҳли сувратга назар солурлар ва маъни аҳли маънидин баҳра олурлар.

Илоҳий, бу огоҳлар аёғи туфроғидин биз гумроҳлар тийра кўнглига очуғлик еткур ва қорорғон кўзларига ёруғлуғ еткур.

Байт:

*Ҳамул кўҳл ул жавоҳирни кўзумга тўтиё айла,
Ул иксири саодатдин вужудим кимиё айла.*

Секкизинчи боб

ТАВАЖЖУҲ ЗИКРИДА

Таважжуҳ²⁶ Ҳақ субҳонаҳу таолаға юзлашмак ва ул ён эланмоқдур. Ва халқдин тааллуқ торин узуб анга уланмоқдур. Жамиъ орзудин чиқмоқки, Ҳақнинг ғайриға айландурғай ва Мосиволлоҳ иштиғолиға чирмондурғай. Андоқким, дунё ва охират саодатин арза қилсалар ва сиддиқлар ва пайғамбарлар маротибин жилва берсалар, солиқ ул ён назар ўқин отмағай ва кўнглига аларнинг радду қабулин мутлақо йўлатмағай. Агар таважжуҳда юзига ўқлар келса, кўз юммоқни унутқай, агар бир кўзини ул ўқлар зоеъ, яна бирин илгари тутқай. Агар ул наззорада тош ёғса бошин ёшурмағай ва ани муҳофазат қалқониға қочурмағай. Агар оллида шери жаён юзланса, анга мўрча келмағай ёмон ва агар пили дамон учраса, ул ҳамон бўлғай ва пашша ҳамон. Сели балодин таважжуҳга нам етмағай ва сарсари офат бир тори мўйин ҳам этмағай. Чархи ғаддор фитналиқ нужуми била анга бир зарафшон варақи мовий ва барқи ҳаводис анга ел учурғон бир сариқ гул яфроғи била мусовий. Меҳри мунир оллида заррадин ҳақир ва хоксор, баҳри заххор назарида бир қатрадин бемиқдор, яъни ул таважжуҳига монё мумкин бўлмағай ва ул наззораси шуъласи дарёлар суйи била сокин бўлмағай. Ва бу мақом солиқнинг сидқиға долдур ва ихлосиға гувоҳи холдур. Ва ошиқлиғида якдиллиғиға далили беиштибоҳ ва якрўй, якжиҳатлиғиға гувоҳ ва шавқи ғоятсиз эрканига гувоҳи содиқ ва муҳаббати ниҳоятсиз эрканига далили мувофиқ.

Маснавий:

*Таважжуҳ бирла ҳинду саъй этар чоғ,
Тушурур кўк ёғочдин тоза яфроғ.
Кашаф айлаб таважжуҳ байзасига,
Борар кўз бирла босмай косасига.*

Ҳикоят: Бир гулханийи меҳнаткаш кўнглига бир шахзодаи хуршедваш ишки ҳарорати

гушти ва ҳарорат тобидин қони қурушти ва руҳи муворақат қилурға ёвушти. Хирад матои илгидин борди ва жунун шайдоликқа бош чикорди. Атфол қувуб тош урарлар эрди. Кўчадин кўчага сурарлар эрди. Анинг оғзида шаҳзода оти мазкур ва кўнгли анинг зикри била масрур. Чун атфол тошидин тўяр эрди, қочиб гулханга юз кўяр эрди. Чун гулханийи мажнунни шаҳзода ишқи машҳур этти, бу сўз шаҳзода кўлоғига ҳам етти. Андоқки, пок ишқ бил-хосият маъшук кўнглига жозиб бўлди. Шаҳзодаи париваш девонасин кўрарга роғиб бўлди. Сайр асносида маркабни ул гулхан сори сурди, чун девонаи номуродни кўрди, наззора ва таважжуҳи андоқ беҳудлуққа улаштиким, гулхан ўти бошин аёғига туташти. Ул наззорадин беҳабар эл етиб ўтин ўчиргунча андин не хабар қолди ва не асар. Шаҳзодаи қотил девонаси ҳолидин йиғлаб ғусса ютти, турфа кўркам, ўзи ўлтириб, ўзи азо тутти.

Байт:

*Мажозий ишқда мундоқ таважжуҳ айла хаёл,
Агар ўлса ишқи ҳақиқийда кўр не бўлгай ҳол.*

Тўққизинчи боб

РИЗО ЗИКРИДА

Ризо²⁷ ўз дилхоҳ ва ризосидин кечмакдур ва Ҳаққи субҳонаҳу ризоси жомин ло журъа ичмакдур. Ўз кўнгли тилаганлар мавто адосин фарқ билмак ва маҳбуби ҳақиқий ризоси била тирилмак. Бу мақолдур. Соликнинг аъзам мақомоти ва арфаъ даражоти нечунким, солик бидоятда масканат ва ҳақорат мақомида ҳақирнинг ризоси ва матлуби ҳам ҳақир бўлур. Чун ўз ризосин билкулл фано ўтиға отти ва ҳақ субҳонаҳу таоло ризоси била ўзин тузатти. Мосиволлоҳ лавси орийдин қутилди ва «алмутахаллику биахлоқилло-ҳи»²⁸ сифати била Мутаассиф бўлди. Ажаб мақоледурким, агар бу корхонада хитойи нақшин кўрсун ва агар исломий парчани наққош нақшбандхонаи сунъидин мутасаввир билгай ва ҳар бирини ўз ерида беназар тасаввур қилгай. Равзаи хулдидин кўп шод ва дўзах дудидин кўп тийра ниҳод бўлгай. Калимуллоҳ мадҳида муболаға кўргузмагай. Халилуллоҳи²⁹ огоҳ била Намруди³⁰ мардуд аросида муҳолафат эшикин руст кўргай. Ва мувофақат риштасин дуруст. Офариниш боғидин агар бошиға гул ёғилсун, ва агар аёғиға тикан санчилсун, чун боғбон чаманоро ризо ва ихтиёри биладур не ул биридин бошин ёшургай ва не ул биридин аёғин йиғиштургай. Ва дўст ризосиға жон фидо қилгай ва агар яна жон тириклигин анинг ризоси учун тилагай ва ўлумда анинг ризосин топса, жон истагай ризосин. Ҳақ ризоси билмиш бўлгай ва муродин анинг хостида маҳв қилмиш бўлгай ва ўзлугидин хабар қолмамиш бўлгай ва ўзига ўз ризосидин асар. Ҳақдин агар гаффорлиғ зухур этар-анинг марғуби ва агар қоҳқорлиғ зухур этар ҳам анинг маҳбуби. Ниш етса захмиға марҳам ва гар марҳам етса бағри захмиға ҳам муғтанам.

Байт:

*Рози ўлса гар ёмон, гар яхши бўлса жилвагар,
Сунъи қилкидин мусаввардур чу ҳар янглиғ савар.*

Ҳикоят: Валоят дарёсининг гавҳари ва ҳидоят сипехрининг ахтари асадуллоҳ ул-ғолиб, Амир ул-мўъминин Али ибни Абу Толиб (разиоллоҳу анху ва карамоллоҳу важҳу) ризо мақоми таърифида ва соликнинг розилиққа мутаассир бўлғони тавсифида варақ юзига маорифнигор

хома урубтур ва бу навъ дақиқ нукта сурубдурким, ризо мақомига камол ўз ризоси ҳақ ризосига мувофиқ қилғонга ҳол будурким, сўл кўзунг хонаси Хайбар эшигига макон бўлсун ва ул пошина очилур-ёпилурда ул маконда кўрунсун. Эшиткувчи айни ризодин ўз шонин унутмағай ва ғояти таъзимдин ўнг кўзин ул хизмат учун илгари тутмағай. Агар мундоқ қилса, улча анга қазодур, анинг муқобаласида ҳам фузуллуқ, ҳам адам ризодур. Ризо мақомига ўзин нобуд ва фармонбардорлиғда ўзлукин номавжуд қилғонга бу вужуд қайдин келдиким, сўл кўзни хор, ўнг кўзни азиз билғай. Ва бу хору бу азиз аросида тамиз ҳам қилғай, анга ризо шарти улдурким, амрига тоат қилғай ва маъмур бўлғон изхори тоат. Ва бу ширин мева валоят боғи шажарасидин бўлғай ва бу лазиз фоқиҳа ҳидоят шажарасининг самараси бўлғай.

Байт:

*Валоят ичра бўлғай мевалар кўп таъму ҳолатлиғ,
Вале қайси валоят бўлғай мунча лаззатлиғ.*

Ўнунчи боб

ИШҚ ЗИКРИДА

Ишқ³¹ ахтаредур дурахшанда, башарият кўзи нур ва сафоси андин ва гавҳаредур рахшанда, инсоният тожининг зеб ва баҳоси андин. Меҳредур толеъ, маҳзун хотирлар хористони андин гулшан ва бадредур ломеъ, тийра кунгуллар шабистони андин равшан. Баҳредур васеъ, ҳар игрими юз ақлу ҳуш кемасин чўмурғон ва тоғедур рафеъ ҳар тиғи минг зуҳд ва тақво бошини учурғон. Шуълаедур сўзанда, хошоки кўп жону кўнгул бўлғон ва баркедур фурузанда, кўп жону кўнгул ашиъасида кул бўлғон. Аждаҳодур хунхор, оламини дами била тортмоқ анга ком, пошшоҳедур қаҳҳор, коми ҳар олам аҳлиға қатли ом. Ва ҳар неча зулм қилғон анга қонмоқ йўқ. Соиқаедур, ақлудин хирманин куйдургучи ва сарсаредур аларнинг кулин кўкка совургучи.

Иноди олинда тенг ҳам подшоҳ, ҳам гадо. Бедоди қошинда бир ҳам фосиқ, ҳам порсо. Ошиқ кўнглига маъшук ҳавосин солғувчи ҳам ул ва бир жилваси била нақди ҳаётин олғувчи ҳам ул. Ва ошиқ мундоқ балонинг гирифтори ва мундоқ офатнинг беихтиёри, мундоқ тўфоннинг ғариқи ва бу навъ соиқанинг ҳариқи, мундоқ ғаддорнинг забуни ва мундоқ паризоднинг мафтунни ва мундоқ девкирдорнинг мажнуни. Ва мунунгдек ошубнинг шефтаси ва бу янглиғ қотилнинг фирефтаси, бу тавр хунрезнинг ҳалоки ва бу турлук балоангезнинг дардноки.

Ишқ кўхистони бедодининг ношодларидин бири Фарҳоддур ва сахройи жунун забунларидин бири Мажнундур. Ва шабистон савдоси девоналаридин бири парвона ва гулистон ҳавоси ношикебларидин бири андалиби девона. Ва оташгоҳ ҳарорати гармравларидин бири Хусрави номий ва майкада дардмандлиги номийларидин бири Жомий (наввараллоҳу марқадаху нуран ваффақаналлоҳу!)

Байт:

*Ки то бўлғай булар бир-бирлари бирла қарийн бўлсун,
Самандарлар киби ишқ ўти ичра ҳамнишин бўлсун.*

Бу таъриф қилғон ишқ ва бу баён этган аҳли ишқ маъшук вужуди бирла қойимдурлар ва бу гадо топқон ҳолатға мансублуклари дойим. Ва ул маъшук ҳуснидин иборатдурким «Инналлоҳу жамилун юҳибб ул жамол³²» андин хабар берурким, ишқ бу эътибору жалоли била ва бу

истиёру истиклоли била хусн саропардаи кибриё ва боргоҳи истиғноси теграсида бир бандаи човуш ва бир камина ҳалқа бағўшдурким, ҳар қачон хусн султони маҳбублуғ ниқобларидин ва мастурлуғ ҳижобларидин чиқмоқ асбобин тузса ва зухур тажаллиси била жилва гар кўргузса, ул нур ошиқи маҳжур кўзи равзани шишалари равзан кўзи шишаларидек ҳайрон қилиб ишқи бебок айёри ул равзан йўлидин ўзин кўнгул маъмурасиға ташлар ва ул маъмурада хароблиқ оғоз қилиб, хирад ва ҳуш хайлиға кўзғалон сола ташлар. Ул маълум эмаским, хусн султонининг бу золим човуши бедодидин ул мулк аҳлининг мазлумлари нетгай ва ҳоллари анинг ташаддуди суубатидин не ерга етгай. Бовужуди бу ҳол ул кишварнинг асирлари ва ул мулкнинг қатлу торож кўрган аҳли фазаъ ва нафирлари ул жилва майидин масти беҳуд ва ул жамол тамошасидин волаву ҳайрон бўлиб, анинг ҳавосиға машъуф ва анинг тамошасиға мағлуб бўлурлар.

Эндиким, ул кишварни тасхир қилди ва ул мулк аҳлин яғмода асир этти яна ул султон жилвагоҳ фазойи эрамидин хилватгоҳ ҳафоси ҳарамиға майл этиб, ҳамул нур ва зулмат пардалариға юзланса ва жамол қуёшин ҳамул шабандуз ниқоб саҳоблариға ёшурса ва бу турктоз топиб, мусаххар бўлгон мулк аҳлиға ва бу қатлу торож кўруб, бузулгон кишвар элига ул тамошо хирманидин ва ул назора имтидоди аршидин рустохезе тўшланғай ва қиёмате юзлангайким, жузъи акбару авлиёси ва ошуб ва фазаъи маҳшарда шавқоси аларнинг ниҳодидин фалаки ғаддорға майл этгай ва бу сипехри давворға етгай. Бу ҳолатедурким, мунунг шиддати тақриридин тошқоридурким, муни кўрмаган киши билмас ва мунга етмаган бовар қилмаским, ҳижрону фиरोқ мундин иборатдур ва ишқа маротибдур ва ул уч қисм била мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм. Авом ишқидурким, авом ун-нос орасида бу машхур ва шоедурким, дерлар: «Фалон фалонға ошиқ бўлубтур». Ва бу навъ киши ҳар навъ кишиға бўлса бўлур, шағаб ва изтиробларича лаззати жисмоний ва шахвати нафсоний эмас ва бу қисмнинг бийикрак мартабаси шаръий никоҳдурким, бари халойиққа суннатдур ва мубоҳ. Ва пастроқ мартабасида паришонлиқ ва мушаввашлиқлар ва бесомонлиқ ва нохушлиқлареки, зикри тарки адабдур ва баёни беҳижоблиққа сабаб.

Иккинчи қисм. Хавосс ишқидурким, хавосс ул ишққа мансубдурлар. Ул пок кўзни пок назар била пок юзга солмоқдур ва пок кўнгул ул пок юз ошубидин кўзғолмоқ ва бу пок мазҳар воситаси била ошиқи покбоз маҳбуби ҳақиқий жамолидин баҳра олмоқ. Ишқ аҳлининг покбозлари ва шавку ниёз аҳлининг назмтироз ва афсонапардозлари мутақаддиминдин андоқким, назм бешасининг ғазанфари ва дарду ишқ оташкадасининг самандари ва завқу ҳол водисининг покрави Амир Хусрав Дехлавийдурким, пок нафас ва гуфтори, пок алфоз ва маонийлиқ ашъори ишқ аҳлининг орасида ғавғо ва важдуҳол анжумани фазосида алоло солибдур.

Яна сўзи поку, кўзи пок ишқ аҳлида мужаррад ва мунфарид ва бебок бу тоифанинг беназиру адил ва тоқи фахрулмиллату вад-дин Шайх Ирокийдурким³³, ишқ сифотиға муттасифдур ва ламаоти пок маоний ва тарокибиға мунсифдур. Ва мутааххиридин икки оламини бир дов била ўйнагон муқаммир шевалар покбози ва ишқ дайри фаносида ҳақиқат бодасидин маст риндлар ҳамрози шамсул-миллати вад-дин Хожа Ҳофиз Шерозийдур. Дунё ва охиратни бир оҳ ила ўртаган пок ошиқлар имоми ва мулк ва малакутда сойирлар шайх ул-исломи ҳазрати муршидий ва маҳдумий нур ул-миллат вад-дин Абдурахмон Жомийдур (наввараллоҳи марқаду- ҳу) ким, агарчи алар васфи назмға нисбат берурдин юқорироқдур, аммо ҳар синф назмда беназир эрдилар ва нечаки таърифлари шеърда маҳоратдин ташқаридур ва лекин ҳар услуб шеърда жаҳонгирдурлар. Ва назимларида ҳар шеър била ишқ ўтин оламға урубтурлар, шеърларида ҳар байт била дард аҳли жону кўнгул оламин кўйдурубдурлар.

Яна ул ҳазрат жоми муҳаббатидин дуркашлар ва иршоди сулукидин фонийвашларким, дарду ишқ таври адосида гуфторлари турк улусида ҳароратомез ва сорт хайлида офатангиздур. Борининг ғарази гуфторлари иштиғолидин ва ано ёлинидин ажзу ниёзлик ҳолати ва дарду бало

чоқинидин сўзу гудозга мубоҳоти ўзин бу ишққа мансуб қилмоқдур, балки кўрунур бу ишқ
оламида ошиқликнинг саъб ҳоли ва маъшукнинг муфрит жамоли ҳар ерда ҳар бирининг ажаб
ҳолоти ва ғариб хаёлот ва ғоятсиз бул ажаблар ва ниҳоятсиз рангу таабларга юзланибдур ва
анинг изҳори лозим келибдур. Ул жумладин, маъшук ҳусну жамолининг бениҳоятлиғи ва нозу
истиғносининг беҳадду ғоятлиғи. Ва андоқ аҳволким, мунга мувофиқ бўлғай, андин сўнг ошиқ
дарду шавқининг фаровонлиғи ва ажзу ниёз ва сўзу гудозининг бепоёнлиғи. Ва ҳар умурким,
мунга муносибдур, яна иккаласининг бир бирига имтизожи ва таркибидин ва ихтисоси ва
тарбиятидин вуқуъ топқон ҳолот адосида ва юз кўргузган мушқилот имлосидаким, ҳар бирида
агар китоблар тасниф қилилса ва мужалладлар таркиб этилса, ҳануз улча анинг адосининг
ҳаққидур таҳрирға кетурмак, тақрир қаламин сурмак мутағаййир кўрунур, балки мутааззирдур.
Ва қоинот бозорининг ғавғоси ва унсуриёт чорсусининг алолоси бу такаллум ва тараннум
биладур ва мунсиз инсон каломи танедур жонсиз ва башар алфоз ва ибороти чаманедур гулу
райҳонсиз.

Сўзким, дард чошнисидин ҳарорати бўлмағай, нурсиз шамъ бил ва сарварсиз жамъ гумон
қил. Ҳосиликим, сўзга бу таронадур ва мундин ўзга барча афсона, дур ва сўз ишқ сўзидур ва
кўнгулда ҳаёт нашъаси ишқ ўзидур.

Байт:

*Сўзки маъносида ишқ ўти нишони бўлмағай,
Бир таҳарруксиз бадан онглаки, жони бўлмағай.*

Ҳикоят: Мажнун ишқи ўти ҳижрон гудозиға улашти, заиф баданиға ул ҳароратдин иситма
шуъласи туташти. Ҳар муолажаким қилдилар суд этмади, мараз ортти ва иситмаси кетмади. Чун
бемор иши назъ ҳолиға етти, биров ул ҳолдин Лайлиға хабар этти. Паривашни ул хабар ношод
қилди, девонасин сўрарға нома савод қилди, қосидким ул номани Мажнунға еткуруб берди,
руҳдин танида рамақ йўқ эрди. Меҳрибонларким, номани мутолаа қилдилар беморға
истиқмоидин асар билдилар. Ҳар кимки ани такрор этар эрди, ул нафасдин бемор таниға руҳ етар
эрди. Ул дамким, иши ҳирз ва дуодин ўтди, маъшук номаси ҳирз ва дуо ерин тутти.

Мариз заъфдин сиҳҳат топқунча такрор қилди чун сиҳҳат топти, бўйниға тумор қилди. Ишқ
сўзидин марази сиҳҳат топти ва ул сўз такроридин-бадани қувват.

Байт:

*Ошиққа гарчи заъфу маразликдурур миждоз,
Маъшук зикри ул маразига эрур илож.*

Учунчи қисм. Сиддиқлар³⁴ ишқидурким, алар ҳақнинг тажаллиёти жамолиға мазохир
воситасидин айру вола ва мағлубдурлар. Ва ул мушоҳада беҳудлиғида алардин шуур, алардин
маслуб. Шухудлари истиғроққа етган за ул истиғроқдин истихлоқ мақомин ҳосил этган. Агар
ҳаводис ели сипеҳр гулшани авроқин учурса, аларға андин хабар йўқ ва анжум гулбаргларин
ҳар сори совурса аларға андин асар йўқ. Ҳавосслари нокор тажаллиёт жамоли садамотидин ва
шавқлари номиқдор ишқ ҳужуми ғалаботидин. Анбиёйи мурсалин етгандии назарларин
максуддин олмай ва малоика муқаррибин ўтгандин назарларин ул сари солмай. Ҳоллари матлуб
мушоҳадаи жамоли ва иштиғоллари ҳам анинг мулоҳазаи саноеъ ва камоли висол майи зўридин
кўнгуллари беҳуд ва маст, мутаоқиб тажаллиёт сатватидин аъзоларида шикаст. Васл бодасидин
ўзга руҳларига ком йўқ ва ҳақ мушоҳадасидин ўзга кўнгуллариға ором йўқ. Булардур ишқда
васлдин ком топқон ва «инда маликин муқтадирин» мақомида ором топқон. Ва бу тоифани

восиллар дебдурлар, ишқдин васл максуди ҳосиллар.

Ҳикоят: Ҳаж шарафин ҳосил қилган машойих ва авлиёи алайхум аттаҳият вад дуо Арофатда муножот қилиб, ҳар қайси бир мурод истар эрди ва ўзлари учун бир тилак тилар эрди. Ва кўпнинг дуоци бу эрдиким: - Илоҳи, бизга тавфиқинг бирла ҳамроҳлиғ бер ва ўз ҳақиқатингдин огоҳлиғ. Ва кутб ус-соликин ва султон ул орифин ирфон тариқида авлиёдин мумтоз Шайх Абу Саид Ҳарроз³⁵ (қуддиса сиррухул-азиз) оғзида сукут муҳри зоҳир ва жамоли тажаллиётқа мустағриқ ва мутаҳайир туруб эрди, кўзин осмонға уруб эрди. Биров дедиким: - Ё Шайх, бу маҳалда мақбулдур ва бори машойих дуоға машғул. Сен нечук дам урмассен ва дуо раҳшин ижобат майдониға сурмассен. Шайх (қуддиса сирриху) дедиким: - Ҳар не бу халойик дуо била тилайдурлар, борини манга берибдур, балки ортуғроқ кўнглум уйида берибдур. Андин не истай ва дуо қилиб не тилай? Аларки, огоҳлиғ тилайдурлар, манга матлуб. Бир замон гафлатдур ва ҳолима эврулгали бир нафас мухлатдурким, анинг вужуди тажаллийси садамотидин бетобу тавонмен ва ул оғир юк остида хасдек нотавонменким, анинг жамоли ҳайратидин ўзумдин хабарим йўқтур ва ўзлугумдин асарим йўқтур. Ишқнинг ғояти бу ергачадур ва ошиққа васлинг ниҳояти бу сўзни дергачадур. Бу ошиқларким, олинда қабул аҳлидурлар ва тариқати машойих истилоҳотида вусул аҳлидурлар, буларни тангрига ошиқ деса бўлур, маҳбуб ҳам ва ҳаққа толиб от қўйса бўлур, матлуб ҳам.

Рубоий:

*Бу ерга етурса бандасин лутфи илоҳ,
Таҳқиқ билур ҳар кишиким бор огоҳ.
Ким, топмас анинг оллида мавжуд саво (ҳ)
Ул қолди-ю тенгри қолди Оллоҳ, Оллоҳ!*

Учинчи қисм

МУТАФАРРИҚА ФАВОЙИД ВА АМСОЛ СУРАТИ

Жоҳ истиғносиға давр тенгри таолонинг мулку малакутининг тааммулидур ва кибр ибтилосиға илож ҳам анинг кибриёу жабарутининг тааққули бўла олур.

Саодатманд агар олим бўлса, нодонлар сўзи анга мужиби ибрат ва эътибор; бесаодат жоҳил бўлса, олим сўзидин анга ор. Ва филҳақиқат, жоҳилликдин бесаодатликроқ не нима бор?! Улки ўзин бегангай зиҳи ғабоват ва улки ўз сўзин бегангай, зиҳи шақоват! Олам аҳли ўзлари қошида маҳбубдурлар ва сўзлари ўз илайарида марғуб. Ва башар жинси бу сифатға мажҳулдурлар ва нафслари беихтиёр бу даъвоға машғул.

Танбех (1).

Андинки нафс комидур ва нафсоният мақомидур. Ҳеч ким ўз кўнглиға ғам тиламас ва ўз нафсиға алам истамас. Аммо ўзганинг шариф зотиға беҳад мазаллат кўрса, онча тавофут қилмаски, ўзига жузвий шиддат ва яна бир азиз нафсиға беадад меҳнат англаса, онча мутаассир бўлмаски, ўзига оз кулфат. Ва барчаға ўзгадин ўзи азизроқ ва ўзгалар сўзидин ўз сўзи лазизроқ. Олам яхшилигин киши ўзидин дариғ тутмас, аммо ўзга кишиға ёвутмас.

Танбех (2).

Эранлар ясанмоғиким, намойиш учундур, хотинлар безанмагидекдурки, оройиш учундур. Агарчи бу маъно иккиласига кабулдур, аммо эранларга кўпрак мужиб тафзихдур. Барча ўз намойиш ва оройишига аил ва бу ўз қошларида махбублукка равшан далил.

Шоирки, ҳарзаси кулмакка лойиқ, ўз хаёлида Саъдий ва Хусравга фойиқ. Котибки калогпойи зоғи мулаввас ағидин манкуброқ, ўз олида Жаъфар¹ ва Азҳар² хатидин махбуброқ. Мусаввирки, мувахҳишдур суратининг ямони, ўз тасвирида Абдулхайдур³ ва Моний⁴. Музаҳҳибки, хитойиси хатодур ва фарангиси қалам аҳлининг нанги, Аторидга⁵ таън урмоқдур сўзининг ранги. Ҳар пешаварғаким, ҳунари таърифида муболаға воқеъдур, ул таъриф, филҳақиқат, ўз нафсига рожеъдур. Жадал аҳлининг мадрасасида қийлу қоли ҳам худписандликка тортар маоли, бу анинг сўзин рад қилур ва ул мунунг сўзин, ҳар қайси беганур ўз сўзин ва ўзин.

Танбех (3).

Худписанд - нохирадманд. Худоро - шоҳиди раъно. Мустағний - мағбун, мутакаббир - малъун. Шахватпараст - нафсга зардаст. Худпараст - бутпараст. Бу балолардин нафсин фано кутқарур ва бу махлаклардин нажот сари бошқарур.

Танбех (4).

Фано аҳлига кўп айтмоқ мардуддур ва кўп эшитмак матлуб ва маҳмуд. Эшитмак элни тўла қилур ва айтмоқ холи, эшитгувчи ва айтгувчининг будур холи. Кўп деган кўп янгилур ва кўп деган кўп йиқилур.

Қолаб амрозининг моддаси кўп емакдур ва қалб амрозининг моддаси кўп демак. Кўп демак сўзга мағрурлуқ ва кўп емак нафсга маъмурлуқ. Одамийга бу сифатлар завоид, барчаси худпарастликка оид.

Танбех (5).

Худпарастликки, эрур моддаи идбор, мунда дағи тавофут ва матиб бор. Худпарастки, не қилғони ўзига хўбдур, бу нописанд феълга тафовут кўпдур. Агарчи анга кўп ақсом лозим бўлур, аммо бу ерда ихтисор учун қисмга мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм улдириким, ўзининг ақволи ва афъоли ва ашқоли ҳар неким бор, ўзига хўб кўрунғай, агарчи элга мардуд бўлғай, анга махбуб ва марғуб кўрунғай, андоқки, мазкур бўлди ва авроққа мастур. Иккинчи қисм улдулки, жамни ҳолоти нохуш хаёлоти ўзига писандида ва рабоянда, мустаҳсан ва хуш оянда кўрунғай. Ва ул кабойихни яхши деб ўкунғай. Қарих зот ўзин Юсуфи Канъоний⁶ дегай. Ва «анкар-ал-асвот»⁷ унинг Юсуфи Андигоний⁸ алҳони. Номавзун Абётин Салмонинг⁹ «маснуъ» қасидасидин яхшироқ билғай ва бемаъни ҳазаёнин Жоруллоҳ¹⁰ битган «Кашшоф»¹¹ гумон қилғай.

Ҳақнинг ҳеч амрига бўюн қўймағай ва шаётиннинг барча буйруғин бажо келтурурдин қўймағай. Ўз олида доно ва чечан ва ҳар номақбул қиладурғони анга маъкул ва мустаҳсан. Майға ҳарис, бадмаст ва музмин, мажлисиға гирифтор бўлғоннинг қутулмоғи номумкин.

Номуборак базмиға улки гирифтор бўлғай, номатбуъ ҳаракотидин умридин безор бўлғай. Мажлисида ўкта ҳукмлар сурар чоғи, барча ижрони аҳком бир, бу доғи, гирифтор мажлисидин кўпарга сурук қалтабони монёъ ва агар ани ғофил қилиб эшигига етса, дарбони монёъ. Мубталоға балое тушғайки, ўлумни кўзига, тўтиё қилғай, ўлтуруб сени бу балодин кутқорай деганга жонин фидо қилғай, гар қутулса, Рум, балки Фаранггача турмағай, яна мажлис агар

бихишт бўлса, ул ён қадам урмағай.

Бу худписанди бадкирдор ва бу лаванди мурдор бу палид мажлисидаким, зиндон андин яхшироқ ва бу нажис маҳаллидаким, мустароҳ андин ариғроқдур, агар илайидин кекирса ва кейнидин ўзга ел секирса, ўз қошида маҳбублуғи ул мартабада ва ўз афъолининг хўблуғи ўз қолида ул масободаким, тамаъи буким, базмидағи ҳозирлар ва бу аҳвол ва афъолиға воқиф ва ҳозирлар бу воқеъ бўлғон ҳаракотнинг ҳам унин дилписанд дегайлар, ҳам ройиҳасин судманд. Бу қабойиҳни киши анга айта олмағай ва айта олғоннинг сўзига қулоқ солмағай ва эшитса ҳам, мусаллам тутмағай ва номулойим ишини ўз «шариф зотиға» ёвутмағай. Носиҳға изо ва қасд қилмағай ва бу насиҳатдин анга кўп мазаллат етқай. Бу навъ кишики, анга мундоқ бўлғай кирдор, ҳало бу даврда мавжуд ва ҳозир бор.

Бу таврда яна азизлар ҳам жилва қилурларким, замон аҳли тааммул қилсалар борин билурлар. Агар баъзи мазкур бўлғон азизлардин кичик бўлса, баъзиси улуктур ва агар баъзи ишлари андиғ ўксук бўлса баъзиси ортукдурким, кўпига бу фақири мазлум номақдур риоятлар еткурубдур ва муқобалада номаҳсур зулм ва тааддиларин кўрубдур ва кўрмасга солиб кечурубдурким, тенгри аларни инсоф ҳарамиға хос қилғай ё бу мазлумни ва сойир мазлумларни алар зулмидин халос.

Бу мазкур бўлғон афъол ва бу мастур хисол барча киши қошида ўз маҳбублиғидиндур ва нафси шайтон амриға маъмур ва мағлублиғидиндурким, мажмуи замойим афъол мунга дохилдур ва барининг дафъи шикасталиғ ва фанодин ҳосил.

Қитъа:

*Кишики топса фано кўраси ўтига гузор,
Агарчи зотида юз навъ қалби гашиқ бор,
Вужуди олтуни ул қалбу гашидин айрилибон,
Не жавҳарий ани кўрса топар тамом иёр.*

Учинчи қисм. Бу навъ ишда муфрит безътидолликдур, ул ҳам уч навъдур. Аввалги нав - бу мазкур бўлғон атворда муфрити безътидоллик тузмақдур ва ул ғоятқача ифрот кўргузмақдурки, бошиға салтанат ҳавоси бунёд бўлғай ва ул бош бу ҳаво била барбод бўлғай. Ва бу навъ кўп беҳирад нодонлар ўзларин шарифу азиз тасаввур қилған уйла қиллатбонлар азизу шариф умр таркин қилдилар ва мазаллат ва ҳорлиқ била сиёсат дориға осилдилар ва тож хаёли била бошларин тарк эттилар адам мулки тахтгоҳиға кеттилар.

Иккинчи навъ - бу жамоатдин мутаҳаввиirroқ ва бу гуруҳдин худписандроқ ва мутақаббирроқ. Ул хайледурким, нубувват даъвиси майдониға маркаб сурдилар ва бу фосид хаёл қалъаси буржига алам урдилар ва шуъбадаларига эъжоз тухмати боғладилар ва бемаъни харзаларини ваҳий қисватида жилва бердилар. Ва ҳар хоин козибки, бу даъви қила киришти анбиё арвоҳидин анга жазо ва расволиқлар етишти. Ва дўзахқа етмасдин бурун баъзини кўйдурдилар ва баъзини сўйдурдилар ва кулини кўкка совурдилар ва аларнинг фитнаси ўтин ўчирдилар.

Учинчи навъ - булардин дағи ғафлаткирдорроқ ва лаънатқа сазоворроқ ҳам ўтубтурларким, ғариб даъви йўлин тутубтурлар. Андоқким, Фиръавни беавн ва Намруди мардуд. Яна ҳам булардек беадаб ва беҳаёларким, қилиб саҳву хатолар оғизлариға тош ва туфроғким, мазкур бўла олмас ишга даъви ва лофлар урдилар ва даъвилари устида газофлар сурдилар. Охир худованди бемислу монандким, анга йўқтур шабиҳ ва шурик ва волид ва фарзанд, яктоедур беҳамто, беиштибоҳу икроҳ (ваҳдаҳу ло шарика лаҳу ло илоҳа иллоллоҳ)¹² ғайрати илоҳий ва ғазаби номутаноҳий била аларға ҳам не расволиғлар насиб этти ва дарак ул-асфалға кетиб, ишлари не ерга етти.

Байт:

*Заррадин минг қатла камракким, қуёшлиқ урса лоф,
Кимки бўлса зарра ақли билурким дер газоф.*

Танбех (6)

Субҳоналлоҳ, не васиъ даргоҳ ва не рафиъ боргоҳдурким, анда пил хартуми пашша хартумиға забундур. Не ажаб, агар ақл саркаши мабхут ва илме сарнигундур анингким, юз килола пили бор эрди, ярим пашшаи мухлик нишиға забун ва зор эрди. Бу даъвиға ул равшан далилидур асҳоби филвоқиаси била тайран абобилдур.

Танбех (7).

Ҳар неким, бақоси пайваста эмас, парастишға шойиства эмас. Ҳар неким, бир ўзидекка мухтождур, алмавҳият ва кишваридин ихрождур. Тенгридурким, кишига ўхшамас ва киши анга ўхшамас. Улки, бу навъ эмас, тенгриликка ярамас. Улдурким, не киши анга ўхшар, не ул кишига. Ҳар ойинаким, ҳеч кишининг ҳеч иши ўхшамас анинг ҳеч ишига. Не анга замону макон аҳтимоли, не замону макон андин холи. Не хало анинг еридур, не мало. Аммо хало ва ҳам мало андин тўло. Кибриё ва жабарут асоси холиқи Жаббордур. Бу сифатқа ул сазо ва бу сифат анга сазовордур. (Жалла жалолаҳу умма наволлаҳу ва ло илоҳа ғайруҳу)¹³.

Танбех (8).

Такаббур шайтон иши ва бийиклик нодон иши. Мутакаббир тенгри дўстлари олида матъун ва тенгри қошида мардуд ва малъун. Худписанд, иши бари элга нописанд. Биликиға мағрур, билур элга маъюб ва тенгриға мақхур. Бутпарастлик яхшироқким, худпарастлик.

Танбех (9).

Яна бир амри азим эҳсондурким, анинг баёнида кўп сўз аёндур. Ал-инсону убайд ал-эҳсон анга дол ва ҳалли жазо ал-эҳсон илал ал эҳсон¹⁴ анга гувоҳи ҳол. Жамиъ мазоҳиб ва милал аҳли қошида собитдурким, яхшилик жазоси йўктур - бажуз яхшилик ва нубуввати лисон мўъжаз баёниға дағи бу ишорат ўтубдурким, аҳсин кама аҳсана аллоҳу илайка¹⁵ ул Ҳазрат мундоқ амр этибдурки, яхшилик еткур андоқким, тенгридин санга яхшилик этибдур. Бу амр сифатиға мавсуф бўлмоқ қадур, мундин азимроқ амр не навъ бўла олур ва анбиё ва ҳукамо ва авлиё ва уқало ва уламо дағи мунга мутаффикдурлар ва ҳеч киши муҳолифат қилмайдурлар ва мундин эҳсон тариқ билмайдурлар.

Эҳсон сифати саодати абад бил, фитна ва офат яъжужи дафъиға садд бил. Инсоният боғининг дилписандроқ шажари эҳсондур ва одамийлик конининг аржумандроқ гавҳари ҳам эҳсондур. Жамъи писандида сифот ва мустаҳсан ҳолат эҳсонға тобеъдур ва анинг зимнида мудариж ва воқеъдур; ул барча яхшиликларға жомеъ ва бари яхшилиқлар, филҳақиқат, анга рожеъ.

Қитъа:

Ажаб сифат эрур эҳсонки ҳар шариф сифат

Ки, келса жинси башардин анга эрур дохил.

Жавоҳир англа сифот они жавҳарий қафаси

Ки, бордур анда қаю бирни истасанг ҳосил.

Танбех (10).

Аммо бу замон ва давронда ё даврони замон инқилоби қусуридин ё даврон ва замон аҳли хирад ва инсоният футуридин, ҳоло бу варақ эврулубтур ва бу қазия бар акс бўлубтур, яхшилик ҳазоси хушунатдин ўзга ва мулоямат подоши такаббур ва руунатдин ўзга нақш тутмас ва сурат боғламас. Ҳар кимгаким, бир хизмат қилдинг ўн шиддатга муҳайё турмоқ керак ва ҳар кишига юз мулоямат кўргуздунг минг ғилзат ва қудуратга сало урмоқ керак.

Аниким, бир дуо қилдинг, кўп қарғиш била қутулмоқ йўқтур. Бировгаким, бир мадҳ дединг, ўн зам била халос бўлмоқ йўқтур. Бир соғар май бергандин қадах-қадах хуноб ютмоқ керак ва бир қадах нўш ичиргандин аёқ-аёқ заҳрға ўзни омода тутмоқ керак. Ҳар навъ хидматкорлик қилиб, муқобалада юз жафо ҳам кўрсанг яна хидмат кўз тутарлар. Ва агар вафодорлик қилиб, ўттура ранжу ано ҳам чексанг, яна убудият тамаъ қилурлар.

Ҳар вафоға юз жафо тортмасанг, гунаҳкорсен ва ҳар меҳру муҳаббатга минг дарду меҳнат қабул қилмасанг, табаҳ рўзгорсен. Аларға жон фидо қилсанг, шукронаи жонга миннат қўймоқ тиларлар, агар бу шукронани адо қилсанг, такрорға шуруъ қилмоқ истарлар. Юз муддаолари ҳосил бўлуб, бири қолса, бошдин аёқ муқассирсен. Минг орзулари бутуб, киши бир узр ароға солса аёқдин бош мудбирсен. Ямонлик қилгонларнга минг ниёз кўргузсанг сенинг ишингдин ямонроқ ҳеч кишининг иши йўқ. Жонингни дўстлуғларида бермасанг, душмани жонинг эрурлар, хотирлари учун ноҳақ қонға рози бўлмасанг, конингга тонуғлуқ берурлар. Доим тилаганларидек қилгонга бир қатла таъхир бўлса, шикоят ва ташниълари шоеъ ва мудом истаганларидек қилгонингга бир навбат тақсир бўлса, умрунда қилгонларинг бари зоеъ. Паёпай олмоқ аларға ҳунар, юз дин бирига эваз хаёлидин кўнгулларига зарар.

Эмгаклариға кўп чидасанг, отинг беидрок, таклифларидин оз ёд этсанг, зотингга тухмат ва имсоқ. Борлар молингни фидолари қилсанг бир қатла саҳвдин унутсанг, лақабинг бемурувват. Жафоларн муқобаласида узрхоҳликқа жон бермасанг, хитобинг беаҳамият. Бошлариға гул сочсанг, алардин юзунгга тикан санчилур, агар ул гул сочмоғни бас қилсанг, бағрингга чўқур тикилур. Мутаоқиб ниёзларға мутаваотир ноз пешалари ва паёпай ситамлариға дамодам лутфу қарам кўз тутмоқ андишалари. Бечора ул мазлумким, бу зулмкешларға гирифтор ва бу ситамандешларға фармонбардор бўлғай, булар жафосин бу жафокаш жонидин сўр ва ситамлари жароҳатлари мажруҳ бағри захмидин кўр.

Қитъа:

Жафоларким, менинг жонимга етмиш даҳр халқидин,

Бири куффордин келмас асир ўлгон мусулмонга.

Не бедодиким, истарлар қилиб сўнгра ўкуш тухмат,

Даги юкларлар охир бу жафокаш зору ҳайронга.

Бу бедод аҳлидин гар жон бериб махлас эрур мумкин,

Қилиб жони фидо, биллаҳки, миннат қўйгамен жонга.

Танбех(11)

Саховат ва ҳиммат бобида

Саховат инсоният боғининг борвар шажаридур, балки ул шажарнинг муфид самаридур. Одамийлик кишварининг баҳри мавжвари, балки ул мавж баҳрининг самин гавҳари. Саховатсиз киши - ёғинсиз абри баҳор ва ройихасиз мушки тотор. Мевасиз йиғоч ҳамону ўтун ҳамон ва ёғинсиз булут ҳамону тутун ҳамон. Сахосиз киши бирла гавҳарсиз садафнинг бир ҳукми бор. Дурсиз садаф била ўлуб қуруғон не эътибор.

Баҳил беҳиштқа кирмас агар саййиди Қураший бўлсун ва сахий тамуғи бормас, агарчи банди хабаший бўлсун. Сахий булутдур - иши хирмон, балки махзан бермак. Баҳил мўрдур - адаби хўша балки дона термак. Ҳиммат аҳлиғадур саховат ихтисоси ва бу икки шариф сифат валоят хоси. Саховат одамиға бадандур ва ҳиммат анга руҳ ва ҳиммат аҳлидин оламда юз минг футуҳ. Ҳимматсиз киши эр сониди эмас, руҳсиз баданни киши тирик демас. Олий ҳиммат шохбозедур баланд парвоз ва беҳиммат сичқон сайёде юрутаци тоз. Шунқор маскани шохнинг билагини, юрутаци мақоми ўлуқсаннинг сассиғ бадани ва сўнгаги.

Арслон иши сайд уруб сибобни тўйғормоқ ва сичқон варзиши дирам ўғурлаб, тугунни ахтармоқ. Соҳиби ҳикмат муфлислик била паст бўлмас, ҳимматсиз ганж топса, бийикларга ҳамдаст бўлмас. Чинор илги холилиғидин бийиклигига не нуқсон ва туфроққа ниҳон ганжлари била не улви шон. Ҳиммат аҳлиға агарчи бийик кавқабдур, аммо саховатға неча мартабадур, Исроф сахо эмас ва итлофни маъно аҳли сахо демас. Ҳақ молин куйдурганни девона дерлар ва ёруғ кунда шамъи кофурий ёққонни ақлдин бегона дерлар. Мубоҳот учун бермак худнамолик ва анинг била ўзин сахий демак беҳаёлик. Улки эл кўрмагунча бермас - лаимдур, сахий эмас. Тилаб берганни ҳам саҳодин йироқ бил; ибрам била бергандин бермаганни яхшироқ бил. Бирта ўтмакни икки бўлуб, ярмин бир очға берганни сахий де; ўзи емай барин муҳтожга берганни сахий де.

Танбех (12).

Хунарларни топмоқ - едурмакдур ва айбларни ёнмоқ - кийдурмакдур. Маҳаллида берган эски чортора тўн-саховат ва бемаҳал берган зарбофт чорқаб-шаховат. Десангки, таоминг зоеъ бўлмағай - едур ва тиласангки, либосинг эскирмағай - кийдур. Сахо тарийқин мазкур бўлғон сўзла англа, аммо карам ойини ва футувват русуми ўзга англа.

Танбех (13).

Карам ва футувват тариқида

Карам бир жафокашнинг шиддати юкин кўтармакдур ва ани ул суубатдин ўткармакдур. Бировнинг меҳнати хори ҳамлин қабул қилмоқ ва ул тикан нўғидин гулдек очилмоқ ва ул қилғоннинг тилга келтурмамоқ ва оғизға олмамоқ ва ул кишига миннат қўймамоқ ва анинг юзига солмамоқ. Карам сифоти акрам ул-акрамин ишидур, соҳиб карам киши ҳақнинг бу навъ сифатиға мутобеъ кишидур.

Бу даврда карам сабзаси таррафуруш дўконидин ўзга ерда топилмас ва меҳр гули сипехри тезқўш гулшанидин ўзга ерда очилмас. Карам башар табида ноёб ва нобуддур, бу сабабдин карам аҳли нопаёдо ва номавжуддур.

Танбех (14).

Карам «коф»ин гўйе киме ибтидосидин олибдурлар ва «ро» син симурғ аросидин ва «мим»ин хўблар оғзидин тутубтурлар. Бу жавҳарни олам аҳлидин тиламак куёшни заррадин тиламакдур ва фалакни суҳодин истамак.

Танбех (15).
Мурувват бобида

Маъдумлукда мурувват карамнинг уруғ - қаёшидур, балки тавъамон қариндошидур. Иккаласи чун эл бевафолиғидин оғаҳ бўлубтур, булардин қочиб адам мулки сафарига ҳамроҳ бўлубтур. Соҳиби карам ул нафис матоидин айрилурни салоҳ билмайдур ва соҳиби мурувват дағи ул шариф халкидин айрилмайдурким, иккаласи қайда бўлсалар тенгри паноҳида бўлсунлар, иззат ва шараф оромгоҳида.

Танбех (16)
Вафо бобида

Вафо ул сифатдурким, карам ва мурувват халқни онсиз кўруб итибдурлар ва ани тиламакка адам мулки сори кетибдурлар.

Жаҳон гулшани вафо гулидин зийнатсиздур ва башарият гули вафо ройиҳасидин накҳатсиз. Вафо шамъедурким, даҳр тийра хокдонин ёрутмайдур ва замон бевафолари кўнгли била улфат тутмайдур. Наргиседурки, даврон чаманиға кўз солмайдур ва кўнгуллари ғунчасида хикду ҳасаддин ўзга қолмайдур. Маҳбубедур - пок хилқат, жуз пок кўнгулга унсу улфати йўк. Матлубедур - покиза тийнат, жуз покиза фитратға майлу рағбати йўк. Ва ул бўлғон пок кўнгулда қатъо кудурат ва кулфат йўк. Дурредур самин инсоният тожига зевар, оламда инсоният нобуд ва гавҳаредур оташин - одамийлик бошиға афсар, олам аҳлида одамийлик номавжуд. Вафоға ҳаё била пайвасталиқ, андоқки, ҳаёға вафо била вобасталиқ.

Танбех (17).
Вафо зайлида ва ҳаё зикрида

Карам ва мурувват ота ва онадурлар, вафо ва ҳаё икки ҳамзод фарзанд. Ҳар неча ул иковга нур била сафодур, бу икавга иттисол била пайванд. Ҳар кўнгулниким, вафо маскан килур, ҳаё ҳам килур ва ҳар маскандаким, ул топилур, бу ҳам топилур. Вафосизда ҳаё йўк, ҳаёсизда вафо йўк. Ҳар кимда бу икки йўк - имон йўк ва ҳар кимда имон йўк андин умид кўзин ёрутса бўлмас. Маҳбубки, бевафодур - андин жовид висоли тамаъ кутса бўлмас...

Комиллар - аҳли ҳаё ва ноқислар беҳаё.

Вафо ва ҳаё олам тийра маконидин ўтубдурлар ва ломакон оламида макон тутубтурлар. Ва ўзларин бир-бирлари била овутубтурлар ва қолғон вафосиз беҳаёлар аларни унутубтурлар.

Ҳар кимгаким, бир вафо кўргуздум, юз бевафолиғ кўрмагунча қутулмадим. Ва ҳар ким билаким бир меҳру муҳаббат ойини туздум, минг жавру мазаллат тортмагунча халос бўлмадим.

Байт:

Кимга қилдим бир вафоким, юз жафоси кўрмадим,

Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.

Давр бевафолари жавридин дод ва даҳр беҳаёлари зулмидин фиғону фарёд! То олам биносидур бу ўтға ҳеч киши менча ўртанмайдур, то бевафолиғ ибтидосидур бу ёлинға ҳеч ким мендек чурканмайдур. Замон аҳли бевафолиғидин кўксумда туганлар ва даврон хайли беҳаёлиғидин бағримда тиканлар, ҳар қайсиға рақам урай десам, Аюб сабри анга вафо этмас ва қалам сурай десам, Нух¹⁶ умрида тамомға етмас. Ҳақ ё аларға раҳм ва инсоф сари тавассул бергай ва бу маҳрум жафокашға сабр ва таҳаммул.

Байт:

*Ё марҳамат ул хайли ситамкорга бергил,
Ё сабру таҳаммул мени бечорага бергил.*

Танбех (18). Ҳилм зикрида

Ҳилм инсон вужудининг фавоқиҳлиғ боғидур, одамийлиғ оламининг жавоҳирлиғ тоғи. Ҳилмни ҳаводис дарёсида кишилиқ кемасининг лангари деса бўлур ва инсоният мезони тошиға нисбат қилса бўлур. Ахлоқ шахснинг оғир баҳолиғ либосидур ва ул либос жинсининг сангин дебоси. Мухолиф нафслар сарсари учурмоқдин асрағувчи ва мунофиқ, булҳаваслар ҳарзаси тундбоди совурмоқдин сақлағувчи. Ҳалойиқдин кишига мужиби таъзим ва эъзоз ва ақобирдин асоғирға боиси илтифот ва имтиёз. Неча улуғ киши тамасхур ва тийбат қилса, анинг қошида бешукуҳ ва виқор. Нечаким, мусин киши ҳазл ва хиффат кўргузса, анинг қошида бешавқат ва безътибор. Аммо даврон боғининг хас ва хошақойинлари ва елдек бесабот ва тамкинлари кўзига ҳилм аҳли оғирлиққа мансуб ва гарон жонлиқ била маъюбдурлар. Қуюндек туфроғни ҳавоға совурурлар ва сабуксорлиқ била бошларин кўкка еткурурлар. Тоғ пайкорин аёғ остиға олмоқ ойинлари ва дашт ажзосин ҳавоға совурмоқ тамкинлари.

Елдек ҳар эшиқдин кирарга орлари йўк, ўтдек оташдонлиғидин ўзга шиорлари йўк. Ел агарчи лола тожин учурғай, аммо киё камариға нета олғай. Ўт агарчи тоғ этагин куйдурган, аммо қуёш аҳгариға нечук ета олғай?

Ҳақгўй қушнинг тамкин била зикр айтури қошида қарлуғочнинг бемалол янғшамоғи малолат келтирур ва мусҳаф авроқин хирад пири тиловат қилурда лаим тифлнинг елпуғуч била варақни совурмоғи кудурат еткурур.

Аммо ел агар кўкка етсун сабукбордур ва бемиқдор ва тоғ агар туфроққа ботсунки, соҳибвиқордур, ҳилмшиор. Анинг зимнида, ўтка ёкқудек ҳасу хошок, мунунг жавфида шоҳ тожиға тикилгудек лаъли оташнок.

Байт:

*Оғирлиқ вазнидиндур селдин гамсиз Ҳирий тоғи,
Енгиллик фартидин барбод эрур қомғоқ яфроғи.*

Танбех (19).

Тенгри дўстларининг ҳикояти ва алар ахлоқининг ривояти афсонасидурким, уюғон кўнглумни уйғотур ва таронаедурким, хиралиғидин қотган кўзни йиғлатур, Яхшиларға эришмак - итни поклар чергасига қотти ва ёмонларға қоришмоқ - анбиё авлодин жаҳаннамға узатти.

Танбех (20).

Ангаким, яқин кўзи кўрдур, тенгри дўстларини кўра олмас. Ва ангаким тавфиқ оёғи лангдур, тенгри йўлиға югура олмас. Агар киши подшоҳ ясоғлиғидур, ишининг илгари борури инонятға боғлиғдур.

Танбех (21).

Агар ҳақдин иноят бўлса, қуллар қули, шоҳлар шоҳи, агар ул қўллама, олам шайх уш-шуюхи олам номаи сиёҳий. Лукмонки¹⁷, бир қул эрди, ҳикмат ва нубувват била фарқин кўкка еткурди. Жолутқа анингдек минг қул эрди, ғазаб ва сиёсат тиғи била бошин ерга тушурди.

Танбех (22).

Мазлумға бахшойиш кўргузки, золимдин осойиш кўргайсан. Зердастларға нафъ еткур, агар тиласангки, забардастлардин зарар кўрмагайсен. Хирадманд мухолафатдин қочар ва мувофақатға мулоямаат эшигин очар. Занбур ғавғосидин ниш мутасаввардур ва асал савдосидин нўш муяссар.

Танбех (23).

Саодатманд ул йигитдурки, шаҳват майли қилмас, бесаодат қариннинг илгидин худ ҳеч иш келмас.

Танбех (24).

Дард аҳлининг нафаси бир ўтдурким, қаттиқ кўнгулни юмшатур ва қуруғ кўзни йиғлатур. Ва сўз аҳлининг дами бир елдурки, аноният хошогин совурур ва ғазаб туфроғин супурур. Ошиқ иши ажзу ниёз ва ишқ далили сўзу гудоз. Парвонага куймак ва ўртанмак ойин, булбулға нолау зор ва фарёди беихтиёрдин қайда таскин? Кеча ишнар қурт забона ишин қилмас ва кўпалак парвона ишин билмас.

Байт:

*Киши ўзин ясагон бирла бўлурму ошиқ,
Субҳи козиб ёрумас, уйлаки субҳи содиқ.*

Танбех (25).

Ҳар неким, бебақодур, анга кўнгул боғламоқ хатодур. Улки андин ўзга бориға маърази заволдур. Ул бири бол «лам язал ва ло-язол»¹⁸ дур, анинг ишқин берк тут. Ул боқийдин ўзга бори фонийларин унут.

Байт:

*Анинг ишқин берк тутмоқ керак,
Яна бору йўқни унутмоқ керак.*

Танбех (26).

Мажозий ишққа бир маҳбуб бўлғай, анинг ишқида беҳуд ва мағлуб бўлғай. Ҳақиқий ишқ беқарори ва анинг тажаллиёти садамагининг беихтиёри, қалақ ва изтиробда анга яраша керак бўлғай. Ва галабот ҳам анга ўхшаши керак бўлғай.

Байт:

*Саҳонинг ошиқи чун нола этгай,
Қуёшнинг ҳолига кўрким, не етгай.*

Танбех (27)

Дўст висолин тилар бўлсанг, ошиқ бўл ва агар ўзлугунг била бўла олмасанг, ошиқлари тегра сиға ўгрул. Ул ўт шуъласи агар санга ҳавасдур, бир шарар сенинг сори юзланса басдур.

Назм:

*Ишқ бир ўтдурки, онинг шуъласидин бир шарар,
Тушса гардун пардасига ўртар андоқким ҳарир.
Сенки, жисминг парда торидин дағи бўлгай наҳиф,
Тушса ул янглиг чоқин тузгайму ул тори ҳақир.*

Танбех (28).

Эранлар хизматиға улки умрин сарф этар, агарчи умри кетар, аммо жовид умриға етар. Ўзунгни бу зумрадин йироқ тутма, бошинг борса бу муддаони унутма. Умр фонийдур бевафо, ул боқий ҳаёт мужиби бақо.

Назм:

*Эранлар хизматидин чекмагил бош,
Агар бошингга гардундин ёғар тош
Ки, гар ул тош била бошинг ушалгай,
Саодат хаттидур, гар захми қолгай.*

Танбех (29).

Валинеъматқа айб раво кўргувчи пирига муртад муриддур ва атосиға ҳаромзода ўғил, Муридға пир ва ўғулға ато ва ходимға махдум ҳаққи андоқдурким, бандаларға кодири кайюм ҳаққи.

Маснавий:

*Кимки ато амрига қўймас бўюн,
Пир ила махдум ишин дер ўюн.
Балки, чекар тенгри йўлидин аёқ,
Тенгри била оқ бўлар, пирла оқ.*

Танбех (30).

Ҳаркимки, биров била ёрдур ёки ёрлиғ даъвийси бордур, керакким, ўзига раво тутмоғонни ёриға раво тутмаса, кўп нимаким, ўзига ҳам раво тутса, анга тутмаса. Бас машаққатким, андин руҳға алам етар, киши ани ўз жисму жониға тажвиз этар. Аммо ани ёриға тахайюл қила олмас, агар тахайюл қилса, ваҳшатидин ҳаёти қолмас.

Қитъа:

*Ёр улдурки, ҳар нечаким ўзига
Истамас, ёрига ҳам истамагай.
Ўзи истарки, ёр учун ўлгай.
Ани мунда шарик айламагай.*

Танбех (31).

Кўнгул бадан мулкининг подшоҳидур, анга сиҳхат, мунга ҳам сиҳхат, анга табоҳи, мунга ҳам табоҳи. Пас улким, кўнгул мулкининг соҳиб жоҳи бўлғай шоҳлар шоҳи бўлғай. Бадан салоҳ ва фасоди, кўнгул салоҳ ва фасодиға тобеъ ва мулк обод ва хароблиғи шоҳ адл ва зулмиға рожеъ. Подшоҳ - мулк баданининг жонидур ва кўнгул - бадан мулкининг султони.

Байт:

*Мулк учун солим керактур хусрави кишварпаноҳ,
Тан учун ул узвким, бўлди бадан мулкида шоҳ.*

Танбех (32).

Шоҳдин ҳам лутф марғубдур, ҳам сиёсат матлубдур. Аммо ҳар бири ўз маҳаллида хўбдур. Бас анга дўстдин душманни фарқ этарга кўп мулоҳаза керак ва фаросат ва ёрни ағёрдин ойирурға кўп тажриба керак ва қиёсат. Нечукким, андин бориға бийм ва умид бор, заруратдурким, кўргузгай ўзин бандавор. Яқин бўлғунча ҳарқайсининг ҳақиқат ҳоли номуносиб умрнинг бор эҳтимоли.

Байт:

*Ногаҳон гар бетааммул сурса бир ҳукми аниф
Ким, заиф андин қавий ёхуд қавий бўлғай заиф.*

Танбех (33).

Ўкта ҳукми бировни қилса нобуд, ул замон пушаймон бўлмоқ не суд? Ё маҳалсиз бировни қилса олий шон, билгандин сўнг паст этса ўз шаънигадур зиён.

Байт:

*Тааммул мунда вожибдур багоят
Ки, бўлмагай бу навъ иш бериоят.*

Танбех(34).

Подшоҳ душманға андоқ ғазаб сурмак керакки, дўст ҳам андин эмин бўлмагай ва мухолифға андоқ сиёсат кўргузмак керакки, мувофиқ ҳам андиқ мутмайи қолмагай.

Байт:

*Керакмас мухолифга онча инод
Ки, қилгай мувофиқни безътимод.*

Танбех (35).

Фосиқ олим донишваредур ўз нафсиға золим, ғанийи бахил нодонедур, ўз зиёниға надим. Бу икки киши умр зоеъ ўткардилар ва гўрга ҳасрат ва армон олиб бордилар. Бир улким, илм ўрганурга ранж торгтию амал қилмади, бир улким, мол йиғарға эмгак чектию сарф қилурин билмади.

Қитъа:

*Олимеким, илми эрди беамал,
Ё ғанийким, молига бухл эрди ёр.
Ўлдилар юз ҳасрату армон била,
Элга бўлди ишларидин эътибор.*

Танбех (36).

Ямонларға лутфу карам, яхшиларға мужиби зарар на алам. Мушукка риоят - кабутарға офатдур. Шағол жонибин тутмоқ - товук тухмин қурутмоқдур.

Байт:

*Бўрини кўзи била қилган семиз,
Кийик жамъу хайлигадур раҳмсиз.*

Танбех (37).

Илм ўрганмак дин тавқияти учундур, йўқки дини жамъияти учун. Хайрсиз ғаний - ёғинсиз саҳоб ва амалсиз олим - доббаки анга юклагайлар китоб.

Байт:

*Ҳаммол нафис рахт ила гар урса қадам,
Йўқ нафъ анга гайри музд бирикки дирам.*

Танбех (38).

Бахилнинг молин асрардин меҳнати қаттиғ ва ҳасуднинг феъли уётидин айши аччиғким, ул ўз аносидин залилдур ва бу ўз қилиғидин алил.

Байт:

*Анга молининг ҳифзи ранжу ано,
Мунга феълинг зишти дарду бало.*

Танбех (39).

Киши молидин неким баҳра олди анингдекдур, ҳар неким асради ўзганинг. Заҳмат била топқонингни ўзунгдин аяма ва меҳнат била йиққонингни дўстлар била душманлар учун асрама.

Байт:

*Мол улдурким, эл андин топса баҳр,
Душман андин топса тенгдур нўшу захр.*

Танбех (40).

Уқало салотин лутфиға эътимод қилмайдурлар ва ҳукамо мажонин қавлиға эътимод, жойиз билмайдурларким ул бири соҳиби ихтиёрдур ва бу бири беихтиёр. Хирадмандға иккаласидин эҳтироз қилмоқ сазовор.

Байт:

*Ул чу соҳиб ихтиёр ўлди-ю бу беихтиёр,
Иккисида жазму ҳикматнинг хилофи ошкор.*

Танбех (41).

Ҳар душвор ишки, мол сарф этмак била муяссардур - қилмасанг жонға хатардур, сарфин танимат бил ва саломат сори азимат қил.

Қитъа:

*Дирам била бўла олса зарарни қайтармоқ,
Хатодурур киши ул ишида айламак таътил.
Анинг паноҳиға кир, тенгрини паноҳ айлаб,
Валек айла бу хайр иш қилурда кўп таъжсил.*

Танбех (42).

Ҳар иш кифоятидаким, саранжомида ташаддуд бўлғай ва таъбаға тараддуд, ул жонибни бутким, эмгаги озроқ юз бергай ва озори камрак хотирға киргай.

Дунёга тааллуқ ишини сахл тут ва дин ишида суд тасаввури била кўнгулни овут.

Нодон пандида ғалат муқаррардур ва душман насихатида фириб мутасаввардур. Андин бози ема ва мундин ўзунгга бози берма.

Байт:

*Хуштур хиради кўп эл сўзига кирмак,
Не бозий емак хушу не бозий бермак.*

Танбех (43).

Нафсдин санга зулм етса, надомат эшикин оч ва тенгри паноҳига қоч. Ва тавба этокига илик ур. Ул тавба устида мардона тур.

Қитъа:

*Нафси кофирдин неким етгай санга,
Тавба айлаб, тавбада мардона бўл.
Йўл икидур, журм бирдур, тавба бир,
Ул йўқ ар боғланди, очугдур бу йўл.*

Танбех (44)

Агар баднафсдин зулм етса, шукр вожиб била ва тенгри ҳамдин адо қилким, сен эмассен лозим, гар биз ул эмасдур мазлум ва ожиз. Мазлумлуқ ибтилосида бўлгон яхшироқким, волимлик балосида.

Байт:

*Киши минг зулм агар чекса керак бўлмаса қонеъ,
Лек бир зулмга минг навъ керак англаса монеъ.*

Танбех (45).

Замон аҳлидин ўзин соҳибдил тутқон, ёлгон айтур ва бедил тутқоннинг ҳам сўзи ёлгонлик сори қайтур. Невчунким, улки соҳибдил, бу даъво зуҳри андин мушкул. Ва агар ул киши замон аҳлининг бедиллиғига юраксизлик маҳмил, бу кўнгул сен хаёл қилгон кўнгул эмас. Соҳибдил юракни кўнгул демас.

Байт:

*Ҳам ани дажжол топиб, ҳам наби.
Исо ила тенг бўлурму маркаби.*

Танбех (46).

Лаҳми пораи санубари агар кўнгулдур, санубардек соҳибдил топилмас ва агар бу қон боғлағон ғунча пайкари кўнгулдур, баҳорда гулбундек пурдил киши тахайюл қилилмас. Аммо буларни кўнгул демак сазовор эмас ва кўнгул сўзу дарди буларда падидор эмас. Кўнгул маърифат боғидин ва ваҳдат раёхинининг эсган насимидур ва руҳоният гулнстонидин ошнолик гулларининг шамимидур. Хусн малоҳатин идрок қилғувчи ҳам кўнгул ва ишқ ўти ёлиниға ёқилғувчи ҳам кўнгул. Хўблар хусни тузиға кабоблиғ қилғувчи ҳам ул ва жамол латофати ганжиға хароблиғ қилғувчи ҳам ул.

Ишқ мулки ободлиғи анинг ашки селобидин ва шавқ шабистони ёруғлиғи тобиндим, аҳли диллар кўнгли бу ишқ шуъласи нуридин ва ул шуъла нури суруридин айрулмасунлар ва риёи зуҳд хайлиға қотилмасунлар.

Байт:

*Мени бедилга, ёраб бу кўнгулни тутқил арзони,
Они мендин айирма, дағи менсиз тутмағил они.*

Танбех (47).

Ул кўнгулгаким, қаттиғ сўздин решдек бўлғай, аччиғ тил заҳролуд нешдек бўлғай. Кўнгулда тил синони жароҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас. Ҳар кўнгулки, тил синонидин жароҳатдур ҳам юмшоқ сўз ва ширин тил анга марҳам ва роҳатдур. Мулойим такаллум ваҳшийларни улфат сари бошқарур, фусунгар афсун била йилонни тўшукдин чикорур.

Байт:

*Ҳусну жамолсиз киши ширин калом этса
Сайд айлар элни нукта фасоҳат била деса.*

Танбех (48).

Тилга ихтиёрсиз - элга эътиборсиз! Ҳарзагўйким, кўй такаллум сургай, итдекдурким, кеча тонг откунча хургай. Ямон тиллик андоқким, эл кўнглига жароҳат еткурур, ўз бошиға ҳам офат еткурур. Нодоннинг муваҳҳиш ҳарзаға бўғзин қирмоғи - эшакнинг жиҳатсиз қичқирмоғи. Хўшгўйким, сўзни рифқ ва мусово била айтғай, кўнгулга юз ғам келадурғон бўлса, анинг сўзидин қайтғай. Сўздадур ҳар яхшилиқни имкони бор, мунда дебдурларки, нафаснинг жони бор. Масиҳоқим, нафас била ўлукка жон берди, гўё бу жиҳатдин эрди.

Макруҳеки, ҳарзаси тавил ва овози қарихдур, ўзи савти била қурбақаға шабихдур. Аҳли саодатлар руҳбахш зулолиға манбаъ ҳам тил, аҳли шақоватлар наҳс қавқабиға матлаъ ҳам тил. Тилига иқтидорлиғ - ҳакими хирадманд; сўзига ихтиёрсиз - лаими нажанд. Тилки фасиҳ ва дилпазир бўлғай - хўброқ бўлғай, агар кўнгул била бир бўлғай.

Тил ва кўнгул хўброқ аъзодурлар инсонда; савсан ва ғунча марғуброқ раёхиндурлар бўстонда. Одаме тил била сойир ҳайвондин мумтоз бўлур ва ҳам анинг била сойир инсонға сарафроз бўлур. Тил мунча шараф била нутқнинг олатидур ва ҳам нутқдурки, агар нописанд зоҳир бўлса, тилнинг офатидур. Айн ул-қузот тил шарафидин Масиҳ гуфтор бўлди ва Ҳусайн Мансур тил сурътидин дорға сазовор.

Байт:

*Ҳар неча бийми ҳажр сўзи ошиқ ўлтурур,
Вуслат баишорати яна жисмига жон берур.*

Танбех (49).

Тилдин азубат дилписанддур ва лийнат судманд. Чучук тилки, аччиғликқа эврулди, зарари ном бўлди, қандники, мускир бода қилдилар, ҳаром бўлди. Чучук сўз соф кўнгулларға қўшдур, барча атфол табъиға мулойим ҳалвофурушдур.

Байт:

Хуш сўзга ким ўлса масту беҳуш,

Шарбат аро захрни қилур нӯш.

Танбех (50).

Ҳаркимки, сўзи ёлғон, ёлғони зоҳир бўлғоч уёлғон. Ёлғонни чиндек айтқувчи суҳанвар - кумушни олтун рўкаш қилувчи заргар. Ёлғон афсоналарда уйқу келтурғувчи, ёлғончи уйқуда такаллум сурғувчи. Ёлғон айтғувчи ғафлатдадур. Сўзнинг аснофи бағоят чўқдур, ёлғондин ямонроқ синфи йўқдур.

Улки ёлғон била сарфи авқот этгай, анга бу ямон келмагай яна мубоҳот этгай. Агар мустамиъинни ғофил топқай, ёлғонин чинға ўтқарса мақсудин ҳосил топқай. Зиҳи тенгриға ямон банда, не тенгридин, не халқдин шарманда. Мундоқ наҳснинг чун эрур юзи ямонлик сари, бу нуҳусатшиор қутлуқ уйдин ташқари.

Байт:

*Ул кишини қутлуқ эвдин ташқари сурмак керак,
Қутлуқ эв дунё дурур, яъинкн ўлтурмак керак.*

Танбех (51).

Бировким, ёлғон сўзни бировга боғлағай, ўз қаро бўлғон юзин ёқлағай, кабира гуноҳдур. Оз сўз ҳамки ўтрукдур захри муҳликдур - агарчи миқдори ўксукдур.

Байт:

*Заҳрнинг оз эса миқдори доғи муҳликдур,
Иғнанинг нўғи заиф эрса доғи кўр қилур.*

Танбех (52).

Улки, сўзни бир ердин яна бир ерга етқургай, элнинг ўтган гуноҳини ўз бўйниға индургай. Наммомлиқ чин сўзга мамнуъдур. Агар зуҳур этгай - хаёл қилки, ёлғон сўзга не етгай. Сўз терғувчининг агар улуғи, агар кичиги - балки эрурлар тамуғ ўтининг тутруғи.

Байт:

*Ким сўзни териб айтғувчи оғзига бергай,
Молик ани дўзах ўтининг дудига тергай.*

Танбех (53).

Улки, жуз қувват даъвиси изҳор қилмас, гўёки, ҳақнинг қавий ул-матин эрканин билмас. Одамеки, қувват хаёлин кўнглига кечирур-туфроғедурким, ел урғоч учурур. Дунё дор ул-ҳаводисдур ва анга кўнгул боғламоққа ғафлат боисдур. Олам умрдек бевафодур ва анинг давлатиға эътимод қилмоқ хато.

Танбех (54).

Умрининг букун тонгалиги мафхум эмас, балки бу кун ахшомғача не бўлури маълум эмас. Башар хайли дори бақоға аҳли азиматдур ва тириклик бир неча кун ғаниматдур. Бу дори фанони беш кун ғанимат бил ва дори бақонинг узун йўли яроғин қил. Ул йўл яроғи солих амалдур, андин сўнгра эътимод ҳақ лутфиға иззу жулл. Амалеки, тенгри қабулиға шойистадур ҳам тенгри тавфиқиға вобастадур. Амалға ҳам эътимод килурдин кеч, анинг фазлу карами бўлмаса илму амал ҳеч.

Танбех (55).

Куш то таманнойи хомға тушмас сайёд илгида домға тушмас ва анга то ажал қафаси эшиги очилмас, сайёд дому донасиға майл қилмас.

Танбех (56).

Салотин даргоҳидин йироқ ва хавоқин базмгоҳидин кироқ, балки теграсига ёвумагон яхшироқ. Булардин қочғилким, «алфирору миммо лоюток»¹⁹. Бировким, ҳар не кўнгли тиласа қила олғай, анга ўз ихтиёри била яқин борғон - ўзини ўзи балоға солғон. Ройи тутса айблар солида ҳунар ва ҳар шойиста ҳунар қошида айбдин батар. Мундоқ маҳдум хизматин ихтиёр қилғон мардаки ҳар. Киши манфаат учун шер асрармен дегайму ва хосият топар умидға захр дегайму? Салотин хизматиға журъат кўргузмак, ўз риштаи ҳаётин узмоқдур ва оғуни ичарга сурмак ва аларға тақарруб тиламак ўз қатлиға бало тигин бийламақдур.

Кулмақларида чоқин ҳукми бор, ёруғлуғи безътибор ва куйдурмаги вужуддин кўймас осор.

Қитъа:

*Чоқин ёруғлиги мадди самодин арзгача,
Замони тули ики лафз ўқургача етмас.
Вале не ерғаки тушти қатиг ва гар юмшоқ,
Бериб ани сувға то етмагай қарор этмас.*

Танбех (57).

Ҳукамоким, салотин ҳоли кайфиятин билибдурлар, аларни ўтқа ташбиҳ қилибдурлар. Ўт нафъ еткурур йироқтин, андин мунтафеъ бўлмоқ авло кироқтин. Оташгоҳ ўти кироқдин нафъ еткурур, ичига тушганни филҳол куйдурур. Анга ёвумоқ номуносибдур ва андоқ балодин ҳазар вожиб.

Байт:

*Ўтдин исинургача овуч оч,
Куйдургудек англасанг кейин қоч!*

Танбех (58).

Подшоҳлар зикрида

Баъзи карим подшоҳлар зикрида ахлоқ ва бурдбор подшоҳи олий миқдори комкор дарёйи мадҳиға ботибдурлар ва ани кўпрукка ўхшатибдурлар. Бу маъни билаким, кўпрук махлуқотнинг ҳасис ва шариф юкин кўтарур. Аларни сув захматидин ва болчиғ машаққат ва ғилзатидин

Ўткарур. Ва баъзиким, таважжух андешаға қилибдурлар, анинг нисбатин бешаға қилибдурлар. Бу муносабат билаким, барча анвоъи ҳайвон ва инсон ва баҳойим ва сибоъ, балки номахсур вухуш ва таюрға паноҳ ва оромгоҳ берур, емак ва ичмакларидин еткарур. Ва баъзиким, нафъин ом ва инъомин фош дебдурлар, бу ҳосиятларда они куёш дебдурлар, яъни шаҳр ва биёбонни равшан этар ва вайрон ва ободқа андин ёруғлуғ етар. Ва баъзиким, рафиъ ва нофеъ ва фалаки жаноб дебдурлар. Бу муносабатлар била они саҳоб дебдурлар, яъни қаро туфроққа дуррлар сочар ва нишлик тикондин гуллар очар. Ва баъзи турк ҳукамоси ва бу қавм оқилу доноси ўз таврлари бирлаки, калом сурубтурлар они бўз кийизга ўхшата масал урубтурлар, яъни сувдин ва туфроғдин юзига не келса таҳаммул қилур, яъни ўзига сингирур. Агар ниш урсалар ва чўкур санчсалар сувурғондин сўнг юзига асар еткурмас, яъни ўзига келтурмас. Ва агар икки муҳолиф жамоат ҳар қайси бир тараф тортса, ҳар сори ул жамоат муносабати майл қилур, илик тортсалар яна ўз ҳолиға кўра йиғилур. Яна ҳамки, васфи ажносин бир-бири устига терибдурлар муносиб нималарға нисбат берибдурлар. Аммо сўз ихтисори жиҳатидин татвил ваҳмидин нукта узотилмади ва сўз кўпрак айтилмадиким, бу мазкур бўлғонча юз одил салотин сифатида бор ва барчада зикр қилғонча минг бирнинг подшоҳимиз зотида тааммул қилғон топарки, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло мазкур бўлғон салотинға то туфроғ ҳазизидида қарор бергай. Анга сипеҳри салтанат авжида мадор насиб қилғай то синуклар иши андин бутгай ва йиқилганларға андин дастгирлик етгай. Омин, ё рабил-оламин.

Байт:

*То қамардур, отиға наъл ўлсун,
Куёшдур, бошиға лаъл ўлсун!*

Танбех (59).

Ёлғончи - унутқувчи ва тааммул ва эҳтиёт йўлидин канора тутқувчи. Ҳар кимки, сўзи чин бўлмағай, ростлар кўнглида ул сўз қабулойин бўлмағай. Ёлғончи сўзин бир икки қатла ўткаргай, ўзга нетгай? Ёлғони зоҳир бўлғондин сўнгра анга расволиғ етгай ва сўзи эътибори эл кўнглидин кетгай. Кўнгул маҳзанининг қулфи тил ва ул маҳзаннинг калидин сўз бил.

Байт:

*Кўнгул ҳолати сўз дегач билгурур .
Ки, маҳзанда дур ё садафрезадур.*

Танбех (60).

Чин сўз - мўътабар, яхши сўз - мухтасар. Кўп дегувчи - мумил, мукаррар дегувчи - лояъқил. Айбжўй - маъюб, айбгўй - манкуб. Туз кўргувчи - пок назар, хунар кўргувчи - рост басар. Улким, димоғида ҳабт - сўзида йўқ рабт. Димоғи саҳиҳ - гуфтори фасиҳ. Сўзи ҳисобсиз - ўзи ихтисобсиз. сўзида паришонлиқ, ўзида пушаймонлиқ. Сўзки, фасоҳат зеваридин музайян эмасдур, анга чинлиқ зевари басдур ёлғончи ҳар неча сўзида фасиҳроқ, сўзи қабихроқ. Чин сўз нечаким бетакаллуф, қойилға иборат содалиғидин йўқ таассуф. Гулға йиртуқ либосдин не зиён, дурға бадшакл садафдин не нуқсон. Ёлғон сўз жуз назмда нописанд ва анинг қойили нохирадманд.

Байт:

*Сўз ичраки ёлгон эрур нописанд,
Чу назм эттилар қилди доно писанд.*

Танбех (61).

Нодон - эшак. Балки эшакдин ҳам камрак. Эшакка ҳар не юкласанг кўтарур ва қаён сурсанг ул ён борур, ақл ва тамиз даъвийси йўқ. Бермасанг очдур, берсанг тўқ. Забунедур боркаш, хоркаш, балки анборкаш. Нодон бу сифатлардин мубарро, зоти билик ҳулясидин муарро. Иши ғурур ва такаббур, хаёлида юз фосид тасаввур. Бари муҳмали ўзига хўб, барча макрух феъли ўз қошида марғуб, кўнглида элга юз озор хаёли ва жаҳлидин улусға минг зарар эҳтимоли. Эшак унидин кулоққа озордур, андин ўзга не айби бордур. Тегирмондин уюнга ун келтурур, ани пишурурга ёзидин ўтун келтурур. Машаққати миннатсиз ва суубати кулфатсиз. Нодонни эшак дегандин мутағаййир, эшак қошида ямон ва яхши деган бир.

Байт:

*Бирида мунча ҳунар, ул бирида мунча уюб,
Қайсининг хўб эканин аҳли хирад билгай хўб.*

Танбех (62).

Шариат - жодаедур туз, анда хоҳ кеча юру, хоҳ кундуз. Сиротедур, бағоят мустақим, анда озиқмоқдин не ваҳм ва не бийм. Ҳар кимки, ул йўлга одим бўлғай, ики жаҳон саодати анга мулозим бўлғай. Андин чиққан итти, туз борғон мақсадға етти. Ҳар солиқким, мақсадға етибдур, бу йўлдин чиқмай кетибдур. Озиқиб чиққан, айтибдур, бу сирот истиқомати анга даст берди «Фастақим кама умирта»²⁰. Маъмури ул эрди, қилдин инчка, қиличдин итик йўлдур. Ҳар ким бу йўлни мардона қатъ қилса, эр улдур! Ангаким, сироти муст тақимдин абур бўлмас, насиби жаннатда кавсар ва ҳур бўлмас.

Байт:

*Жодае шаръ билақимки, ўзин туз қилди,
Давлати сармад анга ҳар соридин юз қилди.*

Танбех (63).

Фосиқи бенадомат - шум, қиладурғони саодат аҳлиға мазлум. Зухду фисқ элга тақдири Яздондиндур, аммо иккаласини бирдек қўрмак нодондиндур. Тақвойига шукр керак ва исёниға узр. Ва надомат будур тавфиқ аҳлиға аломат. Ҳар фисқким, пушаймонлик ўтин ёрутқай, ул ўт тардоманлик олудалиғин қурутқай. Журм эътирофиға узр - тавфиқ нишонаси ва зухд ғуруридин такаббур - шайтон фасонаси. Бу зухд шайхи худписанд иши, ул узр ринди ниёзманд иши. Бу бири умиди жовидға сармоя ва ул бири маиси муаббадға пироя.

Маснавий:

*Ҳар зухдки, ужб анга эрур зам,
Кўнглум ҳарамиза қилма маҳрам.*

*Ҳар фисқи, узр анга эрур ёр,
Ул ён мени мойил айла зинҳор.*

Танбех (64).

Ямон қилиғлиқ бадхўй ва бот аччиғлиқ туршрўй бир балоға гирифтордур ва бир ибтилоға мубталоқим, ҳар ён борса андин қутулмас ва ҳар сори қочса халос бўлмас. Голиб душманедур - доим ўзи анга мағлуб, қоҳир адуведур - ҳамиша вужуди анга манкуб.

Танбех (65).

Кулагач юзлук хуш ахлоқким, нифоқ кудуратидин бўлғай йироқ, гулшани биҳишт эрур жилвагоҳ ва мақоми ва фирдавси аълодур таҳаррук ва ороми. Очуқ юзидин халойиққа нишот ва чучук сўзидин улусға инбисот. Мардумлук била кўнгулларга маҳбуб ва инсоният била жонларға матлуб. Осуда андин ёру ағёрки, мундоқ киши бўлсун умридин бархурдор.

Маснавий:

*Юзидин кўнгулларга айшу тараб,
Сўзидин баданларга дафъи тааб.*

*Очуғ чехраси тоза гулдин нишон,
Ҳадисига булбул бўлуб жонфишон.*

Танбех (66).

Душман ғуруридин ғам ема ва маддоҳ хушомадин чин демаким, анинг ғарази ўз мақсудиға комдур ва мунунг мақсуди сендин муҳаққар инъом. Агар иккаласига илтифот қилмасанг ва қабулин лозим билмасанг, ул ўз қасди ижросидин муаттал ва тадбири муҳмал бўлур ва мунунг мадҳи ҳажвға мубаддал бўлур.

Маснавий:

*Бирисига гараз ўз муддаоси,
Бириси қасди инъом илтимоси,*

*Чун сендин топмадилар ҳеч нарво,
Бири хасму биридур ҳажворо.*

Танбех (67).

Муваҳҳиш хабарни чиндур деб дўстға еткурма ва бировнинг айби воқеъ бўлса юзига урма. Қўйғилки, ул чин хабарни душман еткурсун ва таҳаммул қилки, ул айб можаросин адувси сурсун.

Назм:

Не сўздинки, етган бировга зубор,

*Не лозимки, сен қилгасен ошкор.
Қўяберки, қилсун аён душмани.
Ки, бордур адоват адувнинг фани.*

Танбех (68).

Хирадманд улдурким, ёлгон демас, аммо барча чин дегулук ҳам эмас. Бировки кўзи аҳвалдур, чун хилқати холикдиндур - анга не мадҳалдур. Бу сўзни анинг юзига қилмоқ изҳор бартақдирки, чиндур, аммо не лутфи борки, ҳақ сунъига эътироздур ва ноҳақ бировга хижолат ва ўзунга нодонлик изҳоридур ва бир кўнгулга маломат. Бу навъ ваҳшатангиз чиндин бўл йироқки, мулояматомиз ёлгон андин яхшироқ.

Байт:

*Ёлгон ўлса мулояматомиз,
Ваҳшатангиз чиндин англа азиз.*

Танбех (69).

Башар жинсиға ўз хатоси дилпазирдур ва мардуд фарзанди ногузир. Ямон шеърдекким, таъбъ зодасидур, иккаласи башар таъбъи натижасидур ва моддаси. Агар манкуб бўлсун ё марғуб, ўзига кўрунгусидур маҳбуб. Оқил бу тарийқин шиор қилмас ва яхши-ямонни ҳақ ортуқ ва ўксук билмас.

Маснавий:

*Ямон-яхшини тенгридин англазил,
Ямонни ямон, яхшини яхши бил.
Ямонни агар яхши қилсанг гумон
Эрур яхшини ҳам дегандек ямон.*

Танбех (70).

Қаноат - истиғно сармоясидур ва шараф ва иззат пироясидур. Муфлиси қонёъ - ғаний ва шоҳу гадодин мустағний. Тамаъ мазаллатға далил ва ғанийи томеъ- хору залил. Тамаъ била улким ола олур ва олмас, бу адами тамаъ ҳеч саховатдин қолмас. Бу навъ сахо аҳли каримдур ва тамаъ хайли лаим.

Байт:

*Хорлиғлар боши тамаъ билгил,
Доимо «азза ман қанаъ»²¹ билгил.*

Танбех (71).

Борлиғки, лутфу карами ом бўлғай, йўхсулликда анга барча элдин ком бўлғай, ком бўлса, боре хижолат бўлмағай ва эл сарзанишидин малолат боре бўлмағай.

Байт:

*Чу дафъи хижолат эрур комча,
Надомат нўқки элдин инъомча.*

Танбех (72).

Бот муяссар бўлгон кечга тортмас ва ўкмак била баҳоси ортмас. Сафол чўчак ҳар дошдин минг чиқар, қиймати бир дирамдин ортуқ эмас ва кунда юз синса киши ҳайф демас ва таассуф эмас. Чиний аёғ қиймати ясарда суубатиға кўрадур, асрамоқда эҳтимом қийматиға кўрадур. Қуймати оз - ҳурмати оз.

Байт:

*Қаю матоъким оз воқеъ ўлса қиймат анга,
Эрур мувофиқ анинг қийматича ҳурмат анга.*

Танбех (73).

Сабр била кўп боғлиғ иш очилур, ишда ошукқон кўп тойилур, кўп тойилгон кўп йиқилур. Ишда ошукмоқ ёш ўғлон ишидур, сабр била иш қилгувчи тажрибалиғ улуғ ёшлиғ киши ишидур.

Байт:

*Ҳар кимсаки айламас ошукмоғни ҳаёл,
Яфроғни ипак қилур, чечак баргини бол.*

Танбех (74).

Разли данийким, ҳазл қилиғи бўлғай, кулдурмак учун тобоннинг кичиғи бўлғай. Фасақа хайлида муқаллидеки, ғарази эл кулгусидур, гўё фоҳишаи қаҳбанинг кўрганни кўргузган кўзгусидур. Ракик ҳазл иштиғоликим бўлғай бировнинг мужиби инфиоли ёмонларға шиордур ва яхшиларға, андин ордур.

Мутоябаки, боиси инбисот бўлғай, хуштурки, мужиби фараҳ ва нишот бўлғай. Адосида ракик гуфтор йўк, бировга андин хижолат ва озор йўк. Ул зарофат ва иббхатдур, андинки ўтти сафоҳат.

Байт:

*Тийбат хуш эрур бўлса дақойиқдин анга зеб,
Чун бўлди сафоҳат нетар ул сўзни киши деб.*

Танбех (75).

Май ичмак наҳй эрур тенгри қавли, ҳар ҳол била анинг тарки авли. Ошкор ва кўп ичмаги носоз, шарти махфий ичмакдур ва оз. Оз ичмаги ҳикматқа дол махфий ичмаги хуш аҳлиға хисол. Яхши ичмаги хилқати солим элга ҳол, мутлақ ичмаги офиятқа маол.

Улки «умм ул-хабоис»²² бўлғай, анга шефта бўлмоққа ҳам умми хабоиси боис бўлғай. Ямонроқ ичгучи анга мағлуброқ, ҳар неча ямонлиғи зоҳир бўлса анинг қошида маҳбуброқ. Бадмастка дамодам ичмоғидин не баҳрким, одамийлиғ қатлиға ичар қадах-қадах захр. Ҳар оқшом усруклардин хориж тарона, телба итлар улушқондин нишона. Мастлар орасида бир хушёр - хушёрлар орасида бир маст ҳукми бор. Манҳидур улки ошкор тоат этгай, ошкор маъсиятға кўрким не етгай.

Байт:

*Кимгаким ҳақ рўзи айлабдур тарийқи офият,
Ошкоро айламас не тоату не маъсият.*

Танбех (76).

Кўп дегувчи, кўп егувчи - томуғ тўрига ошуқуб кетгувчи. Демакка машъуф ва емакка мағлуб - ҳикмат шарафидин мардуд ва маслуб. Ҳасуд бемор, балки муҳлик маразға гирифтор. Фосиқ ва хаммор - зиёнзада ва зиёнкор. Ғийбат дегувчи - нажосат егувчи. Афюнию банги - одамийлар нанги. Томеъ умри зоеъ ва малолати шоеъ. Эр киши кўп ясанса бева бўлғай, бу сифат зуафоға шева бўлғай.

Байт:

*Эр кишига зебу зийнат - ҳикмату донишдурур,
Яхши киймак бирла хотунларга оройишдурур.*

Танбех (77).

Қариким, қилғай раънолиқ - тифледурур но болиғ. Кичик ёшларға улуғлар ҳаракоти анга дадилдурким, не акли бўлғай, не уёти. Қариким, сақолин вусма била бўяғай, йигитдекдурким, ани гулоб била ювған. Муфлис бурч олсаки базл қилғай, сақол ораста қилурким, ҳазл қилғай. Агар бурчиға суд ортар, ўз бўйнин боғлаб зиндонға тортар. Эр кишиким, кўп ясанғай, хирад аҳли анинг ақлидин ўсанғай.

Рубоий:

*Ийд оқшоми тифл илгида чану рост ҳино,
Ё шоҳиди шўх эгнига хаззу дебо.
Шоистадурур қари бажуз далқу асо,
Кўргузса сақолига куларлар уқало.*

Танбех (78).

Ғанийға чапон киймак андоқдурким, муфлисға атласу катон киймак. Ҳўб йиртуқ тўн била ҳам хўб, гул ямоғлиқ чапони била маҳбуб. Зуҳал бийик мақом била меҳри ховарий бўлмас, дев биҳишт ҳулласин кийган била пари бўлмас.

Кампир ҳарам нозанини бўлурму, кафтор ғазолаи Чин бўлурму? Қари қаҳба гулгунау вусма била юзу қошлиғ -бузуқ мафсақадур, шингарф ва зангор била наққошлиғ. Хожаким, биби

борида додакка айлангай, бибининг иффат этаги кулга булгонгай.

Байт:

*Кишига бўлмаса ўз шаънига шойиста сифот,
Қилмасун айб ўзидекдин доғи андоқ ҳаракот.*

Танбех (79).

Нодонга сўз демак айғоғдур ва кўп демаги йўртоғдур. Оз демаги носих ва демамаги - муслих. Элнинг махфий айбин пайдо қилмоқ - ўзин безътимод ва ўзидекни расво қилмоқдур. Йўқким, ўзидекни расво қилмоқ ва ўзининг ҳам бу навъ айбин ошкоро қилмоқдур.

Байт:

*Эл айбини айтурга бировким, узатур тил,
Ўз айбини фош айлагали тил узотур, бил.*

Танбех (80).

Илм ўқуб амал қилмагон, ерни шиёр қилиб тухум солмогонга ўхшар ё тухум солиб, маҳсулидин баҳра олмагонга.

Байт:

*Илм ўқуб қилмагон амал мақбул,
Дона сочиб кўтармади маҳсул.*

Танбех (81).

Усрук сўзига ҳикмат муҳолифи жавоб хирадманд иши эмас ва телба рамзиға ақл муқтазосидин ўзга хушманд нукта демас.

Маснавий:

*Кишига неча келса мушкул ҳол,
Ҳикмату ақл анга эрур ҳаллол.
Кесак отқонга чекар юмруқ,
Тўни йиртуқ дурур, сақоли юлуқ.*

Танбех (82).

Мушфиқ носих сўзин эшитмагоннинг сазоси таассуфи мукаддардур ва ўзига носазо демак.

Байт:

*Хирадманд пандини кўрган ачиг,
Сўнгида пушаймонлиги не асиг.*

Танбех (83).

Хунарманд кошида беҳунар илик тебратмаса, айб тухматин анга тақар. Итолгуга туғдорининг кучи етмаса, сонгғи била ани булғор.

Байт:

*Басо ожизки хасм остига ётмиш,
Оғиз суйин анинг юзига отмиш.*

Танбех (84).

Сайёднинг балиққа шаст солмоғи нафс муддаоси учундур ва балиқнинг ҳам қармоққа гирифтор бўлмоғи жуъ балоси учун.

Байт:

*Бўлди сайёдгау сайдга нафс орзуси қайд,
Йўқса не ул эди сайёд, не бу эрди анга сайд.*

Танбех (85).

Оз демак ҳикматқа боис ва оз емак сиҳхатқа боис. Оғизга келганни демак нодон иши ва оллига келганни емак ҳайвон иши.

Байт:

*Кўп демак бирла бўлмагил нодон,
Кўп емак бирла бўлмагил ҳайвон.*

Танбех (86).

Ғолиб душман забунинг бўлса шод бўлма ва иши андишасидин озод бўлмаким, сиёсатида таҳаммул вожибдур ва риоятида тааммул.

Байт:

*Душман ражоу хавфи десангким, фан ўлмагай,
Андоқ тирилки, кимса санга душман ўлмагай.*

Танбех (87).

Олимки, жоҳилни муқобалаға келтуруб, илзом қилмоғи ҳавас бўлғай, анинг ўзига ушбу иҳсонат-ўқ бас бўлғай. Олим керакки, ўз илмининг поя ва миқдорин асрағай, гавҳарни имтиҳон учун тошқа урмағай.

Байт:

*Хорага ҳар кишиким, дурри саминни урғай,
Хирад англарки, қаяу бири бирини синдурғай.*

Танбех (88).

Гавҳар балчиққа тушган била қиймати ушалмас ва ўз баҳосидин қолмас. Эшак мунчоғин тожға тиккан била фируза ерин тутмас ва ҳеч ким анинг кам баҳолиғини унутмас.

Қитъа:

*Зевар била шакли хўб бўлмас,
Ҳар қизки, эрур ёмон лиқолиғ.
Ҳарнеча қоронғу бўлса ҳужра,
Шамъ анда бўлур фузун зиёлиғ.*

Танбех (89).

Қобилға тарбият қилмамоқ зулмдур ва ноқобилға тарбият - ҳайф. Ани адами тарбият била зоеъ қилма ва мунга тарбиятингни зоеъ қилма.

Қитъа:

*Қобилға тарбият эрур ул навъким, гуҳар
Тушса нажосат ичра югай кимса ани пок.
Гар ит узумиға киши май бирла берса сув,
Бу тарбият била қила олғайму ани ток.*

Танбех (90).

Ҳазлға шуруъдин беҳурматлиғ ортар ва ҳазлнинг ниҳояти жидолға тортар. Кўп лаҳв ҳаё пардасин чок этар ва адаб ва ҳурмат аҳлин бебок. Қила олғонча таъзим ва адаб биносин йиқма ва ҳаё ва ҳурмат хилватидин ташқари чиқма.

Рубоий:

*Иймонға эрур нишон ҳаё бирла адаб,
Ҳурмат била таъзим саодатқа сабаб.
Ҳаёву муаддаб ангаким, бўлса лақаб,
Мақсудига кеч етса ажаб, англа ажаб.*

Танбех (91).

Фосиқ бари миллатда нодондур ва покравлар орасида нодонроқ. Фиск бари тарийқда ёмондур ва порсолиқ илбосида ёмонроқ. Не элга ёрсен - ўзунгни ул навъ туз, нечукки борсен - ўзунгни андоқ кўргуз.

Маснавий:

*Ҳаёву адаб бирла тузгил маош,
Яна айла таъзиму ҳурматни фош.
Не эл ери бўлсанг, алар ранги бўл,
Нечук бор эсанг, тутқил ул сори йўл.*

Танбех (92).

Саҳву хато башарият лозимидур. Хато ва саҳвин англаб мутанаббих бўлгон, саодатманд одамийдур. Хатосин зойил қилур, улки эътироф сари қайтғай, ва музоаф қилур, улки далил ижро қилиб ҳарза айтқай. Муболағаси неча кўпрак - саҳви пандороқ ва муқобараси неча ортуқроқ - ўзи элга расвороқ.

Маснавий:

*Хатога тадорук недур беҳилоф,
Аён қилмоқ ўз саҳвиге эътироф,
Вагар қилса саҳвиге ижро далил
Ки, яхшидур айлар ики онча бил.*

Танбех (93).

Ҳар ғанийки тириклигида эҳсонидин кўнгулларни шод қилмағай, ўлганидин сўнг ани кимса дуо била ёд қилмағай. Эҳсон тирикликда яхши отдур, ўлганидин сўнг дўзах азобидин нажот.

Қитъа:

*Кишида барча ахлоқи ҳамида,
Чу жамъ ўлди қўярлар отин эҳсон.
Бири андин саҳодур, бир мурувват,
Булар гар йўқтур, инсон эрмас инсон.*

Танбех (94).

Бахилнинг андоқки, бугун топқони захира бўлғай, тонгла қабри ҳам бу кунги маоши уйдек тийра бўлғай. Зухду тақво барча вақтда дилписанддур, йигитликда дилписандроқ. Тавба ва истиғно ҳама вақтда судманддур, қариликда судмандроқ.

Ҳилму ҳаё аҳли ҳар ерда аржуманддур, улуғлар назарида аржумандроқ. Яхшилиқ ва ёмонликни ким қилдиким, жазо кўрмади. Салоҳ ва фасод тухмин ким эктиким, ўрмади.

Байт:

*Яхшилиқ тухмин сочгилким, будур деҳқонга сўз
Ҳарнеким, эқтинг бугун, борин ҳамон тут они кўз.*

Танбех (95).

Иззат аҳлики мазаллатқа тушти санъат илги йўқтуру ва савол тили. Анга тарахҳум

қилмоқни ғанимат бил ва илгингдин келганча эҳсон қил. Йигит гадоким, бел ура олур ва ўтун ташимоғни билур, анга нима берган тенгри молин зоеъ қилур.

Танбех (96).

Зарбафт қисватлиғ дунёгузин најосат устидаги илтироғучи чибин. Муттақии покрав масжидда мўътакиф бўлгон чоғи мусхаф авроқи орасида гул яфроғи.

Маснавий:

*Бири байт ул-ҳаром ичра фаришта,
Бири дайр ичра шайтон барча ишта.
Не ҳожат шарҳ қилмоқлиқ тафовут
Ки, байтуллох диндур фарқи собут.*

Танбех (97).

Билмаганни сўруб ўрганган олим ва орланиб сўрамаган ўзига золим. Оз-оз ўрганиб доно бўлур, катра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганурдан қочгон лаванд ва юзига ҳиял ва баҳона эшигин очгон тананд. Эмгак тортиб илм ўрганган хирадманд.

Байт:

*Илмди орий улуснинг жоҳили худкомаси,
Ўрганурга жидду жаҳд этган жаҳон алломаси.*

Танбех (98).

Гадозодаи хирадманд - акобир ҳамрози, ғанийзодаи лаванд -арзол дамсози. Ул илму дониш нузидин салотинни қилиб ҳожатманд, бу жаҳл ва инод фартидин халойиқ қошида нописанд.

Қитъа:

*Басо ягонаи муфлиски мулк султони
Улум масъаласида эрур анга муҳтож.
Басо жаҳолату бебоклик фанида ғаний
Ки, подшоҳ они ўз мулкидин қилур ихрож.*

Танбех (99).

Тинч кўнгул била ёвгон умоч яхшироқким, такаллуф ва машаққат била қандий кулоч. Эски чапон била фориғ туфроғда ўлтурмоқ яхшироқким, зарбафт хафтон кийиб биров олида турмоқ.

Қитъа:

*Гадолиг бўрёси узра мискин
Ки, хотир фориғ ўлғай ҳар таабдин.
Кўп ортуқким бўлуб ўзунга маъмур,*

Хазу дебода ер тутсанг тарабдин.

Танбех (100).

Ҳар кишиким, бир қавмнинг сулук ва оҳангин тузар, тадриж била ҳамул қавмнинг рангин тутар. Ҳар кимгаким, пайравлиғ этар, ул мутобаат хосиятидин ул етган ерга етар. Агар сўз санга кўрунса маҳол, асҳоби қаҳф била итларидин ҳисоб ол.

Қитъа:

*Набий ўгли томугни қилди маскан,
Томуг аҳли гуруҳин чун эришти.
Ва лекин жаннат аҳли пайрави ит
Етишти қайдаким ул эл етишти.*

Танбех (101).

Одамин шариф ул-кавнайндур²³ ва ит нажис ул-айн²⁴ аммо ҳақношунос ва бевафо одам ҳақшунос ва вафолиғ итдин кам. Вафолиғ кўтуз ит яхшроқким, ва росиз хуш барно йигит.

Қитъа:

*Бевафо ҳақношунос элдин йироғлиғ истаким,
Келмади ҳаргиз алардин гайри бедоду жафо.
Итга итлик айламак жону кўнгул бирла бўлур,
Ҳақшунос ўлсау бўлса анда ойини вафо.*

Танбех (102)

Нафспарвардин ҳунар келмас - емакдин ўзга ва нафспарастдин нафъ етмас - демакдин ўзга. Ул бири бари ҳаром таомдин ва бу бири барча таърифи каломдин.

Маснавий:

*Ул бири луқмау навола сўзин
Айтиб ончаким холи айлаб ўзин.
Бу ўз авсофига муарриф ўла,
Айлабон базми анжуманни тўла.*

Танбех (103).

Тенгри эл айбиға нозир ва сотирдур. Бовужудким, жазосиға қодирдур. Ва тенгри душмани ани кўрмас ва билмас. Аммо туҳмат била фош қилурда тақсир қилмас.

Маснавий:

*Тенгри ишин қилмоқ эрур фарзи айн
Ким, кўрубон айламоқ шўру шайн.*

*Кўрмойин улким, иши бўҳтон эрур,
Билки бу хислат била шайтон эрур.*

Танбех (104).

Хирадмандға эл хатосидин панд етар ва савоб йўқлиға азм этар, андин бурунким, анинг хатосидин панд олғайлар ва айбин анинг юзиға солғайлар.

Қитъа:

*Оқил чу кўрса элда хато ижтиноб этиб,
Андин савоб йўл сари мойил қилур ўзин,
Кўймас анинг хатосига эл айлаб эътироз
Айтурга юзи ўтрусида сахвининг сўзин.*

Танбех (105).

Шабоб айёми зикрида

Йигитлик умр гулшанининг баҳоридур ва ҳаёт шабистонининг нахори. Бу биридин айшу нишот гулларининг очуғлуғи ва ул биридин завку инбисот уйларининг ёруғлуғи.

Инсоннинг зебу раънолиғи андин ва башарнинг тобу тавонолиғи андин. Ҳавос ва қувоға андин қувват, жаворих ва аъзоға андин сихҳат. Кўнгулға ишқ ошуби андин ҳодис ва шўхлар сари ошуфта бўлмоққа ул боис. Йигитларга ҳусну ноз туғёни анинг мағрурлиғидин, қариларға ашқу ниёз тўфони анинг маҳжурлиғидин. Кўз уйи машъали андин равшан ва юз боғи анжумани андин гулшан. Нозанинлар ҳусни истиғносиға сабаб ул ва ишқойинларға ишқ балосидин мужиби ранжу тааб ул. Забардастлар бошида мулк ҳавоси шўри андин ва зеридастлар аёғида ҳам мулкдин жало бўлиб қочмоқ рўзи андин. Чобуклар анинг натижасидин майдонда тақовар чоғиб, балки ул тақовар ҳам анинг нашъасидин майдонда югурурга қувват тоғиб, маъсиятдин нафсға йигитликда ком топмоқ ҳам ибодатдин руҳға йигитликда бийик мақом топмоқ. Харобат аҳлиға риндлиқ ва мастлик йигитликда дилпазир ва муножот аҳлиға порсолиғ ва худпарастлиғ йигитликда беназир.

Рубоий:

*Аҳбоб, йигитликни ганимат тутунгуз.
Ўзни қарилиқ меҳнатидин қўрқутунгуз.
Ойини адовату ҳасаддин ўтунгуз,
Ҳар навъ ила ўзни неча кун овутунгуз.*

Танбех (106).

Шайхухат зикрида

Шабоб майининг маҳмурлуғи қарилиқ ва йигитлик сихҳатининг ранжурлиғи қарилиқ. Шайхухат айёми нишот аҳлин ношод қилурким, одаме қаддин ҳам қилиб, умр била хайрбод қилур. Ҳавас ва орзулар шоҳи кўнгулда синар, балки борча тараддуд ва ҳаракатлардин кўнгул тинар. Сарбаландлиғ хаёли боштин чиқор. Надомат ва ҳасрат ашки сели қасри деворин йиқар.

Номуродлиғлар зиндони будур ва ноумидлиғлар байт ул-эхзони ҳам будур.

Қад эгилмаги туфроққа майл этмакка дол, шоҳидлардин танаффус бу маъниға гувоҳи ҳол.

Илиқ титрамоғи умр бодаси хуморидин. Ҳофиза ўрнига нисён ер тутуб, ўрганмоқни, балки унутмоғни ҳам унутиб. Баданга сихҳатдин асар қолмас ва кунгулга хушу хираддин хабар қолмас.

Йигитларга таҳайюр анинг мабхутлуғидин, ўғлонларга тамасхур анинг фартутлуғидин. Ҳар сари мўйидин бир мараз пайдо, қарилик ва минг иллат анинг зотидин хувайдо.

Аёл ва атфол ториқиб муҳофазатидин. Навкар ва чокар озиқиб анинг мулояматидин. Турлук - турлук иллат бадани уйида ўкулуб, ажаб-ажаб мараз касратидин ҳаётдин тўнгулуб.

Маъмурлар нофармонлиғидин рўзгори қатиғ ва маҳкумлар бесомонлиғидин тириклиги ачиғ.

Оғзи сўлакайи сўз мазасин оқизиб, мараз касратидин мушфиқлар оғзиға сув томизиб. Эрники, бир-бирига қовушмай ўз ҳолиға кулуб, боши кўксига тушуб, оғзи хукқасидин доналари тўкулуб. Сихҳат уммиди ҳаёли кўнглидин йироқ, тирикликким, ўлмак юз қатла андин яхшироқ.

Рубоий:

*Чун кетти йигитлику узолди қарилик,
Дам совуди, яъни қолмади қон ҳам исик.
Оғзиға ҳаёт шарбати бўлди ачиғ,
Ўлмоғ хушироқки, умр бу навъ қаттиқ.*

Рубоий:

*Афсуски, умри навжавонлиғ кетти,
Танга қариликда нотавонлиғ етти,
Гар юз йил улки комронлиғ этти.
Чун топмади маргдин амонлиғ, нетти?*

Танбех (107).

Пешаи соликка ер зарур эркониға одамизод вужуд мулкидин хонапардоздур. Ва адам кишварига сафарсоздур. Сафар махсус санга ва манга эмас ё хусусият қилгонни киши шоҳу гадоға демас. Ҳар ким адам ниҳонхонасидин вужуд анжуманиға қадам урубтур ва бу бақосиз оромгоҳда бир нафас ўлтурубтур, яна қайтиб асли ватанға азм этмак керак ва қайдин келибдур яна ул ён кетмак керак. Беш кун бу дори фано тириклигига масрур ва давлатиға мағрур бўлмоқ керакдур. Ўлумдин гузир йўқтур ва ҳеч кишиға ул муҳликда дастгир йўқ. Пас, анинг япроғида бўлмоқ заруратдур ва борур асбобин тузатмак чорасиз суратдур. Ул сафар асбоби солих маъмолдур ва ҳамида ҳисол. Ва анинг зикри иккинчи қисмда тафсил ва тартиб била рақамға келди ва машруҳ битилди. Аммо мусофирға йўл суубатининг сухунати учун ва водий йироқлигининг дафъи шиддати учун ёмон уқбаларким, олдига келур ва азим мухотараларки, воқеъ бўлур, раҳномалиғи учун ва мушкулкушойлиғи учун бир нимаким, ногузирдур комил раҳнасои пирдурким, анинг иршоди бўлмайин бу йўлга азм қилмоқни акобири авлиё (қуддиса саллоҳу таоло арвоҳаҳум)²⁵ жойиз тутмайдур, балки солик атвори ва сулукиға ёвутмайдурлар. Ҳар ойинаким, мусофир кўрмаган йўлга қадам урса ва етмаган водийға югурса, йўл йитурмак эҳтимоли бор ва йўлдин озмоқ имкони бор. Ул укубатдин ва анда юзланган хатаротдин мусофирни ҳодий ўткарур ва комил муршиднинг иршоди мақсадқа еткурур. Ва яна аҳлуллоҳки, ҳақ йўлиға қадам қўюбтурлар ва талаб маркабин шавқ водийсиға сурубтурлар, комил пир иршодидин айру азм қилмайдур ва бу йўлда ҳодийсиз мақсад манзилиға етмайдурлар. Агар

ахёнан юздин бир солик зоҳир юзидин муршид пири нобуд экандур, аммо маъни йўлидин мавжуд экандур ё ғойиб муршид тақвияти бирла ё мутаваффои комил руҳонияти тарбияти била азм этибдурлар ва матлубиға этибдурлар. Мақсудким, бу йўлда нафс душмандур ва шаётини раҳзан ва ҳар қайси азим махофат ва улуғ офатдур, то ходий бошқармағай ва муршид муҳликдин ўтқармағай. Бу йўл катъи мутаассирдур ва мақсадға етмак мутааззир. Ва ўзлуки била бу водийға етган ва манозилин қатъ этган аноният гирифтори дур ва нафсға тобеъ ва шайтоннинг масхара ва маҳзалидур ва ранжи зоеъ Бу мақсудға бир восита бўлмай етмак мумкин эмас ва муршид раҳнамой бўлмай, бир унинг етганин киши демас. Муридни мақсудға етқургувчи ҳақдур воситаи пир ва соликни матлубқа қўшулдурғучи ҳам ҳақдур ва василаи ҳам пир.

Тамсил: Манқулдурким, кутб ус-соликин ва султон ул орифин, ҳақиқат аҳли имоми, Шайх Боязид Бистомий²⁶ (қуддиса сирриху) бир жонибға бўлуб эрди озим ва бир муриди анга мулозим. Бир улуғ сув илайларига келди. Ва Шайх «Оллоҳ!» деб ул сувға қадам урди ва муридға «Боязид», деб қадам урмоқ буюрди. Шайх ва мурид «Оллоҳ» ва «Боязид» деб борурлур эрди. Ва сабо ва насимдек сувдин ўзларин ўтқарурлар эрди. Ногоҳ мурид хаёлиға келдиким, Шайх Оллоҳ зикри била борадур ва мени йўлда бошқарадур, мен ҳам восита шамъин ўчирай ва ваҳдат баҳрида Оллоҳ зикри била қадам урай. Бу муддао била улки қадам қўйди, ботти. Шайх дастгирликка қўлин узотти, илкин тутуб чекти, баҳр соҳилиға отти ва муҳлика ғарқобидин судради эмин манзилиға ва деди: Эй фарзанд, сен ул Боязидға ет, андин сўнгра тенгриға етмак ҳавас эт. Анга бу навъ сиёсат сурди ва иршод шартин бажо келтурди бу йўл ходийси ҳар кимгаким, пирдур мундоқ ҳалоки ғарқи обларидин дастгирдур. Мақсудки, пир иршодидин айру бу йўлға қадам урмамоқ керак, балки дам.

Рубоий:

*Кимни бу йўл қатъига солди тақдир,
Пир амрини қилмаса, керактур тағйир,
Онсиз қадам урса, англа макру тазвир,
Малъун деса беҳракки, десалар бе тир.*

Танбех (108).

Сафар манофии зикрида

Арзи сокин қайда ва сипехри даввор қайда ва туроби мутамаккин қайда ва кавкаби сайёр қайда?!

Ул бири сукудин хоксорлар пойандози бўлди ва бу бири таҳаррукдин сарафрозлар сарафрози.

Ранж ва машаққат мояи тавозуъ ва адабдур ва сафар ранж ва машаққатға сабаб.

Сафар кўраи гудоз ва сўздур ва ул гудоз ва сўз эрнинг вужуди олтуниға иёрандуздур.

Сафар маҳжурларни матлубиға етқургувчи ва маҳрумларни мурод уйиға кивургувчи ва хомларни пиширгувчи ва таомларни сингургувчи. Олам ғаройибидин баҳра етқургувчи ва офариниш ажойибига иттилоъ бергувчи.

Бузургворлар мазорати файзиға мушарраф ва мукаррам бўлмоқ сафардин ва файзосор эранлар хизматиға муаззиз ва муҳтарам бўлмоқ сафардин. Соликнинг атворига андом бергувчи сафар, кўнгулнинг ҳар сари ҳаво қилуриға ором бергувчи сафар. Мусофирни манозиллардин бохабар қилғувчи ул, ул мароҳилға раҳбар қилғучи ул. Иссиқ-совуқдин жонға интибоҳ бергувчи ул, аччиғ-чучуқдин кўнгулни огоҳ қилғувчи ул. Сафар водийсида мусофир аёғиға дарду бало тиканлари кўп сончилур, лекин ҳар тикандин мақсуд гули очилур. Йўл эмгаги шиддатидин

бадани кўп товшалур ва вужуди роҳравлар аёғига тўшалур ва аъзоси ул аёғ остида ушалур, аммо кўнгли бузуғлуғлари ясалур, ва руҳи кўзгуси сафо олур.

Ҳар кишварнинг оройишини ва ҳар манзилнинг осойишини сафар аҳлидин сўр ва мусофирдин кўр. Сафар қилмағон ором фароғатин қайда билсун ва ғурбат чекмаган ватанда ком рафоҳиятин не навъ маълум қилсун. Дарёки сокиндур, суйидин ютса бўлурму ва рўдким мутаҳаррикдур, зулоли таркин тутса бўлурму? Таҳаррук аҳлиға ҳаётдин асардур ва жамодот хайли тириклик нишонасидин беҳабар. Бу сайр агарчи зоҳир сайридин ҳикоятдур, аммо ҳақиқат йўли сайру сулукидин қиноятдур. Ул махсус эмас сукун ва ҳаракатға, муқайяд эмас батий сурьатға ва ани дебдурларки, анжуманда хилват ва ватанда сайр ва ҳаракат.

Қитъа:

*Бу жамоатдурки, манзилгоҳдин олмай қадам,
Кўз ҳам очмай ул тарафким, олами кавну фасод.*

*Баҳрдин заврақни тортарлар тутуб соҳил сарғи
Ким, ани гарқ этгали еткурмиш бўлғай тунду бод.*

Рубоий:

*Ёрабки, бу қавмким эрур хизрқадам,
Ўлган кўнгул эҳёси учун исодам.
Ўлган ва итганларга қилиб лутфу карам,
Еткургандек еткур менинг бошим ҳам.*

Танбех (109).

Одамийнинг яхшироғи улдурким, порсо ва пок бўлғай ва ҳақ сўзин айтурда бевахму бок бўлғай. Ўзи поку кўзи покни инсон деса бўлур. Тили ариғ ва кўнгли ариғни мусулмон деса бўлур. Мусулмон улдурки, мусулмонлар анинг тил ва илгидин эмин бўлғайлар ва кўзи кўнглидин мутмаин.

Танбех (110).

Яхшидин ёмонлар ҳам ёмонлиғ кўз тутмас, яхши ёмонларға ҳам яхшилиғин унутмас. Яхшилиқ қила олмасанг, ёмонлиқ ҳам боре қилма. Яхшилиқдан ёмонлиғни яхшироқ билмасанг, яхшиларға кўшул, яхшилиқ теграсиға эврула олмасанг, яхшилар теграсиға эврул.

Танбех (111).

Фисқ шумлуғидин ўзингни яхшилардин хуратма ва ёмонлар орасиға қотма. Ул шум агарчи ақлға макрухдур, аммо нафсға маҳбубдур; агарчи ҳақ йўлида мағмумдур, аммо шайтон йўлида марғубдур.

Танбех (112).

Бир неча журъани баданға дохил қилиб, бир неча катрани андин хориж этма. Ул журъа кудуратидин сафодин айрилиб, ул қатра хуружидин бало дарёсиға ботмаким, ул журъа селоби

балодур, дину иймнинг йиқар, ул қатра гирдоби ранжу анодурким, анинг била ҳаётинг нақди чиқар. Бадан дуржидин дурларниким сочтинг, холи бўлдунг ва жисм шишасига ул журъалар йўлин очтинг - нафсу ҳаво поймоли бўлдунг. Ул журъа моддаи фасоддур, танингга ёвутма ва ул қатра нақди ҳаётдур - таркин тутмаким, мунинг қабулидин шайтон макбули ва мақсудисен ва анинг раддидин раҳмон мардудисен. Ани ичмак - жигар қонин ичмакдур ва мундин кечмак - бир жигар гўшадин кечмакдур, ул бирин ютмоқдин захр ютма, бу бирин сочмоқдин наслинг тухмин курутма.

Танбех (113).

Дардлиғ кўнгул - шуълалиғ чароғ, ёшлиғ кўз сувлуқ булоғ.

Тева кушин юклаб кўчса бўлмас ва чодир қанотин очиб учса бўлмас. Ўт иши қовурмоқ, ел иши совурмоқ. Сувнинг мазаси муз била, ошнинг мазаси туз била, одам яхшилиғи сўз била. Сихҳат тиласанг кўп ема, иззат тиласанг кўп дема. Яхши либос - танға оройиш, яхши қўлдош - жонға осойиш. Томеъдин карам тилама, гадодин дирам тилама. Бахилдин амонат ажаб, каримдин хиёнат ажаб. Чоқин сиймин ўкса бўлмас, ёши риштасин тугса бўлмас. Телба қулоғига панд – қуюн асғиға банд.

Танбех (114).

Бебок - ҳамдамликқа ярамас, нопок - маҳрамликка ярамас. Эрнинг қилиғи - сутнинг илиғи. Ясанчоқ - мардона бўлмас, кўпалак - парвона бўлмас. Дўст жавридин ингранма, душман бедодидин гунгранма.

Танбех (115).

Моллиқ нодоннинг демаги, олтунлуқ чибиннинг емаги маълум. Фосиқдин ҳаё тилама, волимдин вафо тилама. Кулар юз билан ато, сахо устига сахо. Ариғсиз иш сафо бўлмас, ип ганчиси асо бўлмас. Анингким шоҳларға хизмати хўбрақ, кўркунчи кўпрақ. Ишқсиз кесак, қардсиз эшак. Қонё тиланмас фарзона, қаноат туганмас хизона. Элға қўшулғон оройиш топти, элдин узулғон осойиш топти. Ҳар югурган ёвушмас, ҳар айрулғон қовушмас. Жухуд ўз динидин махжур, ҳасуд ўз феълидин ранжур. Хасм неча ҳақир бўлса, кўнгул кўзғатур ва хас неча ушоқ бўлса, кўз булғатур. Душман сўзи тўзими элдин, сув хатлари - елдин. Ушоқлар иши нима бўлмас, писта қобуғи кема бўлмас. Душман мақолоти - банг ҳаёлоти.

Танбех (116).

Яхши бўл ё ямон, иккиси бўлурмен деган ҳамону ямон ҳамон. Ямон била яхши орасида кўп фарқдур икки кеманинг учин тутқон ғарқдур. Ҳар қавм ойини била зухур қилсанг алардинсен алар ямон бўлса, сен - ямон ва алар яхши бўлса, сен яхшилардинсен. Пас ўзни яхшилар орасида яшурғон ва алар этагига илик урғон яхшироқдур ва хавфу биймдин қироқдур. Итга эранлар суҳбатидин эранлар ҳукми бор, нажас тузлокқа тушса, туз ҳукмин тутар. Басо қобилки, яхшилардин айрилди, ямонлар суҳбати ани зоеъ қилди.

Саидзодаким, лўлиларга ўткангай, маймунбозлик ва дудуктарошлиқдин ўзга не ўргангай. Шоҳ қасри кабутариким, саҳройларға қўшулғай, кеча кўнар ери чоҳ тубидин ўзга не ер бўлғай. Ёмондин яхшилик кўз тутмоқ фосид ҳаёлдур, итдин кийикка ва мушукдин кабутарга шафқат маҳолдур. Зоти душман ва муҳолифни дўст дема, ўзунга бози берма ва бози ема.

Табиий душман вақте дўст бўлғайким, сув ўтни ўчурмагай ва ел туфроғни совурмагай.

Инсон била шайтон орасида адоватдур ва табиий мухолифат: бири ўтдин ва бири туфроғдин. Бу адоват ораларидадур ул чоғдин ўт ғолиб бўлса, туфроғни кул қилур ва туфроғ ғолиб бўлса, ўтни ўчирур.

Одам била шайтон мухолифатин унутма. Ота душманин ўзунга дўст тутма. Отангни биҳиштдек маъманидин жало қилди ва йиллар хокдон ғарибистонида залил ва мубтало қилди. Ва отанг авлодидин баъзи анга интиком туздилар ва хору забун қилиб жафолар кўргуздилар. Нафсни чун такво риёзати била зеридаст қилдилар - шайтонни залиллик била ерга паст қилдилар.

Сизнинг бу адоватингиз ҳаргиз адам бўлмас. Бу душманлик орангиздан ҳаргиз кам бўлмас. Бу ғолиб душмандин бир дам ғофил қолма, ўчуролмас исён ўтин ўз хирманингга солма.

Танбех (117).

Нодон дўстни ҳам дўст сониға кивурма, хирадшамъин анинг ҳарза афсонаси елидан ўчурма. Басо тифлким, аини муҳаббатдин ато саколи тукин тортиб узубтур ва сажжодаси меҳробида беадаблиғ кўргузубтур ва намозин бузубтур. Ва баср мастким, ниёз юзидин аёғ ўпкали эгилибдур ва беихтиёр қайддин покдоманлар этагин мулаввас қилибдур. Доно душмандин нафъ имкони бор ва нодон дўстдин зарар имкони кўпрак бор ва мунга алар била ихтилот қилмамоғ керак.

Танбех (118).

Башар жинсидин вафо кўз тутма ва хирад нахлин фосид хаёл самуми била қурутма. Бир вафо қилсанг, ўн жафо тортарға мухайё бўл, мунча била қутулсанг, жонға миннат тутуб узрларин кўл.

Юқорирак вафосиз аҳли замон достони ўтубтур ва хирад замон аҳли ерларини унутиб, вафо ойинидин маъзур тутубтур.

Танбех (119).

Хўб - руҳафзо, зишт - умр фарсо, хушхулқ нозанин - хури биҳштойин. Ёмон мижозлик зишт - деви дўзах сиришт. Муханнас не ҳашвки демагай, макиён не нажосатки емагай. Эрдин сўз хунар, энчидин бўз хунар.

Жумрий ўкунуб бийик бўлмас, ўчку югуриб кийик бўлмас. Кўнглида халалликқа кулгу ҳаром, шоҳ оллида душманликқа уйку ҳаром.

Тенгри борчани ўз йўлида раҳзандин асрасун ва шоҳ оллида душмандин асрасун.

Байт:

*Ўз йўлида тенгри тутсун элни душмандин йироқ,
Шаҳ қошида кимки шайтонвашдурур андин қироқ.*

Танбех (120).

Умрни ғанимат бил, сиҳхат ва амниятқа шукр қил. Фано тарийкин туз, фақр била мубоҳот кўргуз. Мазҳабингни ихфолиғ била элдин яхши асра ва ёрмоғингни яхши ва ёмондин махфий асра. Афтодалиғ била хўй тут ва шикасталиғ била кўнгулни овут.

Бефойда сўзни кўп айтма ва фойдалиғ сўзни эшитурдин қайтма. Оз деган - оз енгилур, оз

еган - оз йиқилур. Очлиғ ҳикмат сармоясидур ва тўқлуғ ғафлат пироясидур. Тўқлуғ хирсин кўнгулдин йўқ қил, ўзунг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзунгни зебо либос хаёлидин ўткар, либос зеболиғин тиласанг бир ялангни буткар. Либос ҳар нечаким зебодур, кийганингни кийдурганинг авлодур.

Байт:

*Нечаким тўнни риоят бирла кийсанг эскирур,
Чунки кийдурдунг ялангга уфрамас тўн ул эрур.*

Танбех (121).

Ҳар кишини дема маҳраму ҳамроздурким, бу матоъ олам аҳлида оздур. Башар жинсин розингга маҳрам билма, балки малакни ҳам ўзунгга маҳрам қилма. Ўзунг асрардин агар санга малолдур, яна биров ани асрамоқ маҳолдур. Ўз махзанингни очсанг ва махфий дурларингни сочсанг, терган киши сепамай неткай ва асра деб, муболага қилғонинг не ерга етгай? Ўзунг ўз сиррингни асрай олмағонингни билурсен, яна биров ани фош этса, айб ҳам қилурсен.

Бу сир асрамоғингдин лавҳашаллоҳ ва эътироз қилмоғингдин боракаллоҳ!

Кўзни ўз айбингдин олма ва ўзгалар айбиға кўз солма.

Байт:

*Бийнандадур ўлса киши ўз айбиға ҳозир,
Кўз очма бўлурга, яналар айбиға нозир.*

Танбех (122).

Чин сўзни ёлғонға чулғама, чин айта олур тилни ёлғонға булғама. Ёлғончи киши эмас, ёлғон айтмоқ эранлар иши эмас. Ёлғон сўз дегувчини безътибор қилур, нечукким, ул гавҳарни хазафдек хор қилур. Улки чин сўзни ёлғонға қотар, дурри саминни нажосатға отар.

Байт:

*Гавҳареким, шоҳларга зеби тожу тахт эрур,
Ташилагон они нажосатга ажаб бадбахт эрур.*

Танбех (123).

Тенгри дўстлари сидку сафо маъданидур. Ёлғончини дебдурларки, тенгри душманидур.

Тилингни ихтиёрингда асрағил, сўзунгни эҳтиёт била дегил. Маҳаллида айтур сўзни асрама, айтмас сўз теграсига йўлама. Сўз борким, эшитувчи таниға жон киюрур ва сўз борким, айтғувчи бошин елга берур. Тилинг била кўнглунгни бир тут, кўнгли ва тили бир киши айтғон сўзла бут. Сўзни кўнглунгда пишқормагунча тилга келтурма, ҳарнаким кўнглунгда бўлса тилга сурма. Агарчи тилни асрамоқ кўнгулга меҳнатдур, аммо сўзни сипамоқ бошқа офатдур. Айтур ерда унутма, айтмас ерда ўзунгни мутакаллим тутма. Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт. Оқил чиндин ўзга демас, аммо барча чинни ҳам демак оқил иши эмас.

Маснавий:

*Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бари чин ҳам дегулик эмас.
Киши чин сўз деса зебо дурур,
Неча мухтасар бўлса, авло дурур.*

Танбех (124).

Уйғоқлиғда не олинга келса, қазодин кўр, уйкуда ҳар не тушунга кирса, яхши йўқ. Элнинг сўзига ҳар не ёмонлик маҳал топма, ғолиб адув мағлубинг бўлса, шаръ тарафин зоҳир қилиб, хайр жонибин ёпма. Қавий душман забунинг бўлса мурувват қил, карам ва авф кўргузгил.

Золим ва бедард суҳбатада нукта сурма, наммом на номард мулояматида дам урма. Доно илиқдин борғондин сўз айтмас, ўтган йигитлик орзу била қайтмас.

Ўтган рўзгор адамдур. Келмагандин сўз айтқон аҳли надамдур ва ҳол муғтанамдур. Бир турк бу маънида дебдурким: «Дам бу дамдур».

Байт:

*Мозию мустақбал аҳволин такаллум айла кам,
Не учунким, дам бу дамдур, дам бу дамдур, дам бу дам.*

Хотимада:

Танбех (125).

Сувдин асрағулукдур туфроқ ва балчиғ уйин. Ва ўтдин асрағулукдур яғоч ва қамиш уйин. Ва елдин асрағулукдур бўз уйин. Ва туфроғдин асрағулукдур кўз уйин. Жамиъи мосиваллоҳдин асрағулукдур кўнгул уйин.

Байт:

*Нечукким, тўрт уйга тўрт зидди нуқсони шойеъдур,
Бешинчи ун дағи агёрдин ул навъ зоеъдур.*

Олам асбобининг туганмаслигида бу танбехдурлар: Масалан, бировким кирпичдин бир-бирига фарш тўшар бўлса, чун маъхуд будурким, хиштни дарз бар дарз солмас, кироғларин бир-биридин ўтқариб, аввалғиға ёндоштура солғон икки хиштнинг тарафларида икки улуғ фаржа пайдо бўлурким, яна икки хишт тилар. Они солмоқ лозимдур. Бу қиёс била минг ё икки минг хишт фарш соли(н)са бу навъ фаржалар бағоят кўп ҳосил бўлур. Ҳар қайсининг ислоҳиға яна хишт солғон сайн ул фаржалар ул хишларга кўра кўп зоҳир бўлур. Агарчи ул фаржа зоҳир бўлғон такмили учун яна хишт соли(н)са, арзи оллоҳ вассат юзни, балки кураи арз даврасин тамом хишт солмоқ лозим бўла келур. Бовужуди улким, бу маҳол хаёлни киши тааққул қилса туганмоғининг имкони йўқтур. Қиши туганмағини фараз қилса, ул фаржалар бирла минг, балки юз минг билониҳоят ортар. Аларинг ислоҳини маҳол фараз бирла ҳам тааққул қилса бўлмас. Мунинг иложи ва тадоруки хиштни зовия қилмоқ била ва андин ҳам ушоғроқ ушатмоқ била муяссар бўлурким, муддао қилғонча ерга чун фарш тўшалди, пайдо бўлғон фаржаларға кўра хишларни ушотиб солғайлар ё ул душворлиғ осонлиғ била илайдин кўпқай.

Танбех (126).

Келдук мушаббахаким, олам асбобидур, киши тиласаким, кўнгул тилагандек ва башарият томеаси тақоза қилгондек асбобини тузатгай нима кўп керак ул кераклик нималардин бир нечаси муяссар бўлса, яна анинг итмоми ва такмилига юз онча, балки кўпрак керак бўлур ҳам анинг анжомин тааққул қилса ул ҳам мужибни завоидлар бўлур. Андоқким, анинг саранжомининг тасавури маҳолотқа юз қўяр. Масалан, баъзи салотиндекким, неча иқлимни олдилар ўзга ақолим хаёли бошларига тушти, мунинг дағи иложи ва тадоруки бир неча муддаодин кечмак ва бир неча орзудники башар таъбининг лозимасидур, ўтмак била ҳосил бўлур. Эмди сўзнинг аслига шуруъ қилоли: Бу олам асбоби муддао ва орзусин андоқким, бирор нима хотирдин салб қилгон била кўп ташвиш за таклифдин махлас воқеъ бўлур, агар билкулл тамоми муддао ва орзудин киши илих тортса, дунёнинг барча офат ва балиятидинким, иштиғоли ҳақ йўлининг монъидур, озод ва фориг бўлмоқ муяссардурким, бу давлат кўп мувофиқ бандаларга даст берибдур ва арода бор экандурлар ва ҳоло ҳам бор эканлар. Ва аларким, ародин чиқибдурлар, зикрлари машойих ва уламо кутубида мазкурдир.

Эмди келдук мушаббахаким, фарш тўшмамақдур, ул дағи андоқ хишти ушотқон била, зовия қилгон била кўп мушкуллиги осонлиққа юз қўяр. Агар бу фарш хаёлин тамом кўнгулдин чиқарулса, киши ул маҳол тасаввурдин ҳам тинар ва халос ҳам бўлур ё ўйга агар фарш бўлмаса танаъумоти ва талаззузотидин не ўксугай. Ва авлиё (қуддиса аллоҳу асрориҳум) ахлоқ ва сифоти таърифиди, балки анбиё (саловотиллоҳи алайҳум) аҳком ва шароеъи зикрида ўй фарши сўзи ўтубму экин андоқким, ўй фаршига ҳеч иш вобаста эмас ва ул ҳеч ишга муҳтожи алайҳ эмас. Фил-ҳақиқат олами асбоби дағи беш кунлик умрдаким, ниҳояти ўлмақдур ва барча қонлар ютуб ҳосил қилгон асбобин юз ҳасрат ва армон ила қўюб кетмак.

Ҳар кишиким, ҳақдин қабул саодатиға мушарраф бўлубтур, ани рад қилибдур ва бори аҳли қабулнинг мардуди билибдур чун ани тамоми хотирдин маҳв этибдур, асли мақсудиға етибдур. Ва ул мушаббах ва мушаббахунбиҳ аросида бу тафовут ҳам борким, ул фаршқа шуруъ ва таркидин фоилиға суд ва зиёники, айтса бўлғай, йўқтур. Ва дунё асбоби иштиғолидаким, ҳақ йўли сулукидин монъедур бир нафс юз оламча зиён ва ҳар дам минг фалаки аъзамча нуксон кутишдин равшанроқдур.

Ҳикоят: Хорун ар-Рашид²⁷ Шайх Баҳлул²⁸ суҳбатин ҳавас қилди ва ул матлуб ҳусулин мултамас қилди. Баҳлулғаким, бу хабар етти, Хорун суҳбатин мушарраф этти. Халифаким, Баҳлул аёғин ёланг кўрди, кафш киймаганнинг кайфиятин сўрди. Мажзубким, йиллар кафшсиз сайр этиб эрди, кафш деган нима ёдидин кетиб эрди. Билгачким, кафш дунёда мавжуд бор, табассум била дедиким: «Киши ани тиласа қайдин топар?» Хорун дедиким: «Бозорда кўптур. Олур ани ҳар кишиким, ҳар қайси аёғига хўбдур». Баҳлул сўрдиким: «Ҳар ким ани олмоқ майли қилур, аммо баҳоси қайдин топилур?». Хорун айттиким: «Баҳосин биз саранжом қилали ва сенинг учун сотқун олали». Баҳлул дедиким: «Ани кийган гоҳи аёғидин чиқарса, ким асрар ва кеча уюса, ким саҳлар?» Хорун дедиким: «Қул бераликим, асрасун ва сен қайда чиқарсанг, саҳласун». Баҳлул дедиким: «Ул ҳам ёланг аёғ бўлса нетай? Қафш олай деса баҳоси қайдин етгай? Хорун дедиким: «Ани ҳам биз берали, ул санга кийдургандек биз анга кийдурали». Баҳлул дедиким: «Ул оч қолса, не егай ва ёланг қолса дардин кимга дегай?» Хорун дедиким: «Киймагин хазонадин етқурай ва емагин боварчидин буюрай». Баҳлул дедиким: «Мен аёғ ёланг ўрганибмен ва кафш ва ўтукдин ўсонибмен. Кафш кийсам, шояд дастор ҳам чирматқайсен ва мени боштин аёғ болоға қолгонларға қотқойсен. Ва ўзунг ҳам бу икки таклифга қолғайсен. Бу савдодин кечсанг санга бу меҳнатдин қутулмоқдур, манга ҳам бу боштин аёғ балодин ҳалос бўлмоқдур».

Пири роҳ ва солики огоҳ мундоқ дуррдек такаллумким сурди, бу гавҳарларни анинг қулоғига урди. Шохни ул можародин ўткарди ва ўз аёғин кафшдин тортти, бошин дастордин куткарди.

Байт:

*Фориғ этти бесару фоний ул гуфтордин,
Ҳам аёғин кафшдин, бошини дастордин.*

Танбех (127).

Кафшсизликдин малул бўлмағил, аёғсизларға боқиб шукр қил. Дастор йиртуғлуғидин ғам ема, боши ёруғларға боқиб тенгри ҳамдидин ўзга дема. Танпўшунг дуруст бўлмаса тандурустлуғунгға шокир бўл, ичинг қувватиға ғизо топмасанг, ич оғриғин йўқ шукриға зокир бўл. Кисангда агар дирам йўқ, кўнглунгда кисабур ғами ҳам йўқ. Ифлос машаққатин буржлулуғунг йўкидин унут, ҳар ҳолда шукр ва қаноат тариқин берк тут. Агар отинг йўқтур, арпа ғамин емассен. Агар қулунг йўқтур, киши қули худ эмассен. Қамар курсиға илқинг етмаса, кўғлама, ўтмак ҳам мағнамдур. Зарбафт баҳоли либоси бўлмаса, фароғат бўрёси қачон андин камдур. Агар шунқордек бошингда зардўзлук тумоғадин тож эмасдур, шукр қилким, кўзунг ёруқ дунёни кўрарға муҳтож эмасдур. Агар шунқор эғасидек белингда баҳлийи зарнигор йўқ ҳам, шукрдурким, илқинг баҳли панжасидек нокор йўқ ва андин санга озор йўқ.

Ҳар шиддатеки, билурсен андин қатикроқ ҳол бордур ва ҳар суубатеки, гумон қилурсен андин саъброқ қўб кишига гирифтордур. Ҳар машаққатким, сенда йўқтур, сенингдека бор. Ул санга неъматедур шукр айтурға сазовор. Ҳар неъматким, санга берибтур ва сенингдека бермайдур. Ҳамду сано айтурға кироманд ҳақдин бу беҳисоб иноятларни бил ва мунга кўра бандалиқ фикрини қил. Ҳар неча ибодат қилсанг, кўнглунгни тақсир қилғонға мойил тут ва ҳар неча тоат қилсанг, тилингни узр айтурға қойил тут. Сен ва қилғанинг маъдуми маҳз, вужуд ҳақ вужуди, ҳар не анинг ғайри нобуди мутлақ ва буд анинг буди.

Илоҳи, бу ажзоким, яхши-ёмон сифоти анда мазкурдур, мақбулу мардуд ҳолоти мастур, битгувчиси агарчи ёмонлардиндур ва яхшилардин эмас, аммо сендин яхшилик тамаъиға ўзин ёмонлардин демас.

Илоҳи, ани яхшилар орасидин ҳавр этма ва ёмонлар хайлиға қотма. Тилига келган била кўнглин содиқ тут ва қаламиға ёзилғон била замирини мувофиқ тут. Ўзингдин ўзга сўзин кўнглидин чиқар. Ул ён тутким, санга етишгай ва ул йўлга юрутким, санга қоришгай. Тилига ўзунгдин ўзгани ёвутма ва кўнглини ўзунгдин ўзгага овутма. Кўнглини тасаллийи висолинг била овут ва кўзини тажаллийи жамолинг била ёрут. Бу замири фарзандин кўзларға маҳбуб эт ва бу бағри пайвандин кўнгулларға марғуб эт.

Рубоий:

*Бу номаки, хомасиға қилдинг мактуб,
Қил аҳли қулуб олида «Маҳбуби қулуб» .
Эл айб топардин қилма маъюб.
Ҳар ким ўқуса насиба этгил матлуб.*

Тарих:

Бу номагаким, лисоним ўлди қойил,

*Килким тили ҳар навъ эл ишига ноқил.
Тарихи чу «хуш»²⁹ лафзидин ўлди ҳосил,
Ҳарким ўқуса, илоҳи, ўлғай хушдил.*

«МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

Асар Навоийнинг умри охирида — 1500 йилда ёзилган. Ўзбек насрининг ғоят гўзал намунасидир. Навоий бадий тафаккурининг, хулосаси, ҳаётий мушоҳадаларининг яқунидир. Асарда муаллиф ўзигача бўлган форсий насрнинг энг илғор анъаналарини ривожлантирган, қатор масалаларни ўз даври ижтимоий—сиёсий воқеъликни, ҳоким мафкура билан боғлаб, янги талқин қилган. Асардаги инсонни улуғлаш, баркамол кўриш, унинг бош хатини, ҳажвий портретлар, қайдлар — фош қилувчи қудратини, рад этишлик мантиқи — исёнкорлик руҳини, ахлоқий — этик ҳикмат — дидактик йўналишини, баёндаги фикр теранлиги, тилнинг гўзаллиги, пухталиқ, мухтасарлик, услубий жилолар, шеърини парчаларнинг келтирилиши — юксак бадииятини белгилайди.

Мукаддимада, Навоийнинг эътироф қилишича, бу асар замондошлари ва авлодларга ўрнак бўлиши, яхшилик ва ёмонликни англашда, гўзалликни ардоқлаш ва эзгуликларга интилиш, чиркин хислатлар ва ёвузликлардан асранишда дастур ул—амал бўлишлигини назарда тутди.

Одоби тасниф анъанасига кўра асар Оллоҳ ҳамди билан бошланган. Унинг ёлғизлиги, азамати, ниёзмандлиги, қодирлиги ва ҳ. к. мадҳ этилади.

Муҳаммад пайғамбар (алайҳиссалом)нинг мадҳи наът қисмида берилади. Шундан сўнг Навоий ўзи ҳақида, ҳаёти, фаолияти қандай кечганлигини нималардан хурсанд, нималардан ранжиб яшагани қаламга олинади. Асарнинг ёзишдан кўзлаган мақсади ва унинг мундарижаси баён этилади. Навоий «умид улқи, ўқиғувчилар диққат ва эътибор кўзи билан назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идрокларига кўра баҳра олғайлар, битувчига ҳам бир дуо била баҳра еткурғайлар ва руҳини ул дуо била суюндурғанлар, — деб мукаддимани яқунлайди.

«Маҳбуб ул-қулуб»нинг аввалги ноширлари давр сиёсати ва ундаги ҳукмрон мафкура таъйиқи билан матнни қисқартириб тайёрлаган эди. Бу нашр эътиборли қўлёзмалар асосида илқ бор тўлиқ ҳолда нашр этилмоқда. Натижада Навоийнинг тасаввуфга муносабати, диний масалаларни талқин этишдаги позицияси ҳақида аниқ тасаввур пайдо бўлади.

Китоб охиридаги изох ва шарҳлар шу тасаввурни тўлдириш ҳамда теранлаштиришга хизмат қилади.

Мукаддима

1. Маҳмуд— Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг лақаби.
2. Аносир — тўрт унсур (сув, ҳаво, тупрок, олов).
3. Масих— Исо пайғамбарнинг лақаби.
4. Яъқуб — Иброҳим пайғамбарнинг невараси. Унинг 12—ўғли бўлган. Отаси ўлимидан сўнг уни Оллоҳ пайғамбарликка ноил қилган. Оғалари Юсуфни қудуққа ташлаб, бўри еб кетди, деб хабар берганларида кейин Яъқуб ўғли ҳасратидан Байт ул-аҳзон кулбасида йиғлай—йиғлай кўзлари кўр бўлиб қолади. Юсуфдан яхши хабарлар эшитгач, кўзи очилади. Яъқуб пайғамбарнинг лақаби «Исроил»дир. Ундан сўнг келганларни «Бани Исроил» дейдилар. Қуръони каримда Яъқуб ҳақида 15 га яқин оятлар бор (масалан, Бақара, Имрон, Нисо ва б.). Адабиётда талмиҳ санъатида кўп келади. Ошиқнинг ҳузун, изтироблари, айрилиқдан кўз ёшлари тўкиши ва ҳ. к.лар қаламга олинар экан, унинг ўзини ёки кўнглини Яъқубга ўхшатилади. Кўпинча Яъқуб Юсуф билан бирга тилга олинади.
5. Ҳизр — Оби ҳаёт ичиб, барҳаётликка эришган авлиёлардан. Адабиётда кишиларга йўлдошлиқ, мададкорлик қилиш билан машҳурлигига урғу берилади.
6. Буроқ — Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг оти. «Меърож» кечаси пайғамбар уни миниб, кўкка кўтарилган.
7. Руҳ ул—амин — Жаброил (а. с.)нинг лақаби.

8. Тарж. ар.: ишқ ҳақида гапириладиган нарса.
9. Тарж. ар.: ваҳидан бошқа нарса эмас.
10. Тарж. ар.: оламга [Аллоҳнинг] раҳмат бўлсин!
11. Тарж. ар.: юлдузлар каби.
12. Тарж. ар.: Қиёмат кунда унга, унинг оила аъзолари ва саҳобаларига оллоҳнинг салавоглари бўлсин.
13. Тарж. ар.: гуноҳларидан кечиб, айбларини бекитсин.
14. Соир ун—носнинг афъол ва аҳволи кайфияти — ҳар хил тоифа одамлар феъл—атвори ва аҳволи кайфияти демакдир.
15. Ҳамида афъол ва замима ҳисол ҳосияти — яхши феъллар ва ёмон ҳислатлар ҳосияти демакдир.
16. Мутафарриқа фавоид ва амсол сурати — хилма—хил фойдалар ва ҳикматли сўзларнинг кўриниши демакдир.

І қисм

1. Тарж. ар.: мен ер юзида қилғувчи — халифа.
2. Тарж. ар.: Одил султон замонида туғилиш демакдир.
3. Хожайи кавнайн — а. ф. икки дунё эгаси демакдир. Муҳаммад пайғамбар (а. с.) кўзда тутилади.
4. Тарж. ар.: бир соатлик адолат, инсу жинс ибодатидан яхшироқ.
5. Шох Абулғозий — Ҳусайн Бойқаронинг лақаби. Шох Султон Ҳусайн Бойқаро (1438, Ҳирот —1506, ўша шаҳар) темурийлардан. Темурнинг ўғли Умаршайхга набира, Мансур бинни Бойқарога ўғил. Онаси Темурнинг набираси Ферузабегим. Бу тарафдан Мироншоҳ Мирзонинг ҳам набираси эди. Ҳусайн Бойқаро шеърят билан шуғулланган соҳиби девон шоирдир. У «Ҳусайний» таҳаллуси билан асосан дунёвий ишқ ва уннинг кайфиятлари ҳақида шеърлар битган. Ҳусайн Бойқаро 1485 й.да насрий бир Рисола ҳам ёзган. Унда ўзининг фаолиятини шахсий кечинмаларга бой, кўтаринки руҳда баён этар экан, мамлакатдаги маданий илмий, адабий ижод равнақига алоҳида тўхталади ва Жомий ҳамда Навоийларга юксак баҳо беради. Маълумки, Алишер Навоий ҳам ўз фаолиятида, ҳам ўзининг ҳар бир асарига Ҳусайн Бойқарога мустасно ўрин ажратади. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарони одил султонларнинг энг сараси сифатида тилга олади.
6. Жаброил — Худо билан пайғамбар ўртасидаги воситачи, ваҳй келтирувчи фариштанинг номи.
7. Ҳомон — Мусо пайғамбар замонидаги Миср Фиръавнининг вазири. Мусо душмани бўлган эронли бу вазир Фиръавнга болаларини ўлдиришни тавсия қилган. Ҳомон Фиръавн учун икки иш қилган: бири «тарихи Ҳомон» номи билан машҳур расадхона қурган; иккинчиси — катта бир саватга ўлимтик ейдиган, узоқ умр кўрадиган каргас қушларини солиб, устига гўшт парчаси ташлаб қўйган. Фиръавн гўё уларга миниб, Мусо тангрисини маҳв этажagini билдирган.
8. Осаф — Шарқ адабиётларида энг яхши вазирга берилган унвон сифатида келади. Осаф бен Барҳаё Сулаймон пайғамбарнинг машҳур вазири бўлган. У «илми симиё (ботиний илмлардан — Оллоҳнинг сўзлари, гўзал исмларнинг сирларини очиш)ни пухта билган. Бир қироятда Осаф «Исми аъзам (Оллоҳнинг энг улуғ 1000 та исмидан 300 таси Тавротда, 300 таси Забурда, 300 таси Инжилда ёдга олинадн. Қуръонда 100 дан 99 ёдланади. 1 исми эса халқдан яширин қолдирилади. Бу эса Сулаймон пайғамбар хотами—узугида нақшланган экан) кудрати билан Сабо маликаси Билқисни тахти билан бирга Сулаймон пайғамбар ҳузурига келтирган экан. Адабиётда Осаф «соҳиби тадбир», донишманд вазир тимсолига айланиб кетган. Умуман

Осаф исми вазир маъносида қўлланилади. Кўпинча бу образ Сулаймон пайғамбар ва унинг хотами-узуги билан бирга келади. Бу ерда Навоий ҳам шу маъноларда қўллайди.

9. Тарж. ар.: Инсоф қилганга Оллоҳ раҳм қилади сўзлари Осаф узугига нақшланган.

10. Тарж. ар.: азоб келтирадиган (нарсалардан) қутулдинг.

11. Хотам — Ибн Абдуллоҳ бин Саъднинг лақаби Хотами тойи номи билан ҳам машҳур. Той қабиласининг бошлиғи ва шоир бўлганлиги ҳақида ривоятлар бор. Хотам адабиётда саховат, сахийлик тимсолига айланиб кетган.

12. Рустам — Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги бош қаҳрамонлардан Золнинг ўғли. Фирдавсий Рустамнинг дунёга келиши ва унга исм қўйилишини шундай ҳикоя қилади; Золнинг хотини Рудоба ҳомилани оғир кўтаради. Ойи-куни келганда, дард бошланиши билан ҳушидан кетади. Саросимага тушган Зол афсонавий қуш — Симуриғ воситасида жарроҳ топиб келади. Жарроҳ Рудобанинг ёнини кесиб, болани омон олади. Ҳушига келган она ёнида ётган фарзандини кўриб ҳурсанд бўлади ва оҳ тортиб «Рустам!» (яъни азобу дардлардан халос бўлдим маъносида), дейди. Онанинг оғзидан биринчи чиққан шу сўзни болага исм қилиб қўядилар. Шарқ адабиётида Рустам анъанавий образ — тимсолига айланиб кетади. У паҳлавонлик, мардлик рамзида тилга олинади.

13. Тарж. ар.: тенг, баробар демакдир.

14. «Ло» — а. «йўк», «наам» — «ха» демакдир.

15. Рухуллоҳ — Исо пайғамбарга нисбатан қўлланиладиган таъбир. Отасиз туғилгани учун бу исм билан аташган. Бу ерда Исойи Рухуллоҳнинг ўз нафаси билан ўликни тирилтириш қудрати табибларнинг давосозлигига қиёс қилинмоқда.

16. Тарж. ар.: қасд билан, қасддан демакдир.

17. Али — Али бин Абу Толиб тўрт буюк халифаларнинг охиргиси (598 — 661), Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг амакиваччаси ва куёви.

18. Тарж. ар.: Аллоҳ ундан рози бўлсин ва Аллоҳ уни буюк қилсин!

19. Фаридиддин Аттор — Муҳаммад ибн Абубакр бинни Иброҳим (1148/51—1219/21) тасаввуф олими. Ижодиётда Ҳусайн ибн Мансур ал—Халлож (858 — 922), Боязид Бистомий (ваф. 875) таълимотининг давомчиси. У инсон иродаси билан боғлиқ ҳамда яхши ва ёмонликнинг замири инсоннинг ўзида, ўз табиатида мавжуд, деб ҳисоблаган. Атторнинг «Мантиқ ут—тайр»ига Навоий, ўз эътирофича таржима йўсини ила «Лисон ут—тайр»ни ёзган. Бу ерда Навоий Атторни сирлар жавоҳирларини яратган, шоир деб таърифламоқда.

20. Мавлоно Жалолиддин Румий — тасаввуфнинг буюк шоири (1207, Балх — 1273). Қуния шаҳрида мударрислик қилган. Унинг ижоди Фаридиддин Аттор таъсирида шаклланган. Манбаларда Аттор Жалолиддин билан Нишопурда учрашиб суҳбатлашгани ва «Асрорнома» асарини унга тухфа қилгани қайд этилади. «Девони Шамси Табризий» номи остида машҳур бўлган лирик шеърлар мажмуасида Жалолиддиннинг 3000 байтдан зиёд шеърлари 270 байтдан иборат «Маснавийи маънавий» асари ўрин олган. Навоий бу ерда Румийни «ғаввоси баҳри яқин» (яъни ҳақиқат асрорини ўрганувчи, Оллоҳни таниганлар денгизининг ғаввоси) деб таърифлайди.

21. Саъдий Шерозий — Муслиҳиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибни Мушрифиддин (1203 — 08, Шероз — 1292, шу шаҳар) шоир, носир ва мутафаккир ёшлигида етим қолиб, кичкина бир баққолчилик дўконидан тушган ночор даромади билан оилага кўмаклашади. Мўғуллар истилосидан кейин саёҳатга чиқиб, 20 йил мобайнида Туркистон, Ҳиндистон, Шимолий Африка, Жанубий Арабистон, Кичик Осиё шаҳарларини кезиб, Боғдодга қайтади. Саъдий бошланғич таълимини ўз юртида олган эди. Эндиликда у Бағдоддан «Низомия» ва «Мустансирия» мадрасаларида араб тили ва адабиёти, ҳадис ва Қуръони карим, калом ва тасаввуфни ўрганади.

Унинг «Бўстон», айникса «Гулистон» асарлари ўша вақтдаёқ ва кейинги даврларда ҳам

жуда машхур бўлган. 4 та ғазаллар девонида ҳамғиноий шеърятининг энг гўзал намуналари жамъланган. Саъдий ижодида ишқи мажозий ва ишқи ҳақиқий тараннуми чатишиб кетган. Унда дидактик йўналиш ҳам кучли. Бу ерда Навоий Саъдийни «Маъно аҳлининг гўзал сўзлар айтувчиси» деб таърифлайди.

22. Амир Хусрав Дехлавий — Яминиддин Абулҳасан Амир (1253, Патёл—1325, Дехли). Шоир ва мутафаккир. Унинг отаси Сайфуддин Маҳмуд мўғуллар истилоси олдидан Шахрисабздан Ҳиндистонга кўчиб кетади. Хусрав илк шеърларини «Султоний» тахаллусида ёза бошлайди. Унинг ғиноий—лирик шеърлар девони 5 та бўлиб (умумий ҳажми 32645 байт), шуларни алоҳида номлаб чиққанди ва бу анъанага асос солади. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига жавобан «Хамса» яратиб, хамсачилик анъанасини ҳам бошлаб берган шоирдир. Хусрав қатор насрий асарлар муаллифи ҳамдир. «Ҳазойин ул-футух» (Ғалабалар хазиначиси) «Эъжози Хусравий (Хусрав мўъжизаси), «Маноқиби Ҳинд» (Ҳинд маноқиблари) шулар жумласидандир. Навоий Хусрав Дехлавийга катта муҳаббат ва юксак эҳтиром билан қараган ва уни ҳар бир достонида ҳамда бошқа насрий асарларида мадҳ этиб ўтган. Бу ерда уни ишқ аҳли орасидаги садоқатли ошиқ ва пок ақидалар юритувчиси, деб таърифлайди.

23. Заҳириддин Саной — Абдулмажид Маждуд ибни Одам (1079 — 80, Ғазна, 1140, шу шаҳар) бўлиши керак. Бу шоир исми ё лақаби Заҳириддин бўлгани маълум эмас. Заҳириддин Тоҳир ибни Муҳаммад Форёбий (1160, Форёб (Балхдаги—1202, Табриз) деган шоир ҳам бор. Лекин Навоий шоир тахаллусини Саной деб аниқ ёзади. Санойнинг катта шеърлар девони, айниқса «Ҳадиқат ул—ҳақиқат» (Ҳақиқатлар гулзори) номли достони ғоят машхурдир. 12 минг байтдан иборат бу достонни адабиётда тасаввуф комуси деб атайдилар. Бу ерда Навоий Санойни «тасаввуф мушкилотлари тугунини ечувчиси», деб ёдлайди.

24. Шайх Авҳадиддин — Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад ибни Исҳоқ Анварий (1105, Ховарон (Абиварддиги) —1187, Балх) шоир ва мутафаккир, Тусдаги мадрасада таълим олган. Замоначисида турли илмларнинг — нужум, ҳандаса, ҳикмат, тиб, фалсафа билимдони. Султон Санжар даврида (1118 — 1157) сарой шоири бўлган. У шўх табиатли, озод фикр шахс бўлиб, шеърятда ҳажвга мойил эди. Авҳадиддин Анварийни «қасида пайғамбари деб аташган. Унинг қасида (250), ғазал (337), қитъа (557) ва рубоийлардан (472) таркиб топган Девони қарийб 15 минг байтдан иборат. Навоий бу шоирни «аҳли яқин (Аллоҳни таниганларнинг) яғонаси», деб таърифлайди.

25. Хожа Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад (1321, Шероз — 1389, ўша шаҳар) — Машхур шоир тоғжир оиласида туғилиб, ёш етим қолади. У нонвойга шоғирд тушиб, оила рўзғорига қарашади. Қуръони каримни ёд олган ҳофиз бўлган, тахаллуси шу фазилатидан олинган. Ҳофизни ўз давридаёқ «ринд» деб аташган эди. Бунинг боиси кўпроқ унинг шеърятда жаранглаган журъатли овози, хур ва дадил фикрларига кўра эди. Ҳофиз, асосан ғазалсаро шоир 1967 й. Техронда Халҳолий Ҳофиз вафотидан 35 йил ўтгач, тартиб қилинган девон матнини бошқа нашрлар билан қиёс қилиб босиб чиқаради. Унда 418 ғазал, 5 қасида, 41 рубоий, 3 та кичик маснавий — «Соқийнома», «Оҳуйи ваҳший» ва «Муғаннийнома» асарлари мавжуд. Ҳофиз талқинида ишқ — ҳаловат сабаби айни чоғда ишқ — азият моҳияти. Ҳофиз ғазалларида ирфоний ғоялар, тасаввуфга эътиқод устундир. Навоий лирик шеърятда Ҳофизни ўз устозларидан бири сифатида эътироф этади. Бу ерда шоирни маъноларни очиб берувчи деб таърифлайди.

26. Камол Исфохоний — Камолуддин Исмоил Исфохоний (1170, Исфохон — 1237, ўша шаҳар). 10 минг байтдан зиёд шеърлар кирган девонга эга шоир. Девони ғазал, қасида, қитъа, рубоий ва таркиббандлардан таркиб топган. Шоир қасидалари фақат мадҳия руҳида бўлмай, шуларда маҳорат билан замона носозликлари, илм -хунар аҳлининг ночорликлари, баъзи давлатмандларнинг жоҳиллиги юзасидан дадил фикрлар илгари сурилади. Шоирнинг ижтимоий қарашлари, айниқса унинг қитъаларида ўз аксини топгандир. Навоий бу шоирни шеърятда

кўпроқ мажоз тариқида ёзган шоирлар сирасида тилга олади.

27. Ҳоконий Шервоний — Афзалиддин Бадил ибни Али (1120, Шервон —1198, Табриз). Косиб оиласида дунёга келади. Амакиси кўлида табиб ва шоир бўлиб етишади, илм ўрғанади. Бирмунча вақт шервоншоҳлар саройида хизмат қилади. Лекин бу муҳит ва ундаги макр—ҳасад, фитна—фужурларга дош бера олмай Ҳаж сафарига отланади. Қайтгач «Тухфат ул—Ироқайн» (Икки Ироқ тухфаси) маснавийсини ёзади. Саройни тарк этган шоирни Шоброн зиндонига ташлайдилар. У Рум (Византия) шахзодаси Андроник Комнонга қасида билан мурожаат қилиб, унинг кўмагида зиндондан халос бўлади. Зиндонда шоирнинг машҳур «Ҳибсиёт» манзумалари яратилади. Ҳоконий девони 17 минг байтдан таркиб топган. Унда 220 қасида, 330 ғазал, 300 рубоий, 230 форсча китъа ва 450 арабча шеърлар бор. Ҳоконий шеърятининг кейинги давр шоирларига таъсири сезиларли бўлган. Навоий бу ерда Ҳоконийни мажоз тариқида қалам тебратган шоирлар қаторида санаб ўтади.

28. Хожуи Кирмоний— Абулато Камолуддин Маҳмуд ибни Али (1290, Кирмон —1354, Ироқ), шоир Хусрав Дехлавийдан кейин Низомий Ганжавий анъаналарини давом эттирган иккинчи шоирдир. У олти дoston ёзиб «Хамсаи Хожу»га бирлаштирган. Икки шеърӣ девони бор. «Гул ва Наврӯз» ҳамда «Шавқиёт» номли маснавийлар ҳам яратган. Ҳофиз уни ўз устозларидан деб билган. Хожу Кирмоний Санойӣ, Шайх Аттор Жалолиддин Румий анъаналарини давом эттирган. Навоий бу ерда шоирни мажоз йўлида ижод қилган сўз санъаткорлари сирасида тилга олади.

29. Мавлоно Жалолиддин — Ибни Жаъфар Фароҳоний (ваф. 1336) соҳиби Девон шоир. Низомий Ганжавийнинг «Махзан ул—асрор»ига 3 минг байтли жавоб ёзган. Шеърӣтда фалсафӣ, диний ва ахлоқӣй ғояларни тараннум этган.

30. Хожа Камол — Камолуддин Амид XII асрда яшаб, ижод қилган шоир. Бухородан Хуросонга Султон Санжар саройига келган. Донишманд инсон, моҳир хаттот ва мусиқачи бўлган. Анварий таъсирида ёзган шеърлари анчагина. Камол девони замонамизгача етиб келмаган. Улардан баъзи намуналар тазкираларда берилган. Навоий бу шоирни мажоз йўлида шеър битган ижодкорлар сирасида келтиради.

31. Анварий — қаранг: Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад. Шу китоб, 7-6.

32. Заҳир — Заҳируддин Нишопурий XII асрда яшаган шоир ва тарихчи, ишқӣй ва ахлоқӣй мавзуларда пароканда шеърлари бор. Яна Заҳир Самарқандий деган (XII) насрнавис бўлган. Энг муҳим асари «Синдбаднома» бўлиб, адолатли шоҳ тимсолини сержило бадийӣ бўёқларда яратган. Навоий бу ерда мажоз тариқида қалам тебратган шоирларни санаб ўтаётгани учун сўз Заҳир Нишопурий устида кетаяпти чоғи.

33. Абдулвосеъ — Бадеуззамон Фаридуддин ибни Умар ибни Рабеъи Гуржистоний. Абдулвосеъ Жаболий номи остида таниқли (ваф. 1160). Ҳиротда таҳсил кўрган, Ғазна ва Машҳадда фаолиятда бўлган. Девони қасида, ғазал ва рубоийлардан таркиб топган. Уларда баҳор ва наврӯз, ишқу муҳаббат, дўстлик ва садоқат тараннум этилган. Айни чоғда, замонадан шикоят, халқ аҳволидаи огоҳликка даъват, шахсий дард—алам оҳанглари ҳам баралла сезилади. Навоий бу шоирни мажоз тариқида ёзганлар сирасига киритади.

34. Асир — Асируддин Абдуллоҳ Авмоний (ваф. 1236) араб ва форс тилларида ижод қилган, айниқса Анварий шеърларига пайравлик қилган шоир. Содда, таъсирчан ва ширин шеърларидан тузилган Девони тахминан 5000 байтни ташкил қилади. Қарийб шу даврларда яна бир Асири Ахсикантий (Асириддин Абулфазл Муҳаммад Тоҳир) деган шоир (1108, Фарғона Ахсикати — 1196 — 98, Озарбайжон Халхоли) яшаган. У Ҳирот ва Марвда таҳсил олиб, риёзат, тиб, кимё, нужум, ҳайъат, фалсафа, тилшуносликда шуҳрат қозонади. Маълум муддат Ироқи Ажамда истиқомат қилади. Девонида 120 қасида, 220 ғазал, 80 китъа, 80 рубоий, 4 таркиббанд ва таржеъбанд, 24 фард мавжуд. Ғоялари — кажрафтор фалақдан шикоят, давлатмандларнинг ҳирсу ҳавасга ружуълари ва тамаъкорликларни қоралаб, сабру тоқат, илм-донишга даъват каби

фрфоний фикрлардан иборат. Фикримишча, Навоий Асир деганда Асириддин Ахсикатийни эмас, Асируддин Абуллохни кўзда тутган. Зероки, бу шоир Навоий тилга олган мажоз тарикида ижод қилгай шоирлар жумласидандир.

35. Салмон Соважий — Жамолуддин Хожа Салмон ибни Хожа. Алоуддин Муҳаммад (1310, Ироқи Ажам Соваси — 1376, ўша ер) Шарқ шеърлятида воқеа саналган машҳур «Қасидаи маснуъ» ижодкори. Бу қасида жалоирийлар вазири (даври 1327—35) Хожа Гиёсуддин Муҳаммадга бағишланган. Мувашшах тарикида ёзилган бу қасидада бир неча баҳрлардан моҳирона фойдаланилган. Адабиётда бадий жиҳатдан ғоят баркамол асарни «қасидаи Маснуъ»га ўшатилади. Шеърлятда Саъдий Ҳофиз, Камолуддин Исмоил, Захири Форёбий, Анварий ва Манучехрларга пайравлик қилган. Ўзи асарларидан «Куллиёт» тузган. 16 минг байтни ўз ичига олган «Куллиёт»ида ғиноий шеърлари ва «Жамшед ва Хуршид» ҳамда «Фирокнома» маснавийлари ўрин олган. Навоий бу шоирни ҳам мажоз тарикида ижод қилганлар сирасида санаб ўтади.

36. Носири Бухорий — Шохдарвеш ҳамда Дарвеш Носир номларида ҳам таниқли (ваф. 1371—72) шоир. Таҳсил олиш мақсадида Хуросон, Озарбайжон ва Ироққа сафар қилган. Девонида 4000 байт шеърлар мавжуд. «Ҳидоятнома» номли маснавийси ҳам бор. Лирик шеърлятда Ҳофизга пайравлик қилган. Бу шоирни ҳам Навоий мажоз тарикида қалам тебратгаи ижодкорлар қаторида тилга олади.

37. Котибий Нишопурий — Шамсуддин Муҳаммад ибни Абдуллох (ваф. 1435, Астробод). Нишопур мадрасасида таҳсил олган. Мавлоно Сиймийдан хаттотликни ўрганиб, хушхат котиб бўлиб етишгани учун Қотибий тахаллусни олган. Ҳирот, Самарқанд, Астробод, Мозандарон, Гелон, Ҳижозга сафар қилган. Бир неча девонлари ва маснавийлари бор. Навоий Котибийни «Мажолис ун—нафоис»нинг I мажлисида келтиради ва «ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навь шеърғаки, майл кўргузди, анга маонийи ғариба кўп юзланди. Батахсис, қасоидда балки ихтироълар ҳам қилди ва кўп яхши келди». Навоий Котибий ғазаллари ва қасидаларига юксак баҳо беради, «яхши сўзи кўпдур» деб ёзади Котибийнинг Астрободда тоун (вабо) марази билан дунёдан ўтганлиги ва Нўх гўрон деган мазорда дафи этилганлиги «Мажолис»дан маълум. Бу ерда Навоий Котибийни ҳам мажоз йўлида ёзган шоирлардан деб қайд этади.

38. Шоҳий Сабзаворий — Амир Оқмалик ибни Малик Жамолуддин Ферузкўхий, тахаллуси Амир Шоҳий (1385, Сабзавор — 1453, Астробод) шоир. Аждоди сарбадорлардан бўлгай, Шоҳий Бойсунғур мирзо надими сифатида сарой хизматини бажарган. Сарбадорлар мағлуб этилгач, ота юртига қайтиб, деҳқончилик билан машғул бўлган, Шоҳий 5—7 байтли ошиқона ғазалларни кўп битган. Уларни Жомий, Навоийлар юксак баҳолаган. «Мажолис ун—нафоис»да Навоий ёзади: «Фароғатдўст ва хушбош киши эрди. Анинг шеърини чошни, салосат ва якдаст ва латофатида таъриф қилмоқ хожат эрмас. Ғазали гарчи оздур, аммо барча халойиқ қошида писандида ва мустаҳсандур». Навоий уни кўрмаган, лекин мактуб ёзишиб турганлигини таъкидлайди. Навоий Шоҳий номи билан мажоз тарикида ёзган шоирларни якунлайди.

39. Мавлоно Абдурахмон Жомий — Нуруддин Абдурахмон ибни Низомуддин Аҳмад ибни Шамсуддин Муҳаммад (1414, Жомнинг Харгарди — 1492, Ҳирот) шоир ва мутафаккир Навоийнинг дўсти, тариқатдаги устоди. 3 та шеърлар девони, «Хамса» йўлидаги 7 дostonдан иборат «Ҳафт авранг (етти тахт), «Баҳористон» каби бадий ва қатор илмий асарлар жумладан, «Рисолан аруз», «Рисолан қофия», «Рисолаи мусикий», «Рисолаи муаммо» (3 та) ва б. шарҳлар ҳам ёзган. Навоий Жомийни ғоят хурмат қилган, ҳар бир дostonида алоҳида мадҳ қилган, бошқа асарларида ҳам юксак хурмат билан ёдга олади. Жомий вафотидан сўнг у ҳақда «Хамсат ул—мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) номли муқаддима, уч мақолат вз хотимадан иборат махсус асар ёзган. Унга ўзининг Жомий вафотига бағишлаб ёзган марсиясини илова қилган. Садруддин Айний бу асар «марсия адабиётнинг энг жон ўртовчи намунасидир. Бу таркиббандда Жомийнинг бутун илмий ва адабий қудрати мужассамлалган», — деб ёзган эди.

Бу ерда Навоий Жомийни ҳақиқат ва мажоз тариқида ижод қилган комил ва етакчи сўз санъаткори деб келтирди.

40. Тарж. ар.: Оллоҳ унинг ётган жойини нурга чўндириб, қабрини муқаддас айласин.

Тарж. ар.: Оллоҳдин нафсларимизнинг ёвузликлари ва ишларимизнинг ёмонлигидан сақланишни сўраймиз.

41. Валоят аҳли — авлиёлар аҳли. Валий — дўст, тасарруф соҳиби ва амир маъноларига ҳам эга. Оллоҳнинг 99 исмидан биридир. Авлиёлар Оллоҳнинг амрларини умматларга тушунтирадилар. Ҳақ билан халқ орасида бир муомаладир. Пайғамбарнинг валояти нубувватидан устундир, деган тушунча бор. Валийлар Оллоҳ ҳукмига мутлақо риоят этишлари лозим.

42. Шиблий — Абубакр Шиблий комил авлиёлардан. «Насойим ул—муҳаббат»да Жомий 4—табақа авлиёларидан деб ёзади. Атторнинг «Тазкират ул—авлиё»сида Шиблий маноқибларидан турли ҳажмдаги 60 та нақл, суҳбатларни келтиради. Шиблий 334/945—46 й. Бағдодда вафот этган.

43. Нурий — Абулҳусайн Нурий, исми Аҳмад бин Муҳаммад. 2 – та бақа авлиёлардан. Ибн ал—Бағавий номи остида танилган. Нурий 353/964 й. Нишопурда оламдан ўтган.

44. Тарж. ар.: Оллоҳ қабрини муқаддас айласун.

45. «Ҳудий» — туячилар ашуласи.

46. Савт — а. луғавий маъноси — қамчи, қамчи урмоқ. Мусиқада овоз, товуш, куй, оҳанг, демакдур.

47. Наъам — наво, оҳанг, куй, тарона.

48. Тарж. ар.: Оллоҳ деди.

49. Тарж. ар.: Оллоҳнинг элчиси, яъни Пайғамбар деди.

50. ёрод — мусиқа асбоби.

51. аёлғучи — куйнинг чўзиқ нағмаларини ижро этувчи.

52. Зиж — юлдузнама; жадвал.

53. Тарж. ар.: қочиш, узоқлашиш лозим бўлган.

54. Тарж. ар.: оининг юксаклиги.

55. Тарж. ар.: мунажжимлар, ёлғон гапирадилар.

56. ажнос — жинснинг кўплиги — тур, нав; мол, матони ҳам англатади.

57. Тарж. ар.: мусулмонларнинг икки елкасида ўтирган икки фаришта (ўнг елкадагиси савоб ишларини, чап елкадагиси гуноҳ ишларини ёзиб борар экан).

58. Одам — Оллоҳ яратган илк инсон. «Абулбашар» (Башарият отаси), куняси «Сафиуллоҳ» (Оллоҳнинг соф кули) лақаби билан ҳам таникли. Ҳалқда Одам Ота деб юритилади. Одамнинг яратилишида ер юзидаги ҳар жинс тупроқдан олинган эмиш. Оллоҳ одамга руҳ киритгач, унга малакларнинг сажда қилишини буюрибди. Улардан бири жаннатнинг хазинадори Азозил (Иблис, шайтон) оташдан яратилгани учун бўйсунмабди ва Оллоҳ уни жаннатдан қувибди. Одамнинг сўл қовурғаси суягидан Ҳавва яратилгач, улар бирга нурдан либослар кийиб, роҳатда яшарканлар фақат жаннат меваларидан емасликларн керак экан. Иблис уларни йўлдан урмоқ учун қанчалик ҳаракат қилмасин, жаннат дарвозабони Ризвон рози бўлмабди. Иблис хийла билан тўрт оёқли, гўзал ҳайвон бўлган илоннинг тишлари орасида жаннатга кириб олибди. Ниҳоят Иблис найранг билан Ҳавва ва Одамга жаннат меваларини едирибди. Шундан сўнг Оллоҳ илонни оёқ ва тишларидан маҳрум этган экан. Оллоҳ Одам ва Ҳавванинг либосларини ечдириб, жаннатдан қувибди. Улар маҳрам ерларини анжир япроғи билан бекитиб, Иблис ва илон билан жаннатдан чиқарилибдилар. Одам Сарандиб, Ҳавва Арабистондаги Жиддага, Иблис Майсонга, илон эса Исфаҳон (ёки Нусайбин)га бориб тушибдилар. 200 йил тоат-ибодат, тавба-тазаррудан сўнг Жаброил Одам ва Ҳаввани Арофатда бир—бирига қовуштиради. Улар 20 жуфт (қиз ва ўғил — эгизак) фарзанд кўрадилар. Буларнинг

энг машхурлари Ҳобил ва Қобил ҳамда Шит пайғамбардир. Қуръони каримда ҳадисларда ва адабиётда Одам ҳақида оят нақл ва қиссалар ғоят кўп. Навоий «Рисолаи тийрандохтан» асарида Одам ато жаннатдан чиқарилгач, Оллоҳ унга деҳқончилик қилишни, буғдой экишни буюрганини ёзади. Бу ерда ана шунга ишора бор.

59. Тарж. ар.: азият берувчиларни ўлдиринглар.

60. «Сод» — араб алифбосидаги ҳарфнинг номи. «Ҳирс» сўзининг охириги ҳарфи «сод» билан ёзилганига бу ерда ишора қилинади.

61. «айн» — араб алифбосидаги айириш белгисининг номи, «тамаъ» сўзида охириги ҳарф бўлиб келишига ишора.

62. Тарж. ар.: Оламнинг тўрт иқлимига сипоҳгарлик қилиш — мол ҳандашлиқдир. Бу ерда сипоҳийлик моҳиятига киноя бор.

63. Тарж. ар.: шовқин-сурон, тўполон, таралла-ялла.

64. Ринд — дунё ишларини хуш кўрган киши. «Ғиёс ул—луғат»дан «Ринд шарият қоидаларини, жоҳиллик юзасидан эмас, онгли суратда инкор қилувчи одам, дейилади. Адабиётда ринд жоҳу давлатни кўзга илмаган ҳур фикр, исёнкор руҳиятли, майпараст, бодадан ҳақиқат сармасти бўлиб ишқ саҳроси саргардонлари тимсашда келади. Ҳофиз

*Риндон боданўшки, бо жам ҳамдаманд,
Воқиф зи сирри олам ва аз ҳоли одаманд*

(яъни, риндлар жом билан ҳамдам боданушдирлар, Улар олам сирларию одам ҳолидан воқифдирлар), деб ёзади.

65. Дайр — луғавий маъноси — ибодат гунбази: калисо, бутхона, мажозан: майхона. Тасаввуфда лисон оламини англатади.

66. Жамшид — Жам Қадимий Эроннинг пешдодийлар сулоласининг 4—ҳукмдори. Мифологияга кўра у Нуҳ замонида 700 ёки 1000 й. яшаган. Инсонларга зарур бўлган кўп нарсаларни, жумладан, сипоҳийлик аслаҳалари найза, қилич, пичоқ, қалқон, ясаган. Ҳаммом бино қилган. Ипак либослар, ранглар ихтиро этган. Истаҳр деган шаҳарни кенгайтириб, унда улуғ бир бино қурдирган. Иморат битгач катта тантанали йиғин ўтказиб, ўзи жавоҳирлар қадалган тахт устида ўтирганда, куёш чиқиб, унинг ҳашаматидан ҳамма ёқ порлаб кетади. Халқ бу куни Наврўз (янги кун) Жомни эса Жамшид (нур шоҳи) деб атай бошлади. Оқибат Жамшидда ғурур ва кибр пайдо бўлади. Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида ёзади: ўз суварти била бутлар ясаб, ақолим (иқлимлар), ва кишвар (мамлакат)ларга йибориб, элга ўзининг парастиини (ўзига сиғинишни) буюради. Оллоҳнинг қаҳрига учради ва Заҳҳок Жамшидни арра билан иккига бўлиб, пора—пора қилди, тахтини эгаллади. Тасаввуфда Алавий, Мавлавий Бектошин тариқатларида Жом бир зикр номи бўлиб, зикрдан сўнг шароб ичилади. Жам мақоми, жам ул—жам деган комил мақом ҳам бор. Бу ерда Навоий Харобот риндлари ўз шавкатини Жамшидниқидан ортик биладилар деган фикрга урғу бермоқда.

67. Дарвеш — бир тариқатга боғли одам. Асл маъноси Оллоҳ йўлида хоксорлик ва фақирликни қабул қилган кимсани англатади. Адабиётда дарвеш фароғат гўшасида сокин, қаноат хазинаси соҳиби, мартабада султондан юксак, маънавият подшоҳи, ўз юртида мусофир, хиркапўш сайёр сифатида қаламга олинади.

68. Фаридун — Афридун ҳолида ҳам учрайди. Қадимги Эрон пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. Навоийнинг «Тарихи мулуки ажам» асарида ёзишича, баъзи манбаларда Жамшид набираси, баъзиларида Тахмурас наслидан дейилади. Навоий Фаридунни «Яхши шахлоқлик олим ва одил подшоҳ эрди» деб мактайди. У Мусо пайғамбар ва Ҳорун унинг замонида яшаганлар, деб ёзади Навоий. Фаридун ўз яраларига одамзод мағзидан бошқа даво топмаган Заҳҳокни маҳв этган, Кова оҳангар (темирчи) сахтненини байроқ қилиш қондасини

Фаридун ўзининг бой хазинаси билан ҳам машҳур бўлган экан. Бу ерда ана шу Фаридун ганжга ишора қилинади.

II қисм

1. Тавба шароитда вожиб, тариқатда шарт, сулукда лозим бўлган тушунча. Тасаввуфда банданинг парвардигор сари сафари (унинг ҳаёти) бўлса, бу сафар манзиллари — мақомлари еттидир. Биринчи мақом тавбадир. Тасаввуф истилоҳотида тавба руҳнинг бедорлигидир, деб таъриф қилинади. Ҳатто тавбани инсон руҳининг биринчи исёни ҳисоблаганлар. Оллоҳ исмлари орасида Таввоб (тавба қабул қилувчи) бор. Қурони каримда тавба 87 бор эслатилади. Муҳаммад пайғамбар (а. с.) «ҳар куни 70 марта тавбаъ қиламан», — деган экан.

2. Тарж. ар.: Бу Оллоҳнинг фазилатидур, уни хоҳлаган кишисига беради.

3. Шайх Абдулло Муборак — Абу Абдурахмон Абдуллоҳ бин Муборак Марвазий (ваф. 171/787—88) Ироқнинг Ҳит шаҳари, Шаҳаншоҳи уламо, шариат ва тариқатнинг имоми, қалам ва қилич амири деб таърифланган буюк шайхлардан Аттор «Тазкират ул-авлиё»да унинг маноқибларидан 22 нақл келтиради. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да, Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да Абдулло Муборак ҳақида алоҳида мақола берадилар. Навоий Аттор келтирган Абдуллоҳ Муборак маноқибларидан бири — тавбасининг бошланиши ҳақидаги нақл беради: У бир канизак ишқига гирифтор бўлади. Бир қиш кечаси тонгга қадар маъшуқа девори остида туради. Қор ва совуқда қолади. Саҳар намози азонини хуфтон деб ўйлайди. Ўзига келгач, дейди: —эй Муборакнинг номуборак ўғли, сенга уят эмасми? Агар Имом намозда узунроқ сура кироат қилса, толиқардинг. Энди нафсинг ҳавосига тонг откунча мундоғ азоб тортарсен». Шундан сўнг Абдуллоҳ Муборак тавба қилиб, сулукка берилади. Худди шу нақл бу ерда ҳам келтирилади.

4. Зухд — дунё ва унинг лаззатлари орзуларидан кечиб, тоат—ибодат билан машғул бўлишликни англатади. Машойихлардан Жунайд: «Зухд шуки, мулкдан қўл, таъдан дил холи бўлғай». Зоҳид парҳезкор бўлиб, жисмоний халоват ва лаззатлардан сақланиб, дунё, молу жох, ёру ағёрнинг кўпу озига парво қилмайди. Муҳаммад пайғамбар: «Зоҳид шундай кимсаки, дунё яъни, ундаги хайриятларни еганда мўминданми ё кофирданми у кўркмайди», — деган экан.

5. Мавлоно Шамсиддин Муидди Уча — XV асрда Жомда яшаган, суфийлар бошлиғи.

6. Тарж. ар.: кечаси безор.

7. Тарж. ар.: йил бўйи рўзадор.

8. Уҳуд ғазваси — 624 й.да Абу Суфён бошчилигидаги 3 минг яхши қуролланган кўшин Муҳаммадга қарши кўшин тортади. Муҳаммад 700 кўшин билан уларга қарши чиқиб, Уҳуд деган жойда жанг қилади. Жангда Муҳаммад бошидан яраланади ва тош тегиб икки тиши синидади. Алининг жасорати билан мадиналиклар ғалаба қозонадилар. Бу ерда Муҳаммаднинг мукаддас жангда йўқотган икки тиши хотири учун Шамсиддин Муидди ўзининг 32 тишини суғириб ташлагани ҳақида сўз кетади.

9. Кичик Мирзо — Ҳусайни Бойқаронинг эгачиси Оқобегимнинг ўғли. Бобурнинг ёзишича «Бурунлари тағойисига мулозамат қилур эди. Сўнгра сипоҳийликни (ҳукумат хизмати, амалдорлик) тарк қилиб, мутолаага машғул бўлди. Дерларки, донишманд бўлуб экандур». Навоий «Мажолис ун—нафоис»да ёзади: «хўб таъблик, тез идроклик, шўх зеҳнлик, қавий ҳофизалик йигит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улум ва фунундин ўз мутолааси била вуқуф ҳосил қилди. Шеър ва муаммони хўб англлар эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди. Бовужуди бу фазоил дарвешликларга мойил бўлиб, Макка зиёрати шарафига мушарраф бўлди». Бу ҳикоят кичик Мирзонинг ана шу дарвешликка мойиллигидан далолат беради.

10. Тарж. ар.: унга Оллоҳнинг раҳмати бўлсин.

11. Таваккул — Парвардигорга дилбасталик ва комил эътимод —ишончдир. Бу

маърифатнинг камолига боғлиқ мақом бўлиб, валийларга насиб қилади.

12. Тарж. ар.: Оллоҳга таваккал қилсин.

13. Шайх Ибррҳим Ситнаба — Иброҳим Адҳам сахобаларидан. Куняси Абу Исҳоқ. Асли Кирмондан бўлиб, Ҳиротда яшаган, шу боис уни Ҳиротий ҳам дейишган. Қабри Қазвинда.

14. Қаноат — қисматдан рози бўлиш, нафсдан воқифликдир. Озга қонълик қаноатдир.

15. Мухбири содиқ — садоқатли хабар етказувчи. Муҳаммад пайғамбар (а. с.)га нисбатан қўлланиладиган ибора.

16. Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий — XV асрдаги Хуросон машойихларидан бўлса керак.

17. Тарж. ар.: қаноат қилган азиз бўлади.

18. Тарж. ар.: тез даволанмайдиган демақдир.

19. Айюб — пайғамбар. Исҳоқ пайғамбарнинг набираси. Ривоятларга кўра Айюбнинг мол-дунёси, Роҳма исмли хотини, бир уй фарзандлари бор экан. У дунё лаззатларидан баҳраманд экан. Оллоҳ уни имтиҳондан ўтказмоқчи бўлади. Молу мулки қўлидан кетади. Айюб сабр қилади. Бир—бир болалари вафот этади, у сабр қилади. Касал бўлади, аъзой баданига яра тошади, ҳатто бу яралар қуртлаб кетиб, азоб беради, у сабр қилади. Роҳма унга меҳрибонлик билан хизмат қилади. Ннҳоят Оллоҳ Айюбга шифо бахш этади, Ҳавран элига пайғамбар қилиб жўнатади. Унга янгидан мол-дунё ва фарзандлар ато қилади. Адабиётда Айюб сабр қаноат тимсоли сифатида тилга олинади. «Айюб сабрини берсин» деган дуо халқлар орасида кенг тарқалган.

20. Тарж. ар.: таъзим [фақат] Аллоҳ амричадир.

21. Тарж. ар.: Шавқат Аллоҳнинг яратганигадур.

22. Тарж. ар.: Аллоҳнинг яратгани.

23. Тарж. ар.: Аллоҳ томонидан яратилган.

24. Хожа Абдулло Ансорий — Абу Исмои Абдуллоҳ бин Абий Мансур Муҳаммад ал— Ансорий — лақаби Шайх ул—ислом (396/1005—06 —481/1088—89), Ориф, ёзувчи, шоир ва донишманд. Жомий «Нафаҳот ул—унс»да ёзишича, қалами остидан чиққан нарсалари ёдида нақшланиб қолар экан. 1000 байт араб шоирлари шерларини ёд билгн. Хожа Абдулло Ансорий Куръон тазкир ва тафсирида ўзини Хожа Имом Яҳъё Амморниг шогирди ҳисобланган. У соф сунний бўлган 300 минг ҳадисни, минг—минг исноди (далиллар билан) ёддан билган. Асарлари «Нақли табақоти суфия», «Қошиф ул—асрор», «Муножотнома», «Муҳаббатнома», «Зод ул—орифин», «Қанд ул—соликин», «Қаландарнома», «Ҳафт ҳисор», «Илоҳийнома» ва б. Навоий «Насойим ул—муҳаббат»идаги Ансорийга бағишланган мақола Жомий асаридаги мақоланинг қарийб айнан таржимасидир.

25. Мансур — Ҳусайн бин Мансур Ҳаллож Байзавий Кунияти Абулғайс (857—922). Аттор «Тазкират ул—авлиё»да унинг мақоласидан кўплаб нақллар, кароматлар, қатлининг тафсилотларини келтиради. Унинг «Аналҳақ»ини тушунган тарафдорлари ва рад этган муҳолифларини ном-баном санаб ўтади. Жумладан, Шиблий айтган экан: «мен ва Халлож бир машраб (феъл—атвор, тариқат, дин) данмиз. Лекин мени девоналикка нисбат бердилар, омон қолдим. Ҳусайнни эса унинг ақли ҳалок қилди». Мансур Халлождан «ишқ нима?» деб сўраганларида: «Ўлдирилган, соврулган кун — ишқдир», — деб жавоб берган экан. Аттор Мансурнинг қай тарзда қатл этилишини ёзади: аввал тошбўрон қилинади, кейин қўлларини, сўнг оёқларини, чопиб, бурун, қулоқларини кесиб, кўзларини ўйиб, ташлайдилар. Ҳар бир аъзосидан жудо қилишаркан, Мансур жавоблар бериб турган, жумладан тилини қирқишдан аввал: «Бироз сабр қилинг сўзим бор, деб юзини осмонга қаратиб: Илоҳи, сенинг учун шу ранжни тортаётганларни (яъни, унга азоб бераётганларни) марҳаматингдан маҳрум қилма, уларни шу давлатдан бенасиб этма!» деб илтижо қилган экан. Аттор таъкидлайдики, намозшом пайтида Халложнинг бошини танидан жудо қилар эканлар, у табассум билан боқарди ҳар андомидан «Анал — ҳақ» эшитилар, оққан ҳар томчи қонидан «Оллоҳ» нақши зоҳир бўлар

эди», — деб ёзади.

Жомийнинг «Нафахот ул—унс», Навоийнинг «Насоим ул— муҳаббат» асарларида Мансур Ҳаллож ҳақида мақола мавжуд. Охирида (ҳар икки мақола айнан) Мансур Ҳалложнинг устоди Абу Амр бинни Усмон Маккий тавҳил (Худонинг ягоналигига ва улуғлигига эътиқод қилиш илми — С. Ғ.)да бир рисола ёзганлиги айтилади. Уни пинҳон тутар экан. Мансур уни яширинча олиб, ошкор қилади. Бу асар нозикликларини тушунмай, эл уни рад этади. Устод Ҳалложни «илоҳи, бировни анга гумонлаким, илик—аёгин кесгай ва кўзин ўйгай ва дорға тортқай, деб қарғаган экан.

Нимаики Мансур Ҳаллож бошига тушган бўлса, устоди дуоסי билан бўлди», дейилади.

26. Таважжух — зоҳиран, қалбан бутун борлигинг билан ҳаққа юз тутмоқликдир.

27. Ризо — тасаввуфда таваккулдан кейинги мақом бўлиб, солиқ

ўз нафси ризосидан кутилиб, Худо ирода қилган, тақдир этган нарсаларга рози бўлади (Ризо қазонинг аччиқлигига нисбатан дилнинг шоҳлигидир).

28. Тарж. ар.: Оллоҳнинг ахлоқларини қабул қилгувчилар, демакдир.

29. Халилуллоҳ — Иброҳим пайғамбарнинг лақаби.

30. Намруд — Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган подшоҳнинг исми.

31. Ишқ тасаввуфда тариқатнинг энг муҳим мақомларидан. Унга фақат комил инсон етишади. Бу мақомда ошиқда шундай ҳолат юз берадики, у ўзидан бегона, ноогоҳ, замону макондан озод, маҳбуб фироқида куяди, ёнади, унга етишишга интилади.

32. Тарж. ар.: Ҳақиқатда Оллоҳ гўзалдур ва гўзалликни севади, демакдир.

33. Шайх Ироқий — Шайх Фаҳриддин Иброҳим Ироқий (1213, Ҳамадон —1289, Дамашк). Ёшлигида Куръони мажидни ёд олган ва ғоят гўзал қироат билан ўқишни ўрганган. 17 ёшида тасаввуфга майл қилган. Дарвешларга кўшилиб, Ҳиндистонда Закарийёи Мултонийга шогирд бўлган ва унинг қизига уйланган. Макка ва Мадинага сафар қилиб, Бағдодда Шихобиддин Сухравардий суҳбатида бўлган. Куния ҳокими Муъиниддин парвона Тавқон шаҳрида унга хонақоҳ куриб берган. Шом ва Мисрда ҳам бўлган. Қасида ва ғазаллардан иборат девонида 4800 байт ва Санойининг «Ҳадиқа»си пайравида «Ушшоқнома» номли манзумаси бор. Асарлари ишқий ва ирфоний мазмунда. «Ламаот» номли насрий рисоласи ғоят машҳур бўлиб, унга Жомий шарҳ ёзган. Шайх Ироқийнинг қабри Дамашқнинг Солиҳия деган ерида Шайх Муҳйиддин ал—Арабий қабри оёғидадир. Унинг ёнида ўғли Қабириддин ҳам дафн қилинган.

35. Сиддиқ тасаввуфда сўзлари ва ишлари, билиму аҳволи, равишу ниятлари, табиати ва ахлоқи тўғри бўлган кишилардир. Сиддиқлар валоятнинг аъло ва нубувватнинг адно (қуйи) даражасида турадилар.

35. Тарж. ар.: қудратли подшоҳ ҳузурида, демакдир.

36. Шайх Абу Саид Ҳарроз — Аҳмад бин Исо Бағдодий (ваф. 277/890—891). Уни «Лисон ул—тасаввуф» (тасаввуф тили) деб улуғлаганлар. Асли Бағдоддан, Иккинчи табақа машойихларидан. Лақаби Ҳарроз (пайабзал ямоқчиси). Муҳаммад бин Мансур Тусийнинг шогирди: Зуннун Мисрий суҳбатида бўлган. Тасаввуфда 400 асари борлиги Аторнинг «Тазкират ул—авлиё»сида қайд этилган.

III қисм

1. Жаъфар — Камолиддин Жаъфар бинни Али Табризий (ваф. 1456—58, Бухоро). Шохрух замонида камол топиб, Бойсунқур мирзо (1399 — 1434) даврида котиби ва мусаввирларнинг бошлиғи бўлган. Шу боис жаъфари Бойсунқурий деб имзо чеккан. «Сулс», «наسخ», «риқоъ», «райҳон», «тавқеъ» ва «шикаста» хатларининг мумтози бўлган. Фирдавсий «Шоҳнома»си Низомий «Хусрав ва Ширин»и, Ҳасан Дехлавий «Девони», Саъдийнинг «Гулистон»и, Ҳофиз девонини кўчирган ва бу мўътабар қўлёзмалар Техрон, Париж, Истамбул, Лондон, Ленинград

шаҳарларининг нуфузли китобхона ва музейларида сақланади.

2. Азҳар — Азҳар Табризий (1422, Табрез — 1502/03, Байтул-муқаддас). Жаъфар Табризийнинг шогирди, хаттот Мирали ва Жаъфардан сўнг «Настаълиқ» хатининг учинчи устоди ҳисобланади. «Сулс»ни олий даражага олиб чиққан сабабли — «усули шашгона» (ситта) устоди ҳам саналади. Жалолиддин «Маснавий»си, ибни Яминнинг «Муқаттот» (қитъалар)и, Низомий ва Хусрав Дехлавийнинг «Хамса»ларини китобат қилган. Бу нодир қўлёзмалар Техрон, Истамбул, Лоҳур, Манчестр, Нью—Йорк шаҳарлари китобхоналари ва музейларида сақланади.

3. Абдулҳай (1360, Боғдод — 1420, Самарқанд) — хаттот ва мусаввир. Султон Увайсий Жалоирий саройида, Боғдодда яшаган. 1393 й. Темур Ироқни истило қилганда Абдулҳайни Самарқандга олиб келиб, ўзининг тасвир устахонасига бошлиқ қилиб тайинлаган. Унинг «Бат» (ўрдак), «Жанг манзараси» ва «Гулистон» ҳикоятларига чизган расмлари давримизгача етиб келган. Умри охирида иртижоъчи доиралар таъсирида ўз санъатидан воз кечган ва кўп расмларини куйдириб ташлаган. «Насх», «сулс» ва «риқоъ» хатларини гўзал битган. Бу ерда моҳир хаттот сифатида номи келтирилади

4. Моний — Қадимий афсоналарга кўра Румда яшаган наққош. Нубувват даъво қилиб, наққошликни ўзининг мўъжизаси деб халойиқни ишонтиришга интилган. «Аржанг» («Аржанг», «Арсанг» номида ҳам учрайди) номли асар ёзган дейилади. Бу асарнинг бир нусхаси Ғазнада мавжуд деган маълумотлар бор. Дейдиларки, Моний «Аржанг»ни бир ғорда сақлаган экан. Ғорнинг деворларига турли—туман гўзалларнинг расмларини ва манзараларини чизган экан. Бу ғорни «Нигористони Моний» деб аташар экан. Мумтоз адабиёт вакиллари (Рудакий, Фирдавсий, Низомий, Навоий ва б.) Монийни буюк рассомнинг тимсоли сифатида талқин қиладилар.

5. Аторид — Уторид — Меркурий сайёраси. Мифологияда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади. «Дабир» деб ҳам юритилади. Уторид ҳоким бўлган буржларда туғилганлар зеҳдли, ҳийлагар бўлар эмиш. Дўст юлдузлари — Қамар, душманлари Шамс ва Зухра эмиш.

6. Юсуф Канъоний — Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, ҳаёти ва қиссаси Қуръони каримда «Юсуф» сурасида келтирилган, лақаби Синодир. Юсуф пайғамбарликка ноил бўлган. У гўзаллик ва эзгулик тимсоли сифатида Шарқ адабиётига кирган. У ҳақда кўп қисса ва дostonлар яратилган, жумладан, X асрда Абулмуайяд Балхий Бахтиёрий, Амъақ Бухорий дostonларн яратилган. Фирдавсийга нисбат берилган Юсуф ҳақидаги қисса муаллифи Амоний деган шоир эканлиги маълум бўлди: XI асрда бу мавзуъда Масъуд Ҳиравий, Озори Тусий, Масъуд Кумий, Масъуд Дехлавий, XV — XIX асрларда шоирлар ўнлаб дostonлар яратдилар. Туркий забон адабиётларда Али (XII), Ҳамидуллоҳ Чалабий (XI) дostonлари ёзилди. Нозим Ҳикмат «Юсуф Канъоний» номли асар ёзди. Немис ёзувчиси Томас Мани 1926—33 йилларда бу мавзуъда қатор романлар ижод қилди. Ўзбек адабиётида «Юсуф ва Зулайхо» дostonини Дурбек ёзган, дейилади. Лекин Афғонистонлик олим Муҳаммад Яъқуб Воҳидий Жузжоний бу дoston муаллифининг номи Ҳомиди Балхий эканлиги ҳақида маълумот эълон қилди.

7. Анкар ал—асвот — а.: Энг ёқимсиз товуш, овозни англатади.

8. Юсуф Андигоний — «Бадийй» таҳаллуси билан ёзган шоир. Навоий «Мажолис ун—нафоис»да таъкидлашича, таҳсил учун Самарқандга борганида, у Андигондан келган ва бирга бўлишган. Кейин Ҳиротда яшаган. Навоий унинг яхши шеърлари борлигини, арузни билишлигини, муаммо рисоласи борлигини таърифлайди. «Бирмунча такаббур ҳам бор эди», деб қайд қилиб ўтади. Лекин Юсуф Андигонийнинг овозга алоқадор жиҳати ҳақида тазкирада сўз келмайди. Бинобарин, бу ерда Навоий нимани кўзда тутаётганини аниқлаш мумкин. Балки шоир чиройли овоз билан шеър ўқиган, балки хушовоз хонанда бўлгандир.

9. Салмон — қаранг: шу китоб 25—б.; 35—изоҳ.

10. Жоруллоҳ — бу ном билан Маҳмуд Хоразмий — Абулқосим Маҳмуд бин Умар

Замахшарий (467/1074 — 538/1143 — 44) Асли Хоразмнинг Замахшар шаҳридан адабиёт ва луғат илмида катта ишлар қилган олим, маълум муддат Каъба мужовири (Каъба ёнида яшаган) бўлгани учун Жоруллох (оллоҳнинг қўшниси) лақаби билан машҳур бўлиб кетган. Бир оёғидан айрилган эканлиги ҳақида маълумотлар бор. «Кашшоф», «Асос ул—балоға», «Муқадима дар луғат» каби асарлар ёзган.

11. Бу ерда Навоий Замахшарийнинг «Кашшоф» (кашф қилувчи, очувчи, тушунтирувчи, маънодор, пухта) асарини намуна сифатида келтирмоқда.

12. Тарж. ар.: У ягонадур ва унинг шериги йўқдур. Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир.

13. Жилла жалолаҳу умма ва умма навалаҳу ва ло илоҳа ҳайраҳу — а.: Буюклиги яна ҳам юксалиб, неъматлар умумий бўлсин. Ундан ўзга илоҳ йўқ.

15. Тарж. ар.: Оллоҳ санга қандай яхшилик қилса, сен ҳам бошқаларга шундай яхшилик қилгин.

16. Нух — пайғамбар. Ривоятларга кўра, одамларни имонга даъват қилиб мақсадига эриша олмай саросимага тушган Нухга «Кема яратгил», — деб ваҳй келади: кема тайёр бўлган тўфон аломатлари кўринади. Нух оиласи, бир қанча мўминлар ва ҳар тур ҳайвондан бир жуфтдан олиб кемага чиқади. Унинг ўғли Ём «мен тоққа чиқиб, қутилиб қоламан», — дейди. Кема даҳшатли далғалар орасида сузиб юради.

Нихоят, Оллоҳнинг қудрати билан бўрон тўхтади. Олам бошқа олам бўлади. Нухнинг уч ўғли Сом, Ҳом ва Ёфасдан инсонлар яраладилар. Нухни иккинчи Одам деб таърифлайдилар. Нух 1000 ёки 250 й. яшаган эмиш. Шунинг учун халқ орасида «Нух умри» деган тушунча кенг тарқалган.

Адабиётда Нух умри, тўфонларга бардош берган ошиқ, тўфон эса ошиқнинг, кўз ёши сифатида қаламга олинган. Бу ерда Навоий Нух умрича умрим бўлса ҳам давр аҳли бевафоликлари ва замон хайли беҳаёликларини ёзиб тугатишим маҳол, — демоқда.

17. Лукмон — Шарқ халқлари орасида Лукмони ҳаким номи билан машҳур асли ҳабаш бўлиб, Довуд пайғамбар замонида яшаган экан. У кимнингдир солиҳ кули бўлган, кейин озод қилинган, деган ривоятлар ҳам бор. Кўп билимларни айниқса, табобатни яхши билган Лукмон умри охирида ақлдан озган экан. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да «Шайх Лукмон Сарахсий» деб мақола беради ва унинг дунёдан ўтган чоғида машҳур шайхлардан Абу Сайд Абул Хайр ва Абул Фазл Ҳасанлар тепасида бўлганларини ёзади.

Жомий Лукмоннинг «Илоҳи, подшоҳларнинг қуллари қариб қолганда, уни озод қиладилар. Сен азиз подшоҳсан, мен сенга бандиликда қаридим, озод қил», — деб илтижо қилганида, ғойибдан «Эй Лукмон» сени «Озод қилдим» деган нидо келган. Унинг озодлиги шунда эдики, «ақли олинган эди», — деб ёзади. Бу ерда Навоий Лукмоннинг оддий бир қул бўлган ҳақиқияти билан ҳаким ва набийликка ноил қилинганига диққатни қаратади.

18. Тарж. ар.: яхшилик қанотлари йўқ бўлмайдиган ва йўқ бўлмайди.

19. Тарж. ар.: Тоқат қилиб бўлмас нарсдан қочиш.

20. Тарж. ар.: Сенга буйруқ қилингандек тўғри бўл.

21. Тарж. ар.: Қаноат қилган азиздур.

22. Тарж. ар.: Ярамасликлар онаси.

23. Тарж. ар.: Икки дунё (бу ва нариги дунё)да муқаддас — шариф инсондир.

24. Тарж. ар.: Ифлос бўлмоқ.

25. Тарж. ар.: Оллоҳ таоло уларнинг руҳларини муқаддас қилсин.

26. Шайх Боязид Бистомий — Тайфур бин Исо бин одам бин Сарушон (ваф. 280/873—74) шулуғ машойихлардан, буюк авлиёлардан. Жомий биринчи табақага мансуб, деб ёзади. Жунайд Боязид ҳақида: «Бизнинг орамизда Боязид малоикалар орасида Жаброил кабудур», — деган экан.

Аттор «Тазкират ул—авлиё»да Боязид Бистомий ҳақидаги макрлатларда 125 нақл, каромат

ва ҳикматлар. Шайх Боязиднинг меърожи, «ҳамд», «Шайх Боязиднинг муножати» деб номланган алоҳида боблар беради. Навоий бу ерда пир иршодидан четга чнқиш солиқ учун хатарли, деган тушунчанинг исботи учун Боязид Бистомий ҳақидаги бир нақлга эътиборни тортади.

27. Ҳорун ар—Рашид (763 ёки 766, Боғдод — 809, Тус) аббосийлар сулоласининг бешинчи халифаси. Унинг даврида дехқончилик, ҳунармандчилик, тижорат, илм—фан ва маданият равноқ топган. «Минг бир кеча»даги нақлу ривоятларда у адолатли ҳукмдор сифатида тилга олинади.

28. Шайх Баҳлул — Ҳорун ар—Рашид даврининг машойихларидан, замона алломаси Умар Куфийнинг ўғли бўлган. Ўзини девонавашликка солиб, жамият норасоликлари ва аъёну ашрофлар риёкорлигини фош этиб юрган. Лекин Шайх Баҳлулнинг жунуни бор, деб уни жазолашмас эканлар. Навоий Ҳорун ар—Рашид билан Баҳлул орасидаги бир суҳбатни шукр ва қаноат бобидаги ўз ўғитларига мисол тарзида келтиради.

29. «Хуш» сўзининг арабча ёзилишидаги ҳарфлар йиғиндисидан «абжад ҳисоби» билан 906/1500 — 1501 й. чиқади.